

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

1915'ten günümüze
“Aydın”
Tartışmaları

Aydınların toplumdaki işlevi ve görevi 20. yüzyıl boyunca en çok tartışıl原因 konulardan biri oldu. Münevver, aydın ve entelektüellerimizin Batı'yla, Doğu'yla, halkla, iktidarla ve siyasetle ilişkisi sürekli eleştirilere hedef olmuştur, oluyor.

Konunun tartışılma biçimlerine örnek olarak seçtiğimiz yazılar Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığımız mirası, Batı kültürü ve İslam kültürüyle yaşadığımız gergin ilişkimizi, seçkinlerin toplumdaki konumunu irdeliyor. Düşünce geleneğimizde özeleştirinin, basmakalıp sözlerin ve sağduyulu yorumların bir arada en çok görüldüğü alanlardan biri olan "aydın" tartışmalarına birkaç örnek...

Cogito

Hazırlayanlar:

Mert Tanaydın, Tamer Erdoğan, Selahattin Özpallabıyıklar,
Elif Özgen, Ceylan Harman, Ali Aktan Aşkın

Düzeltili: Fahri Güllüoğlu

Kapak Fotoğraflı: "Aydınlar Dilekçesi"ni Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e sunan
1256 aydından bir grup.

Cogito dergisinin (Sayı: 31, Bahar 2002) ücretsiz ekidir.

Dünya yüzünde şu garip memleket kadar muhtelif cereyanlara meşher olmuş bir kıta yok gibidir. Unsur cereyanlarından, din ve mezhep ihtilaflarından sarf-ı nazar, memleketimizde aynı bir dine, aynı bir ırka mensup olan insanlar arasında bile ittiḥad-ı efkâr mefkuddur. Lalettayın münevver iki zat alınız. Bunların her ikisinin de memleketin, felaket-i hazırasından kan ağladığını, vatânı kurtarmak aşkıyla titrediğini görürsünüz. Her kime tesadüf ederseniz ediniz daima aynı nakaratı, aynı teessüf, aynı aşkı duyar, ve tabaka-i münevveresi bu derece hassas ve istikbal-i vatanla alakadar olan bir memleketin nasıl olup da felaketten felakete yuvarlandığına hayret edersiniz.

Fakat bu hassas ve vatanperver zevat ile biraz müdavele-i efkâr ediniz, memleketi kurtarmak için ne gibi bir gaye takip etmek icap edeceğini sorunuz!

O kadar mütebayın, o derece zıt fikirler işitirsiniz ki hayretten dehşete düşmemek kabil olamaz. Görürsünüz ki memleketin kurtarılması için birinin takibini elzem gördüğü istikamet, ötekinin tavsiye ettiği cihe-tin büsbütün aksidir.

Bu ihtilaf-ı fikir ve nazar bir içtiḥat farkı zannolunmasın! Çünkü içtiḥat ancak fûrû-atta olur, esasta değil! Halbuki bu fikirler arasındaki ihtilaf ve tezat, esastadır ve esasta olduğu içindir ki bunlar mümkün değil tevḥid-i âmal ederek birleşemiyorlar. Tabaka-i münevvere ile kitleyi, memleketin eksen-riyetini karşılaştırınız. Bu manzara karşısında beht ve hayretiniz büsbütün katmerleşir. Bunları birbirlerine o kadar bigâne görürsünüz ki! Bir Çinli, bir İspanyalı ile anlaşabilir. Fakat aynı milletten olan, aynı dine tabi bulunan bu iki kısım halk birbirleriyle mümkün değil uzlaşamazlar, danışamazlar. Çünkü ruhları birbirlerine o kadar yabancıdır.

Münevver (!) züppeler, şimdiye kadar İstanbul paşalarının sağmalı olan Anadolu'ya gidip gezmeyi hiç düşünmemiş, köylülerle Anadolu ibişleriyle konuşmayı, onların ruhunu anlamayı, hatırlarına bile getirmemişlerdir. Konaktaki aşçı Mehmet, ayvaz Hasan, ispir Ali ile konuşanlar varsa o da sırf diliyle alay, safiyetiyle istihza etmek içindir. Beyefendinin Frenk ruhunu tetkikten, Paris'in ezvak-ı dûrûdûrunu özlemekten, Fransız edebiyatının ince noktalarını araştırmaktan kendin vatanını düşünmeye, Anadolu'sunu gezmeye, Anadolu'nun hastalıkları

nı, marazlarını deşmeye vakti yok ki! Hem bu kaba Türklerle uğraşılır mıymış? Şimdiye kadar aldığı terbiye, sevimli ve şık madmazellerin, muhterem senlerin (saint), insan-niyetperver misyonerlerin öğrettiği prensipler, onda öyle bir zihniyet hasıl etmiştir ki kendisine hitaben "Türk!" diyecek olursanız bunu, en büyük hakaretlerden addeder, ve bir âteş-i pürfeveran kesilir, çünkü o konaktaki aşçı Mehmet'e en çok kızdığı zaman, en muhakkir bir tabir olmak üzere "ay Türk" hitabından başka bir şey bulamaz. Muallimleri, mürebbileri ona en ağır kelime-i tahkiriye olmak üzere bunu öğretmişler, kendisine böyle bir zihniyet vermekte o kadar erken davranmışlardır ki!...

Panoramanın diğer tarafına geçiniz! Orada büsbütün başka bir manzara: Her nevi teceddüde muarız, terakkiye doğru atılacak her hatveyi tevkife sâif öteki yadigârlar! Evvelkiler Avrupa ismine ne kadar düşkün ise berikiler de maziye gömülmeye o derece meftun! Evvelki Frenk olmadığı için Türkü ne kadar hakir görüyorsa, beriki de âbâ ve ecdadından görmediği için çatala yemek yemeyi o kadar günah (!) addediyor.

Bu iki zihniyet birbirleriyle çarpıştıkça memleket de inkıraz çukuruna her gün bir adım daha yaklaşıyor. Talihin bedbaht vatan olan bu cilvesi de Tanzimatçılığın yadigâridir.

Zulmetten Nûra, 1331/1915, s. 193-196.

ZİYA GÖKALP

"Halka Doğru"

Türkçülüğün ilk esaslarından biri de şu "halka doğru" umdesidir. Vaktiyle, bu umdeyi tatbik etmek üzere, İstanbul'da *Halka Doğru* unvanlı bir mecmua çıkarıyorduk. Sonraları, İzmir'de de aynı isimde bir mecmua neşrolundu.

"Halka doğru gitmek" ne demektir? Halka doğru gidecek olanlar kimlerdir? Bir milletin münevverlerine, mütefekkirlerine ki, milletin güzideleri adı verilir. Güzideler yüksek bir tahsil ve terbiye görmüş olmakla halktan ayrılmış olanlardır. İşte halka doğru gitmesi lâzım gelenler bunlardır.

Güzideler halka doğru niçin gidecekler? Bu suale bazıları şöyle cevap veriyor: Güzideler, halka hars götürmek için gitmelidirler. Halbuki geçen mebasde gösterdiğimiz vechile, memleketimizde hars denilen şey, yalnız halkta mevcuttur. Güzideler henüz harstan nasiplerini almamışlardır. O halde

harstan mahrum bulunan güzideler, harsın canlı bir müzesi olan halka, ne suretle hars götürebilecekler? Meseleyi halledebilmek için evvelâ şu noktalara cevap verelim: Güzideler neye mâlikdir? Halkta ne vardır? Güzideler medeniyete mâlikdir. Halkta hars vardır. O halde, güzidelerin halka doğru gitmesi şu iki maksat için olabilir: 1) Halktan harsî bir terbiye almak için, halka doğru gitmek, 2) Halka medeniyet götürmek için, halka doğru gitmek.

Filhakika, güzidelerin halka doğru gitmesi bu iki maksat içindir. Güzideler harsı yalnız halkta bulabilirler, başka bir yerde bulamazlar. Demek ki, halka doğru gitmek, harsa doğru gitmek mahiyetindedir. Çünkü, halk, millî harsın canlı bir müzesidir.

Güzidelerin çocukken aldıkları terbiyede millî hars yoktu. Çünkü, içinde okudukları mektepler "halk mektebi" değildi, millî mektep değildi. Bu sebeple memleketimizin güzideleri millî harstan mahrum olarak yetiştiler, gayrî millileşerek yetiştiler. Şimdi bu eksikliği tamamlamak istiyorlar. Ne yapmalırlar? Bir taraftan halkın içine girmek, halkla beraber yaşamak. Halkın kullandığı kelimelere, cümlelere dikkat etmek. Söylediği darb-ı meselleri, an'anevî hikmetleri işitmek. Düşünüşündeki tarzı, duyuşundaki üslubu zaptetmek. Şiirini, musikisini dinleyerek, raksını, oyunlarını seyretmek. Dinî hayatına, ahlâkî duygularına nüfuz etmek. Ginişinde, evinin mimarisinde, mobilyalarının sadeliğindeki güzellikleri tadabilmek. Bundan başka, halkın masallarını, fıkralarını, menkıbelerini, tandırnâme adı verilen eski töreden kalma akidelerini öğrenmek. Halk kitaplarını okumak. Korkut Ata'dan başlayarak Âşık kitaplarını, Yunus Emre'den başlayarak Tekke ilâhîlerini, Nasreddin Hoca'dan başlayarak halk nekreçiliğini, çocukluğumuzda seyrettiğimiz Karagöz'te Ortaoyununu aramak bulmak lâzımdır. Halkın cengnâmeler okunan eski kahvelerini, Ramazan gecelerini, Cuma ârifânelerini, çocukların her sene sabırsızlıkla bekledikleri coşkun bayramlarını yeniden diriltmek, canlandırmak lâzım. Halkın sanat eserlerini toplayarak millî müzeler vücûda getirmek lâzım. İşte, Türk milletinin güzideleri, ancak uzun müddet halkın bu millî hars müzeleri ve mektepleri içinde yaşadıkdan ve ruhları tamamiyle Türk harsıyla meşbu olduktan sonradır ki, "millileşmek" imkânına nail olabilirler. Rusların en büyük şâiri Puşkin, bu suretle millileştiği içindir ki, gerçekten millî bir şâir oldu. Dante, Petrark, Jean-Jac-

ques Rousseau, Goethe, Schiller, D'Annunzio gibi millî şâirler hep, halktan aldıkları feyizler sayesinde sanat dâhileri oldular.

İçtimaiyat ilmi de bize gösteriyor ki, "dehâ" esasen halktadır. Bir sanatkâr, ancak halktan bedîî zevkin tecelligâhı olduğundan dolayı dâhi olabilir. Bizde dâhi sanatkârların yetişmemesi, sanatkârlarımızın bedîî zevklerini halkın canlı müzesinden almamaları dolayısıyledir. Bizde şimdiye kadar halk bedîyatına kim kıymet verdi? Eski Osmanlı güzideleri, köylüleri "eşek Türk" diye tahkir ederdi. Anadolu şehirliileri de "taşralı" tabiriyle tezyif olunurdu. Umum halka verilen unvan "avam" kelimesinden ibaretti.

Havas, yalnız sarayın bendelerinden mürekkep bulunan Osmanlı güzideriydi. Halka kıymet vermedikleri içindir ki, bugün bu eski güzideler sınıfının ne lisanı, ne vezinleri, ne edebiyatı, ne musikisi, ne felsefesi, ne ahlâkıyatı, ne siyasiyatı, ne iktisadiyatı, hâsılı hiçbir şeyi kalmadı. Türk milleti, bütün bu şeylere yeniden her birinin elifbasından başlamak mecburiyetinde kaldı. Bu milletin yakın bir zamana kadar kendisine mahsus bir adı bile yoktu. Tanzimatçılar ona "sen yalnız Osmanlısın, sakın başka milletlere bakarak sen de bir ad isteme! Millî bir ad istediğin dakikada Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasına sebep olursun" demişlerdi. Zavallı Türk, vatanını kaybederim korkusuyla, "Vallahi Tük değilim, Osmanlıdan başka hiç bir içtimâî zümreye mensup değilim" demeye mecbur edilmişti. Boşoya karşı bu sözü her gün söyleyen mebuslarımız vardı.

Fakat, bu Osmanlılar hiç düşünemiyorlardı ki, her ne yapsalar, bu yabancı milletler, Osmanlı câmiasından ayrılmaya çalışacaklardır. Çünkü, artık yüzlerce milletlerden mürekkep olan sun'î câmiaların devamına imkân kalmamıştır. Bundan sonra, her millet ayrı bir devlet olacak, mütecanis, samimî, tabîî bir cemiyet hayatı yaşıyacaktır. Şüphesiz Avrupa'nın garbında beş yüz seneden beri başlayan bu içtimâî tekâmül hareketi, mutlaka şarkında da başlayacaktı. Cihan harbinde Rusya, Avusturya, Osmanlı imparatorluklarının yıkılması da gösterdi ki, bu içtimâî kıyamet pek yakındır. Acaba Türkler, bu içtimâî mahşer meydanında kendilerinin de "Türk" adlı bir millet olduklarını, Osmanlı İmparatorluğu içinde kendilerinin de hususî bir vatanları ve millî hakları bulunduğunu bilmeyerek, anlamayarak çıkmış olsaydılar, şaşkınlıktan ne yapacaklardı? Yoksa, "madem ki Osmanlılık yıkıldı,

bizim artık hiç bir millî ümidimiz, hiç bir siyasi emelimiz kalmadı" mı diyeceklerdi? Evvelce Türkçülüğe lâkaydı kalan bazı insanf sahibi Osmanlıcılar, Wilson prensipleri ortaya atıldıktan sonra, "Türkçülük bize, Osmanlı İmparatorluğundan müstakil, hususî ve millî bir hayatımız, hudutları etnografi ilmi tarafından çizilmiş millî bir vatanımız, bu vatanda kendimizi tam bir istiklâl ile idare etmekten ibaret olan millî bir hakkımız olduğunu yakıyla birçokumuzun zihnine ve ruhuna yerleştirmiş olmasaydı, bugün halimiz ne olacaktı?" demeğe başladılar. Demek ki, yalnız bir tek kelime, mukaddes ve mübarek "Türk" kelimesidir ki, bu hercümerc içinde doğru yolu görmemize sebep oldu.

Türkçüler, güzidelere yalnız milletlerinin adını öğretmekle kalmadılar, onlara milletin güzel lisanını da öğrettiler. Fakat, verdikleri ad gibi, bu öğrettikleri güzel lisan da halktan alınmıştı. Çünkü, bunlar yalnız halka kalmıştı. Güzideler zümresi ise, şimdiye kadar bir "sâir-fi'l-menam" (uyurgezer) hayatı yaşıyordu. Sâir-fi'l-menam" gibi iki şahsiyet sahibi olmuştu. Hakikî şahsiyeti Türk olduğu halde, sâir-fi'l-menamlık vehmi içinde kendini Osmanlı tanıyordu. Öz lisanı Türkçe olduğu halde, sâir-fi'l-menamlar gibi hastalık neticesi olarak sun'î bir dil kullanıyordu. Şiirde de kendi samimî vezinlerini bırakarak Acemceden aldığı taklit vezinlerle terennüm ediyordu. Türkçülük, tedavi-bi'l-ruh mütehasşısı bir tabib gibi bu Osmanlı olmayıp Türk olduğunu, lisanının Türkçe ve vezinlerinin halk vezinleri bulunduğunu telkin etti. Hayır, telkin değil, hakikî tabirle onu ilmi delillerle ikna etti. Bu suretlerle ki, güzideler, sun'î somnanbul halinden kurtularak normal bir surette düşünmeğe ve duymağa başladı.

Fakat, bugün itiraf etmeliyiz ki, bu güzideler, halka doğru yalnız bir tek adım atabilmişlerdir. Tamamiyle halka doğru gitmiş olmak için halkın içinde yaşayarak ondan millî harsı tamamiyle almaları lâzımdı. Bunun için yalnız bir çare vardı ki, o da Türkçü gençlerin muallimlikle köylere gitmesidir. Yaşlı olanlar da hiç olmazsa Anadolu'nun iç şehirlerine gitmelidirler. Osmanlı güzideleri, ancak tamamiyle halk harsını aldıktan sonradır ki, millî güzideler mahiyetini alacaklardır.

Halka doğru gitmenin ikinci vazifesi de halka medeniyet götürmektir. Çünkü halkta medeniyet yoktur. Güzideler, medeniyetin anahtarlarına maliktir. Fakat, halka değerli bir armağan olarak aşağıda gösterdiğimiziz

vechile, Şark medeniyetini, yahut onun bir şubesi olan Osmanlı medeniyetini değil, Garp medeniyetini götürmelidirler.

Türkçülüğün Esasları [1923], haz. Mehmet Kaplan, Devlet Kitapları, 1976, İstanbul, s. 41-46.

MUSTAFA ŞEKİP [TUNÇ]

Münevverlik Mefhumu

"Münevver" kelimesinin muhtelif isimlerle sıfatlık etmekten yorularak müstakil bir isim halini alması kaç sene oldu bilmiyorum, bunu kelimelerin tarih-i zuhur ve tahavvülâtıyla uğraşan lisanîyatçılar tahkik etsin. Hepimizin bildiği bir şey varsa bu kelimenin bir sınıf insanlara alem olmasının pek yeni olduğudur. Din ile ilmin yek-vücut olduğu zamanlarda münevverlere "ulemâ" ve bunların çömezlerine "sofîta" denilirdi. Muallim Naci'ye bakılırsa "müderisliğin fevkinde bir nevi rütbe-i ilmiyeye" de "molla" denirmiş. Meselâ Mevlânâ'dan bahsedildiği zaman "Molla-yı Rum" denilmesi gibi. Rumcadan alınmış olan "efendi" tabiri de buna yakın bir mânâ ifade etmektedir. Bu tabirlere nisbetle "münevver"lerle "güzide"ler kelimeleri acaba hangi ihtiyacın ifadesidirler?

Âlimle efendi ve münevver arasında ne farklı mahsûs oldu ki, bu ânat-ı maaniyi ifade için ayrı ayrı kelimeler arandı? Acaba bu tabirlerin zuhurunda İslâm, Bizans ve garp medeniyetlerinin tesirleri var mıdır? Ben bunların hepsiyle meşgul olmayacağım. Yalnız münevver tabirinin Fransızca "intellectuel" ve "güzide" tabirinin "élite" mukabil oldukları malumdur. Binaenaleyh bu kelimelerin medlullerini öğrenmek, garbın ve bilhassa hayat-ı fikriyesinden en ziyade müteessir olduğumuz Fransızların bunlar hakkındaki telâkkilerini bilmeğe vâbedestdir. Fransızcada "münevver" lafzından evvel "mütefekkir: penseur" kelimesi müstameldi. Bu tahavvül neden? Malumdur ki, kelimeler de kullanıla kullanıla aşınıyor ve ilk kıymetlerini tedricen kaybederek ihtiyarlıyorlar. Yeni nesillerin moda değiştirir gibi bazı kelimeleri değiştirdikleri muhakkak ise de âmil yalnız bıkmağ veya moda çıkarmak olmayıp, yeni ihtiyaçların zuhurudur. Bu ihtiyaçlar karşısında artık eski tabirler yeni maksadı ifadeye kâfi olmuyor ve bil-mecburiye başka tabirler aranıyor. Beşeriyet terakki ettikçe zekânın ehemmiyeti artıyor. Eski zamanlara nisbetle zamanımız daha

çok dâhi yetiştirmiyorsa da, vasatî zekâları inkişaf ettirmekte daha çok ve daha müessir vesait ve sermayeye mâlik bulunuyor. Fazla olarak zekânın amelî ve mahsûs neticeler istihsal etmesi ve bu neticelerin günden güne artması, bugünkü sınaî ve iktisadî Avrupa'yı bu melekemizle daha çok alâkadar ediyor. İşte bu alâkayı en vâzih bir surette ifade edecek kelime: "Intellectuel" olur.

Felsefî bir renk taşıyan mütefekkir kelimesinde ise "intellectuel"den kasdedilen mânâ yoktur. Çünkü mütefekkir, nefisini ta'mik ve kendini mevzu ittihaz eden hakîm kimselere deniyor. "Intellectuel"de ise insanî şeyleri ta'mik ile bunlardan dürrüs-ı hikmet çıkaran bir mütefekkirden ziyade, âlemin tecdid ve istihalelere uğratacak keşfiyât ve mesaîde bulunan bir insan mânâsı mün-demidir.

Görülüyor ki, "intellectuel"ın saha-i faaliyeti daha geniş ve vaziyeti daha canlıdır. Şimdi bu telâkkiye göre "intellectuel" mukabil olarak kullandığımız "münevver" tabiri aslındaki mefhumu ne dereceye kadar ifade ediyor? "Güzide"nin mukabili olarak aldığımız "élite" tabiri de "intellectuel"ler arasından temayüz etmiş bulunanlara deniyor.

Şu kısacık mütalaa gösteriyor ki garptan nakledeceğimiz en ufak bir şey, hattâ bir kelime bile ta'mik edilmeden alınınca hiçbir mânâ ifade etmeyen boş bir tercüme oluyor.

Mesele bu kadarla da bitmez. Bir insanın şu arzettiği tarzda münevver olabilmesi nasıl bir hazırlık ile mümkündür sualinin cevabı da verilmek lâzımdır. Sultanilerle, darülfünun münevverler ve güzideleri yetiştirecek müesseselerdir, diyoruz. Fakat münevverlerle güzidelerin yetişmesi neye mütevakkıftır, meselesini henüz halletmiş değiliz.

Elli, altmış sene evveline gelinceye kadar frenklerce bir adamın münevver olabilmesinin ilk şartı Yunan-ı kadim ve Roma medeniyetlerinin şaheserleri ile kendi milletlerinin büyük klasiklerini metn-i aslilerinden tederrüs ve mütalaa etmekti. Münevverliğin esasını teşkil eden bu tahsile "insaniyet: humanité"sini yapmak denirdi ki, liselerde ihzar ve darülfünunlarda ikmal olunurdu. Beşeriyetin en hür ve büyük mütefekkirleri ile genç yaşta temin edilen bu yakın temas, onların ruhunda sadelik, derinlik, ihata, vuzuh, âhenk, yüksek ve ıbtikârî tefekkür, âlîcenâb ve asil tahassüsler, hiss-i vazife, fedakarlık, şecaat, kahramanlık ve ilh... gibi yüksek hasâil-i ruhiyeyi kökleştiriyor; ve ruhların ilk elastikiyeti bu dehalarla yoğrulduktan

sonra artık süflî ve bayağı fikirlere, dedikodulara, âmiyâne eserlere tenezzül etmek pek güçleşiyor. Bu terbiye-i esasiye ile yetişen bir nesil tam mânâsıyla rehber ve mürşit olacak bir olgunluk kazanıyor. Filvâki bütün dâhilerde kendi milletlerinin felsefe, din, ahlâk ve bedialarından tesirler olmakla beraber, ayrıca bir hususiyet ve ulviyet vardır ki, bu cihetin bütün insanıyeti alâkadar etmemesi mümkün değildir. Nitekim Sokrat, Eflatun, Aristo, Dante, Corneille, Molière, Descartes gibi eâzımın herhangi bir mütefekkirî cezbetmeleri mahallî hususiyetlerinden maada, bir de beşerî his ve hakikatleri en iyi ihsas ve ifade etmelerindenidir. Fransızlar Yunan-ı kadim ve Roma şaheserlerini asıllarından mütalaa ve kendi lisanelarına tercüme ederlerken, yalnız en hür bir mazi-i tefekkürle iltisak peyda etmiş ve yetmiş dehalardan istifade bulunmuş olmadılar; aynı zamanda kendi dehalarının yani tarz-ı tefekkürlerinin hususiyetini keşfettiler ki, şuurlu bir milliyetçilik için bundan daha esaslı bir kazanç olamaz.

Bütün bu malum mukaddemat bugünkü nesle münevverlik hakkında yeni baştan bir tefekkür ve tettebbu zemini hazırlamak için hatırlatılmıştır. İşte birtakım sualler ki hayat-ı fikriyemizle çok alâkadar: Türk tarih-i medeniyetinde münevverlik acaba kaç telâkkıye uğradı? Bu telâkkilere karşı hangi esaslar dairesinde hazırlıklar yapıldı ve bu hazırlıkları hangi müesseseler temin etti? Arap ve Acem şaheserleri ne kıymettedir? Dehaları arasındaki farklar nelerdir? Türkler bu dehalardan neleri kabul ve neleri reddettiler? Türk tarz ve seviye-i tefekkürü bugün ne halledir? Meziyet ve kusurları nelerdir? Şark dehasıyla garp dehası esasen ayrı şeyler midir? Ayrı ise bu ayrılığın hususiyet ve kıymet-i medeniyesi nedir? *Millî Mecmua* bu meselelere cevap vermeğe selâhiyetdar mütahassıslara müracaat eder ve mütalaaalrını alırsa çok kıymetli bir hizmet-i ilmiyede bulunmuş olacaktır. Bu meseleler hakkında umumî fikirler elde edilebilirse, henüz renksiz ve esasız olan lise tahsilimizle darülfünunumuz şuurlu bir istikamet alacak ve hedeflerini bileceklerdir.

Lisanlar ifham vasıtaları olduğuna göre milletlerin tarz-ı idrak ve telâkkilerini en güzel tanıtabak bu lisanelarda yazılmış şaheserlerdir. Bunları lisanımıza tercüme ederken medeniyete hizmet etmiş milletlerin zekâlarındaki tenevvü ve tarz-ı faaliyeti de göreceğiz. Tercümelerde aslına sadık kalmak için sarfettiğimiz bütün gayretlere rağmen, neti-

cede sadakatsizlik bulacağız. Her millet lisanını kendi deha ve zekâsına göre yoğurduğundan başka milletlerin dehasını aynen ifade edemez. Bu sebepten harfiyen tercüme çok kere şekilsiz ve mânâsız bir tercümedir. Mümkün merteye meâlîne yaklaşmak için ya mübalağaya veya zaaf-ı ifadeye uğramak muhakkaktır. İşte bit-tecrübe elde edilecek bu neticeler Türk müfekkiresinin Arap, Acem, Latin, Yunan, Fransız, İngiliz, Alman müfekkirelerinden hangi cihetlerde ayrıldığını vâzih bir surette meydana çıkarmaktır. Fazla olarak bu mesafî kadîm tarz-ı tefekkürle bugünkü tarz-ı tefekkür arasındaki tekâmülü de gösterecektir. Şu halde şaheserlerin tercümesi zâhiren bir lisanın kelimeleri yerine diğer lisanın kelimelerini ikame etmek gibi basit bir ameliye görünür; halbuki hakikatte fikrini muhtelif tarzlarda tezahür ettiren zekâ-yı beşerin bir tedkik ve mütalaası yapılacaktır. Coğrafi, siyasî, dinî ayrılıklara rağmen dehalar arasında bir ittisal ve deymûmet (continuité) vardır. Bir milletin esaslı intibahı münevverlerinin deymûmete âğâh olmalarına vâbedir. Bu itibarla telif ve tercüme heyetlerinin ve alelunun mütercimlerin vazife ve mesuliyetleri pek büyüktür. Şaheserler dururken abur-cubur yazıları nakletmek manevî bir şakavettir. Yeni nesil bu noktada artık müteyakkız ve şuurlu olmalıdır. Adı zekâların eserleri gençliği ibtizale alıştırır. Ciddi ve yüksek şeylerden ziyade adiliklerde kalmamız hep bu şuurumsuzluğun neticeleridir. Orta tahsilimizde terbiye-i insaniye ve maneviyeyi nereden ve nasıl aldığımızı düşünürsek, kendimize acımamak kabil değildir. Esasta hazırlığımız olmamak dolayısıyla kendi şaheserlerimizi de tahlil ve tasnif etmediğimiz için bunlardan gençliği ne suretle istifade ettireceğimizi bilemiyoruz. İçimizde ecnebi lisanslar vasıtasıyla kendilerini bulanlar pek az olduğu için ancak şahıslarına hâdim olabilmişlerdir. Arzettiğim tarzda bir intibah olmadıkça ve bu intibah liseler ve darülfünunlar vasıtasıyla bir zümre-i münevvere vücuda getirmediğimizde kalkınmamıza ihtimal yoktur. Bugünkü bocalamalarımız hep esaslılık ve istikametsizliğimizdendir. Kadîm şaheserlerle ülfet peyda etmeden muasırlaşmamız iddiası gevezeliktir. Gençler alelâde eserlerden evvel bu en yüksek eserleri anlamaz diyenler, dâhileri bilmeyenlerdir. Hakiki şaheserler umumiyetle en sade ve en veciz tefekkürlerdir. Kendiliğinden mütefekkir olanlar dururken hazımsız, ters, karışık kafaların çürük sakızları çiğnenmez.

Kendimizi bulmak demek kadîm milletlerle muassır milletlerden ve hattâ kendi klasiklerimizden nasıl bir düşünüşle ve nasıl bir tahassüsle ayrıldığımızı bilmek demektir. Artık milliyetin yalnız propaganda ve medhiyesi devri kapanmalıdır. Milliyet daha çok zekâ ve ilmin terakkisinden doğan bir intibahın ilk merhalesidir. Bu devrin sıhhat ve medeniyetle inkişafı hususî fikir ve mütalaa, hususî tahassüs ve hususî iradelerden umumî fikir ve tahassüs ve iradelere yükselmeğe mütevakkıftır. Umumî fikirlere çıkmak da ancak esaslı bir hars ve irfana mütevakkıftır. Aksi takdirde münevverliğimiz ay babanın soğuk ve cansız mehtabı gibi olur.

Millî mecmua, sayı 1, 1 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 5-6; Atatürk Devri Fikir Hayatı II, s. 455-460.

CELÂL NURİ (İLERİ)

Münevverlerimiz

Her medenî memlekette, alelâde okuyazarın üstünde, âlim ve mütehasşis değil, fakat cihan ahvalını bilir, cereyanları takip eder, “ansiklopedik” denilen umumî malûmata sahip bir tabaka var. Bunlar Rusçadan alınma bir tabiri alem ittihaz etmişler: Inteligencia. Umumî kitapları okuyanlar işte bu tabakadır. Bittabi bu makule, derecelere münkasımdır. Merakı ileriye götürüp ulemâ sırasına girenler olduğu gibi meşguliyete dalıp tenevvürlerini tahdit edenler de olur. Şurasını ilâve edelim ki, bir memleketin irfan ve medeniyet nâmına bu tabaka pek mühimdir. Tenevvür bir diyarda harc-ı âmm olunca seviye yükselmiş addedilebilir, siyasî haklardan daha kolay istifade edilir; matbuat inkişaf eder; hülâsa o memleket umumî medeniyete iştirak ettiğini ispat edecek fikrî mahsulât yetiştirir.

Bu zarurî mukaddimeden sonra bizim münevverlerimize geliyorum: İtirafım doğru, fakat acı olacaktır: Henüz dilimiz, matbuatımız, maarifimiz istediğimiz gibi inkişaf edemediğinden, bizde, münevver, Avrupaî mânâsıyla mütehayyiz olabilmek için lisan bilmek ilk şarttır. Memleketimizde en şâyi olan dilin Fransızca olduğu bedihidir. Bu lisanı bilmekle maruf birçok vatandaş gösterilebilir.

Lâkin sorarım: Fransızca bilenler onu ne kadar biliyorlar? Pek az... Ekseriyeti biraz okur, belki de bir miktar söyler, fakat hiç yazamaz. Halbuki bir lisanı bilmek, onu okuyup yazmak ve söylemektir. Bu hususta ga-

yet geriyiz. Nasıl, vaktiyle “kıdvatü’l-ulemâi’l-muhakkıkîn” efendilerimiz, kazaskerler, İstanbul pâyelileri ilh., “ulemâ” addedilir; şu kadar ki Arapça konuşamaz, yazamaz, yalnız hocadan okuduğu kitapları okuyabilirler idiyse, şimdiki Fransızcaya vâkıf olanlarımız da bu lisanı sathî öğreniyorlar.

Fransızca’yı hakkıyla ta’mik eden kaç Türk var? Herhalde bunları saymak için on parmak az gelir. Demek ki bu zevâtın bir haylisi bile tenevvür için lâzım gelen âletten mahrumdurlar.

[Âlimden ve allâmeden hiç bahsetmiyoruz. Garp usûlleri mucibince bir ilimde tebahhur etmiş, ihtisas sahibi olmuş ulemâ-mızı bilmiyorum.]

Yalnız Türkçe ile tenevvür imkânsızdır, demiştik.

Bazı mütemeyyiz kimseleri bu şekilde gösteren mahzâ fetanetleridir. Bunlara ancak zeki diyebiliriz, lâkin anladığımız mânâda münevver rütbesini tercih etmek kabil olmaz.

İntişar eden kitaplara bir bakınız: Bir kârî bunların hepsini ezberlerse cihan harekâtına vâkıf olabilir mi? Elde müracaat kitapları bile yok. Pek aşağı ihtiyaçlardan bahsedeceğim: Müvellidü’l-humûza, azot, müvellidü’l-mâ diye istislahlara tesadüf ediyoruz. Bunları anlamak için iptidai bir ilim lügatimiz varsa bildirin. Her sene nüfus, ticaret, mahsulât vesaire istatistiklerini gösteren bir salnâmemiz çıkıyor mu? Her gün, umumî ilim ve edebiyat piyasasına bir mühim eser atılıyor. Bunların tercümesinden vazgeçtik, lâkin bu kâbil âsârî icmal ve tenkit edici kitabiyyat makaleleri yazılıyor mu?

Maatteessüf gözlerimiz bağlı gibi. Matbuat, ancak rayic mal satıyor. Ötede beride çıkan gazete ve mecmualar ekseriyetle bir kâğıt ve mürekkep israfıdır. Perakende sa’yler heder oluyor. Okunacak meta diye ortaya atılan heyecan yazıları tenevvüre yardım etmek şöyle dursun onu körletiyor, güçleştiriyor. Muharrirlerimiz hiçbir inzibata tâbi değildir. Bunun için okumağa gerçekten hâhişi olanlarımız tenevvüre imkân bulmadan bu sevdalarından vazgeçiyorlar ve hayatın gîzetine dalyorlar.

Seyahatlerimle yüksek tahsil görmüş bazı kimselere tesadüf ettim ki, kitap okumak muadları değildir; çünkü okuyacak kitap bulamıyorlar; okunacak ne varsa okumuşlar.

Kütüphanelerimizi teşkil eden müellefâtın bilânçosunu yapalım: Bunların yüzde doksani üslûp ve ehemmiyet itibariyle artık fayda temin edemez. Halbuki, garpta ve

Amerika’da, muharebeden evvel yazılmış eserler bile bayat addediliyor. Meselâ *Büyük Larousse* artık eskici malıdır. Orada ne Bulgaristan devletine, ne Panama kanalına, ne motor sanatına, ne radyografiye dair bir kelime bulamazsınız. İlmin eskisi, sâlhurde şarap gibi muteber değildir. Bizimeski eserlerimiz lisan itibariyle de metruk kalmağa mahkûm oldu: Çünkü 20-25 seneden beri Türkçe hayli değişti, başkalaştı. Bu eserlerin miktarı da mahduttur.

Ecnebi lisanlardan istiâne etmezsek işimiz berbat. O halde bu dilleri tenevvürümüze bâdî olacak derecede ilerletmeli, sathî öğrenmemeliyiz.

Hepsi lisan bilir; çoğu Avrupa görmüş kimselerin bir içtimanda bir kavas bunlardan birine Fransızca davetnâme getirmiş. Acele cevap istiyor. Çalışmışlar, çabalamışlar, dört satır yazamamışlar. Nihayet akıllarına mahallenin eczacısı gelmiş. Bilmem hangi kavim ve kabileden eczacı efendi bunların dertlerine deva bulmuş.

Az ilim, az lisan bilmek... Bu iki noksan bilgiçliği de mucip oluyor ve bundan bir tassallûf hâsıl oluyor. Bundan dolayı Türkçemize lüzumsuz binbir Fransızca kelime katmaktayız. Bu itiyat milliyete münâfidir dersem elbette bana hak verirsiniz. Hele şu günlerde bu itibarla Ermenilerle yarışa kalktık.

Bilen bildiğini az biliyor; öğrenmek isteyen, marifetin revaçta olmadığını görüp sarf-ı nazar ediyor.

Okur-yazar, lisan bilir, münevver, âlim... Bu kelimeler bir kemiyet ifade etmedikçe hasıyattır. Okur, fakat ne kadar? Bîçare yalnız mânâsını anlamamak üzere Kur’an okursa bence keen-lem-yekûndur. Yazar, fakat her kelimesini sarf kaidelerine münafi olarak yazar. Üslûp ve selikadan mahrumsa, o ancak bir oduncu veya kömürçünün yazıcısı olabilir. Münevver? Malûmatı müttekâmil bir milletin ilk veya orta mekteplerinde okutulan ilimlerden ibaretse, ona dense dense “bachelor” denebilir. Âlim? Bu zâtın eseri meydanda ve cihanca nazara alınmış değilse ona da bu ünvanı fuzulî vermişiz.

Türkiye’nin nüfusu yazıldığı vakit doldurulan varakaların üzerinde “Okumak, yazmak bilir mi?” kılıklı bir sual vardı. İlmin derecesini kolayca gösterir bir âlet olsa da onu meselâ tepemize koyduğumuzda vukufumuzun derecesini anlasak ve bu sayede bir umumî tahrir yapsak pek meysus oluruz.

“Cumhuriyet” mefhumunun tariflerinde halkın siyasî haklarını istimâl edecek dere-

cede münevver olması arzusu mündemictir. Dahil olduğumuz bu devirde olanca ehemmiyeti bu noktaya hasretmeliyiz. Açıkça söyleyeyim ki, memlekette tek bir cahil bırakmamak gayesi uzun zamana, çok masrafa mütevakkıftır. Lâkin bir münevver tabakanın hak ve ibdadı daha az külfet ve masrafı olur. Herkesi okutup yazdırmak demokrasinin emrettiği bir umdedir. Buna riayet-kârız. Fakat bu ümniyyemiz husul bulunca ya kadar ve aynı zamanda bir münevver tabakanın idamesi veya yoktan var edilmesi hükümetin, milletin, matbuatın ve buna hâdim olacak mevkide bulunanların tatlı bir vazifesidir.

(İkdam, sayı 11126, 13 Nisan 1928), *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 483-486.

NECİP FAZIL [KISAKÜREK]

Münevver

“Münevver” hiç bir şeyin iç yüzünü bilmez. Her şeyin posasını bilir. “Münevver”in ruhunu gördüğü tek bir şey, cesedini görmediği hiç bir şey yoktur.

Hakikat bir geyik, münevver bir avcıya bu avcının vurduğu avdan yediği şey onun tırnaklarıyla boynuzlarıdır.

Avcı, geyiğin yüreğini, ciğerlerini, beynini ve böbreklerini işkembesile barsaklarının içinde bırakarak lâşenin yanından uzaklaştırır. Bu cevherli ve canlı unsurların anlaşıl-mamaktaki kabahati nedir? Çünkü onlar derinin altında ve gizlidir. Yürekle tırnak arasında bir de yumuşaklık ve katılık farkı vardır. “Münevver” her şeyin sertile kabasını anlar. “Münevver” in hakikati “Ölü ve kaba hakikat”dır. “Münevver”in bildiklerinden raslele bir kaç madde:

- 1- Dünya yuvarlaktır.
- 2- Yirminci asırda insan hürdür.
- 3- Musiki ruhun gıdasıdır.
- 4- Fransız inkılâbı dünyanın en büyük inkılâbıdır.
- 5- (Greta Garbo)da cinsî cazibe vardır.
- 6- Edebiyat cemiyet içindir.
- 7- Ey nurlu garp medeniyeti!..
- 8- Amerikada demokrasi

ve arzı yuvarlak görebilmek için onu göz önünde ne kadar küçültmek lâzımsa o kadar küçültülmüş, küçeleştirilmiş mefhumlar:

Beşer, vatan, millet, halk, insan, hakimiyet, hak, ahlâk, kanun... Bakisi bir gramo-

fon plâğı: yaşasın hürriyet, müsavat, adalet aman...

Öz hakikat “Münevver”in bildiği hakikatın tersine daha yakındır:

1- Dünyanın yuvarlaklığı, dünya hakkın-da en kötü, en baya malumdur.

2- İnsan Hazreti Âdem devrinde hürdür. Yirminci asırdaysa esir olmasında mahzur yoktur.

3- Musiki ruhun gıdası olsaydı dünya, yabani ruhların kapladığı bir deve diken tarlası değil, bir (orchidé) bahçesi olurdu.

4- Fransız inkılâbı dünyanın en küçük inkılâbıdır.

5- (Greta Garbo)da cinsî cazibe gibi du-ran şey, tipik kadın aptallığıdır.

6- Edebiyat cemiyetten başka her şey içindir.

7- Ey karanlıkta yarasalar gibi kendisini duvardan duvara vuran garp medeniyeti!

8- Amerikada demokrasi veya Amerikada veba.

Fikir, bir bal peteği gibi derin ve kudretli ferdin kafasındaki kovandan alınıp bandrol-lü kutular içinde mektebe, gazeteye ve kahvehaneye sürüldüğü dakikadan itibaren bu esrarlı macundan her yiyen “münevver” olur. Fikrin ondan sonraki ismi yaftalı hakikat ve malumdur.

Yüzlerce, binlerce, milyonlarca “Münevver” bu kuru malûmatı böbreğin kum taşıması gibi beyinlerinde eritemeden taşırlar.

İnsan kafasının sanatta, laboratuvar-da, yerde ve gökte aradığı şey bütün insanlığa kepçe kepçe dağıtılmak için değil, bin senede bir yetişecek müstesna insanın beyninde eriyip mucizeli bir ekisir terkibi yapmak içindir.

Hakikatte iki halis ve orjinal insan tipi vardır:

Biri hiçbir şeyi bilmeyen köylü ve aşağı sınıf halk, öbürü her şeyi bilen, yaratıcı ve idare edici fert.

Necip Fazıl, *Birkaç Hikâye, Birkaç Tahlil*, Hâkimi-yeti Milliye Matbaası, 1933. Bu tahliller 1930 senesinde *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde “Zaviye” isimli sütunda çıktı.

AĞAOĞLU AHMET

Münevver Zümre Meselesi

İçtimaiyat muallimi edib,

— Bana öyle geliyor ki biz içinden çıkılmaz bir bozuk çevre arasında dolaşmaktayız. Bir yandan münevver zümrenin iz yapmadığını söylüyoruz, öteki yandan da bütün mânevî kurtuluşu ondan bekliyoruz.

— Evet öyledir! Bu işin asıl ağır ve acı tarafı da budur. Bugünkü münevver zümrede düşünceler ve duygular dalgalanan bir sis halindedir. Birbirleriyle perçinleşmiş, pekişmiş, bir kuvvet haline gelmemiştir. Meselâ alınız bizim özümüzü? Biz hepimiz kendi eksiklerimizi biliyoruz. Fakat onları atıp kendimizi kurtaramıyoruz. Çünkü taşıdığımız düşünceler ve duygular bizi harekete getirecek kuvvet halini almamışlardır. Kanımıza karışarak varlığımızın ayrılmaz bir parçası olmamıştır. Tersine olarak bizi her an bırakmağa hazır, uçucu kaçı bir haldedirler. Nasıl ki ilk karşılaşmada, ilk gördükleri çetinlik önünde hemen sizi bırakıp gidiyorlar ve daha dün ruhumuzun dimağımızın etrafında dolaşan bu vefasızlar bugün birer yabancı gibi bizi uzaktan seyrederek gülüşüyorlar! Avrupalıların ruh ve dimağları böyle kolay kolay boşanmıyor.

— İki âlem arasındaki bu ayrılık nereden gelmiştir?

— Avrupa'da bu mesele evvelâ tarih ve sonra da bir terbiye ve tâlim mevzuudur. Malûmdur ki bugünkü Avrupa eski Greko – Romen âleminin vârisidir. Şarktan gelen Cermen ve Anglosakson budunlarını tali bu âlemin içine oturttu. Fakat şarktan gelen Türkleri gene tali İslâm âlemi içine soktu. Çok canlı, çok kudretli olan bu iki yeni budun yıpranmış ve çözülmüş olan o eski âlemlerin başlarına geçtiler, onlara yeni düzenler verdiler, onlarla karışarak yeni bir yaşayış cevheri aşladılar. Fakat karıştıkları âlemlere verdikleri gibi onlardan da aldılar. İslâm âleminde eski şark ruhu, şark ananeleri hâkimdi. Cermenlerin benimsedikleri âlemde de eski Greko-Romen ananeleri hâkimdi. Nasıl biz din lisanı olmak üzere Arapça ve Farsçayı, düşünüş ve duygu örneği olmak üzere Arap ve Farisî muharrir, edip ve mütefekkirlerini kabul ettik. Ötekiler Grek ve Lâtin lisanlarını ve bu milletlerin muharrir ve mütefekkirlerini aldılar. Bu hal tabiatıyla terbiye ve tâlim üzerine de derin tesirler yapmaktan geri kalmadı. Garp mekteplerinde Lâtin ve Grek lisanları asırlarca mecburî olduklarından yeni nesiller tâ ilk çağlarından serbest düşünen, serbest yazan, beşerin şeref ve haysiyetine hürmet eden, maddî ve mânevî, amelî, fikrî ve hissî güzelliklere tapan Yunan ve Roma muharrirlerinin eserleri üzerinde terbiye ve tâlim edildi. Onlar için örnek Aşil'lerin dramları, Plutarh'ların tarihleri, Demosten'lerin ve Çiçeron'ların hitabeleri, Ovid'lerin, Virgil'lerin, Homer'lerin, Cato'ların, Dutos'ların şiirleri,

hal tercümeleri örnek ve nümune oldu. Asırlarca devam eden bu terbiye ve tâlim usulü garpta ruhları ve kalbleri muayyen bir yol üzerinde yürüterek müşterek bir duygu ve düşünüş mecmuası yarattı ki garp milletlerinin can ve kanlarına karıştı, artık ayrılmaması mümkün olmayan bir yaşayış unsuru haline getirdi. Hakikatte bugünkü garp, gerek hukuk ve siyasî müesseseler, gerekse güzel sanatlara ilim bakımından, eski Greko-Romen âleminin aşağı yukarı bir devamıdır. Madam Roland'nın, Charlotte Corday'ın tercüme-i hallerini, büyük Fransız inkılâp adamlarının nutuklarını okudunuz mu? Bunlar hep o eski Yunan ve Roma kahramanlarını kendileri için örnek alıyorlar. Onlardan parçalar inşa ederek kendilerini ve yanlarındakileri coşturmağa çalışıyorlar ve mümkün olduğu kadar o kahramanlara fedakârlık, cesaret, vatana bağlılık gibi yüksek rûhî hasletlerde benzemeğe yelteniyorlar.

Bize gelince, bizde de asırlarca tâlim ve terbiyede Arabî ve Farisî lisanı hâkim olduğundan, tabiatıyla nesiller Arap ve Farisî zihniyetlerinin tesirleri altında kaldılar. Biz de Maarif'leri, Sâdi'leri, Hâfız'ları vesaireyi taklit ettik ve bizde de müşterek bir his ve fikir mecmuası hasil oldu. Can ve kanımıza karışarak ikinci tabiatımız oldu. Şimdi hayat bizi garba doğru götürüyor. Yaşayabilmek için garp müesseselerini ve kurumlarını almak üzereyiz. Fakat her şeyden evvel kışırımızın altında saklanmış olan bu ikinci tabiatı kendimizi kurtarabiliriz! Bütün mesele bundan ibarettir. Buna muvaffak olamazsak bütün gayretlerimiz beyhudedir. Çünkü bu saklı tabiatımızla almak istediğimiz yol arasında derin ve barışmaz bir tezat vardır. Nasıl ki bunu hergün, her işte görmekteyiz. Aldığımız her şey, o saklı tortuya çarparak ya tamamen kayboluyor veyahüti içini değiştirerek tersine semereler veriyor. Her şeyden evvel lâzım olan iş, içimizi yıkamak, orasını temizlemektir ve bunun da yegâne çaresi tâlim ve terbiye usullerini değiştirmektir.

Eski enmuzeceğin kalp ve ruhlarmızda bırakıp gitmiş oldukları izleri yeni enmuzecelele kökten kesip atmalıyız. Doğrudur: Yirmi beş seneden beri bizim de terbiye ve tâlim usulümüzde değişiklikler oldu. Fakat ben zevâhirden bahsetmiyorum, içten, ruhtan bahsediyorum. Ruhumuzdaki eski izleri eritip götürecek kuvvetli ve tesirli vasıtalarla gitmeliyiz. Avrupa'nın ilham aldığı kaynaklardan biz de doğrudan doğruya içmeğe başlamalıyız. Yani eski Greko-Romen kültürünün yataklarına kadar varmalıyız!

Biz şimdiye kadar bu kültüre tamamen yabancı kaldık. Greko-Romen edebiyatından dilimize hemen hiçbir şey tercüme edilmiştir. Onları asıl metinlerinden okuyacak adamlarımız da hemen yok gibidir.

İşittim ki Kültür Bakanlığı üniversitede haftada iki saat olmak üzere Latince ve Yunanca dersler verdiriyormuş. Üniversitemizdeki bu yeniliği başlangıç olmak üzere büyük bir şevkle alkışlarım, fakat neden biz bu gibi mübrem olan işlere tereddütle gidiyoruz. Er geç biz o yolu katı olarak ve bütün genişliğiyle yürümek mecburiyetindeyiz. Haftada bir iki ders, o da üniversitede olmak üzere, kâfi midir? Geçenlerde bir makedemede diyordum ki:

Ruslar Avrupalılaşmağa karar verdikleri günden itibaren ilk işleri Greko-Romen edebiyat ve fikriyatını lisanlarına almak olmuştur. Bununla da kalmadılar. Greko-Romen lisanlarını liselerine sokarak haftada dört, beş kere esas dersler arasında öğretmeğe koyuldular ki bugün dahi aynı usule –yanılmıyorsam– devam edilmektedir. Musunuz, bunun neticesi ne oldu? Evvelâ Rus edibleri, muharrir ve şairleri bedîî zevklerinin açılması için mükemmel örnekler buldular ve o örnekleri takip ederek Rus edebiyatı bugünkü yerini buldu. Sonra genç neslin ruh ve kalbini yükseltecek, onlara ülkü verecek millî ve beşerî duygularının açılması için nümune olacak yazırlarla dolu kıraat kitapları hazırlamak imkânını verdi. Birbiri arkasınca gelen Rus batınlarının bu kadar ülkücü olmalarının sırrını burada aramalıdır!

İşte bizim de gideceğimiz yol! Zaten vaktiyle tebaamız, sonraları bizden ayrılmış olan Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Macaristan da hep o yola girdiler!.. Biz neden tereddüt ediyoruz?

Cumhuriyet, sayı 3832, 15 İnkırcıkanun 1935; *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, s. 491-494.

HİLMİ ZİYA ÜLKEN

Halk ve Aydınlar

Türkiye halkının örf ve âdetlerini bilmeyen bir arkadaşım 1926 da orta Anadolu köylerine gitmiştik. Bize yol gösteren bir köylü çocuğu, ayağına fırlatılan yirmi beş kuruşa istihkarla baktığı zaman “köylünün çarlığını değil, insanlığını görün” demiştim. Gerçekten, aydınlarla halk arasındaki anlaşma ucurumunu kaldırmak için halkın haliyle halleşmek, onun kılığına kıyafetine, bilgi-

sizliğine, hastalığına değil, insanlığına bakmasını bilmelidir.

Boğaziçi’nden ötesini tanımayan bir neslin alafranga köy edebiyatı yaparken ne garip hale düştüğünü hatırlıyoruz:

Çoban kaval çalar, anın hayatı şairânedir.

Çobanın tasaları, kaygıları, Edebiyatı Cede’nin düşüdüklerinden büsbütün başkaydı. Hakikati görmede geciktiğimiz için, bir gün geldi, başımızı taşa çarptık. Yat kulübünden otomobiliyle komşu köylere “edebi tenezzüh” yapan romancılarımız, orada kendilerine bağrını açan insanları değil, kirpi gibi içine büzülmüş ve dikenlerini gösteren yabancıları buldular. Bu görünüş, onları ürküttüğü için realizmin kurbanı oldular. Bu iki anlayıştan ne biri doğrudur, ne de öteki. Halkla aydınlar arasındaki anlaşma ucurumunun büsbütün kalkması için aydınlar her türlü yapmacıktan uzak, tam bir şahsiyet olarak halkın arasına karışmalıdırlar.

Aydınlar, köylüye aralarındaki dünya görüşü farkını düşünerek tıpkı onlar gibiymiş gibi davranmaya kalkmamalıdır. Böyle bir hal, riyakârlıktan yukarı çıkamayacağı için maskeleri çabuk düşer. Aydınlar, köylüye bir orientalist gibi sırf ilmi, soğuk, objektif gözle konuşmamalıdır. O zaman zihnin zaptedeceği, fotoğraf plâkının zaptettiğinden bir parça olsun ileri gidemeyecektir. Aydınlar, kendilerini yalnızca karanlık bir dünyayı ağartmaya giden misyonerler gibi de görmemelidirler. Çünkü halkın gözü açık, kulağı deliktir. Makine, gazete, gramofon en küçük köylerimize kadar sokuluyor. Bu suni telkin içinde en sade zannettikleri dil, onlara Çince gibi gelecektir.

Eğer aydınlar, Türk ülkesinin yüzde sekseninin köy olduğunu, Türk kültürünün köyle dayanacağını hatırlarından çıkarmazlar; kendilerinin de köyden çıktıklarını, Türk şehrinin daha yeni kurulduğunu, birçok şehirlerin içinde bile köyün yaşadığını, bu cemiyete girmemiş kozmopolit insan yığınlarını toplayan ecnebi mahallelerine bitişik fukara mahallelerinden ibaret olduğunu, Yunan sitelerine bizi bağlayan fikir rönanesi yanında Türk sitesinin kurulması için hasret çekildiğini düşünürlerse halkın arasına girdikleri zaman bütün sahte rollerini bir tarafa atarak kendi mayalarını görmeye ve onunla halleşmeye muvaffak olacaklardır.

Aydınların halka karışması, kendilerini keşfetmeleri demektir. Bu hareket, “kendini bil” düsturunun en yüksek derecesidir. Ora-

da kendi faziletlerini, kendi eksiklerini, kendi günahlarını ayıplayacak ve düzelme yolu arayacaklardır.

Aydınların köycülük modasına uyarak köylüyü sevmesi کافی değildir. Asıl köylünün onu sevmesi gerektir. Köylünün bazı noktalarda görgüye dayanan çok ince, âdetâ insiyaklara benzer bir anlayışı vardır. Karşısındakinin iyi ve kötü niyetlerini çabuk sezer. Bir defa gözü tutmadı mı, ona ruhunun bütün kapılarını kapar. O zaman geriye yalnız gübrelikler içinde kerpiç evler, pis kılık ve birtakım hastalıklar kalır. İki âlemin arasında delinip geçilmesi imkânsız bir duvar yükselir. Aydın, umutsuz, şehre döner. Köksüz, temelsiz, parazit hayatına devam eder. Hakikatle bağları kesilmiş, mücerret kuruntulardan kendine göre bir dünya yarattığını vehmeder. Garabetten garabete düşer. Halkın tekkeleri, yatırırları çoktan unuttuğu bir zamanda alaf-ranga mistisizm maymunluğuyla tekke artıklarında orjinallik arar. Debdebeyle yaşarken sefaletle acımak, tango oynarken Yunus ilâhisine hayran olmak; balozlardan, yahudi havalarından, dilsiz hiyerogliflerinden şiir dilenmek onun tesellisi olur. Bu köksüz ağaçtan daha ne yemiş beklersiniz? Türk aydını yabancısı ve azlık mahallelerine sığınarak. Haşet'in getirdiğini Bâbîâlî yokuşuna yığmadan ve birbirine benzememek için her gün yeni bir garibe uydurmadan kurtulmadıkça halkın ona kucağını açmasına, halkı sevmesine ve onun tarafından sevilmesine imkân yoktur.

“Zaten buna muhtaç değilim” diyenlere söz yok. Sözüümüz bu memleketin faziletleriyle övünen, dertlerinden acı duyan asıl aydınlarıdır. Eğer bu memleket, dünya, piyasasında geçer akçe, değerli düşünürler, bilginler, araştırmacılar, sanatçılar yetiştirmişse ve yetiştirilecekse, ancak bunlar arasından çıkabilir. Hakikatı düşünür, kendi meşhur edecek bir düşünce yaratmaya çalışan değil, halkın içinde ve bazan halka rağmen onun dertlerini bilen, değerlerini göröndir. Bir gün gelecek, Türk ülkesi karınca gibi topraklarımızın her bucağına yayılmış böyle yüzlerce bilgin, araştırmacı ve sanatçıyla dolacaktır. Memlekette misafir gibi yaşayan köksüz aydınların yanında, içlerini halkın içiyle birleştirmeye azmetmiş ve kalplerinin gözünü açmış bu gerçek aydınlar günden güne çoğalmaktadır. Kitapçı dükkanları yakında hırdavatlarını boşaltarak bunların yerine tertemiz, her türlü sahte niyetten uzak, tabii ve kendi malı olduğu için orjinal eserlerle dolacaktır.

Ülkü, C. 2, sayı: 23 s: 6, 1 Eylül 1942.

SABAHATTİN EYUBOĞLU

Halkın Anladığı Aydın

Eskiden bu memlekette bir takım kendini beğenmiş, beyzade, paşazade, şehzade münevverler varmış. Hep İstanbul'da, kendi aralarında yaşar, halkın anlamadığı bir dille konuşur, ama memleketi, dünyayı herkesten ve hele devletten çok daha iyi bildiklerini sanır, ne söylediklerinin anlaşılmasını da halkın bilgisizliğine verirlermiş. Belli hiç bir işi bilmez ama hangi iş verilse alır ve şanlarına lâ-yık değil diye yapmazlarmış. Ya yaptılar da başaramadılar mı kabahat ya milletin olurmuş ya Sarayın. Vali de olsalar, sefir de olsalar nafile: ne yapar yapar memleketi nankör, kendilerini mağdur sayarlarmış. Askere gitmez, ordu komutanlarına akıl öğretir, köyü bilmez, köylünün okumak istemediğini, okumakla mesut da olmayacağını Aristo mantığı ile ispat ederlermiş. İçlerinden biri çıkıp aldığı işi benimsedi mi vay haline: bütün mağdur münevverler adamcağıza saldırır, dalkavukluktan tut vatan hainliğine kadar sürmedik kara bırakmazlarmış. Halk da uzaktan bu üstün kişilere bakar, acep neyi kimle paylaşamıyorlar, bu rahatlık içinde nedir bu efendilerin zoru diye şaşarmış. Bu çeşit aydın kişilerin alaturkasından da alafrangasından da bir hayır gelmeyeceğini, parlak bilgilerinin aslında bir çeşit softalık olduğunu anlamakta gecikmiş. Atatürk'ün keskin bakışları araya girmese daha da gecikecekmış. Bugün artık aydın kişiden bir işin ehli olmasını, memleket ve dünya gerçeğini hiç değilse kendi işi açısından bilmesini, olan biten karşısında belli bir davranışı olmasını istiyoruz. Lûgat paralamak aydın kişi sayılmağa yetmedikten başka genç çevrelerde bir bilgisizliği örtme belirtisi gibi de görülebiliyor. Yeni aydınlardaki eksiklikler eskilerdeki fazlalıklardan yeğdir. Kaldı ki bu eksikliklerin çoğu, yeniyi ayak uyduramamış eski münevverlerin babalık, hocalık, üstlük yoluyla yeni nesli yanıltmasından, kösteklemesinden, kendine benzetmesinden geliyor. Kendi devirlerinin dillerinde, düşüncelerinde, yaşayışlarında yarattığı kargaşalık, aykırılık, çiylik veya ölçsüzlükler zamanla kendiliğinden düzilecek hallerdir. Onlarda gelişmesini dileyeceğimiz nicelikler (nitelikler demek istiyorsunuz; ama niceliklerinin artması asıl dileyeceğimiz şeydir) ötedenberi aydın kişiden istenegelen değerlerdir: *kendini bilmek, dünyayı bilmek, bilmediğini bilir görünmemek, bildiğini mertce, cömertce yaymak, bir de, bizim, bilhassa bizim için, bu memleketin her*

yerinde, her zaman, her aydın kişiyi bir ömür boyu doyuracak iş, bilgi ve sevinç kaynağı bulunduğuna inanmak.

Bu yaz bir Orta Anadolu şehrinde dışçı aradım, yoktu. Yalnız, dediler, evinde çalışan diplomasız bir dışçı var. Gittim, ister istemez. Genç, güler yüzlü, rahat bakışlı bir insanla karşılaştım. Ufacık evinin bir odasında muayenehanesi: tertemiz, düzenli gösterişsiz. Hemen kendini anlattı, anlaştık ve işe girdi. Her yaptığını bana açıklayarak, âletlerini seve seve kullanarak iki saat kadar çalıştı. Şu kadarnı söyleyeyim ki size, ayrılrken ağzımda yapılacak başka iş kalmadığına üzuldüm. İşini böylesine bilen ve seven, kendine bu kadar güvendiren insan az görmüştüm. Orta okulu bitirmiş bu genç adam, sonra İstanbul'da ve Ankara'da dişçilere protez işçiliği yapmış, o kadar. Bu arada öğrenmiş ne bilermişse; kitaplar, âletler edinmiş. Şimdi, nasıl gelmez insanın aklına bu genç adamı yetiştiren şartları bir okul haline sokup her kasabaya hemen bir dışçı yollamak? Böylesi doktor, böylesi mimar, böylesi avukat da düşünülebilir. Elbet. Onları da ihtiyaç kendiliğinden yaratmaktadır herhalde Anadolu'da. Eğitim sistemimiz şimdilik daha çok yalnız bir kaç büyük şehirde işi görecektir ve mesut olabilecek tipte meslek adamları yetiştiriyor. Onlarda da para ister istemez ve çok çabuk meslek adamının ilk düşüncesi olmaya başlıyor. En yüksek bilgiye ulaşmasını istediğimiz, ona göre yetiştirdiğimiz insan çok defa ve şaşılacak kadar kısa bir zamanda sadece bir tüccar oluveriyor. Son yirmi yıl içinde eğitim sistemimizde memleket ihtiyaçlarına uyuma istikametinde verimli bir çok denemeler yapılmadı değil, yapıldı; ama yeterli kadar cüretle ve ısrarla değil. Büyük rakamlar, köklü tedbirler ürkütüyor bizi, hemen uzlaşma, yavaşlama yoluna sapıyoruz. Oysaki memleketin asıl beklediği de bunlar. Kitapcıl, ezberci, hayata kapalı bir öğretim zararlarını hep biliyoruz artık, değil mi? Ama yine de bu yoldan çıkamıyoruz bir türlü. Okullarımızda derslerin hiç değilse yarısı, öğrencinin hiç de seviyesi düşmeden, atılabilir. Günün birinde hiç şüphesiz atılacak da. İş başında edinilen, yaşanan, bir sevinç haline gelen, ekmek tadında bilgilerin yeri olmalıdır okul, olabiliyor da istenirse. Düne göre bugünün okulu hayata çok daha fazla açılmıştır, ama yarına göre henüz bir manastırdan pek farklı sayılmaz.

1955

Mavi ve Kara (Denemeler) (1940-1966), Can Yayınları, İstanbul, 1967, s. 138-141.

[METİN] AND

Türkiyede Aydınlar I

Aydını her özelliği ile içine alacak bir tarif bulmak hep başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Aydın denilince ilk anda, toplumsal bir sınıfa sokulamayan, belli bir mesleği olmayan, faaliyet alanı sınırlanmamış, ele avuca sığmaz bir anlam akla geliyor. Ancak aydın anlamını ışığa çıkarmak için örneğin Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun şu açıklamasında kendisiyle beraber olamayacağız: "...eskiler bu bahiste bizden daha isabetli bir tasnif şekli bulmuşlardır. Onlar (aydın) sözünden (okur yazar) manasını anlarlardı. Doktorluk, mühendislik, kimyacılık vesaire gibi mesleklerde ön safa geçmişlere (mütefennin - fen adamı) namı verilerdi.". Bu görüşü kabul etmeyince, otobüs, tramvay biletcisinin "Sen de kim oluyorsun?" sorusuna "Bugüne bugün ben bu memleketin bir münevveriyim?" yöllu cevablandırını, aydından saymıyacağız. Çoğunluğun kabul ettiği bir tarif bize daha uygun geliyor, buna göre aydın ayrı bir toplumsal kümedir. Başlıca işi yönetim veya üretim olmayıp düşünce ve kültürdür. Sürekli olarak çevresindeki toplumsal ve siyasal düzeni gözler, onu beyenmez veya tenkit eder.

Aydın görev bakımından eski Osmanlılarda ulema sınıfına yaklaşıyor. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Türk aydını eski ulema sınıfından yetişiş bakımından değil de görevini başarması bakımından çok geride kalmıştır. Falih Rıfkı Atay bir yazısında bunu şöyle gösteriyor: "Nufuzlarına padişahların boyun eğdiği ulema kaç kişi idi, sanırsınız? Hiç şüphesiz bugünkü aydınlar nisbetinden çok, pek çok aşağı. Fakat medrese aydınlığı, cemiyetin en karanlık köşesine kadar vururdu. Her müslümanım, diyen ulemaya inanırdı. Bugün Batı topluluklarında köylüye çobana kadar bütün halk yığınlarının üniversite aydınlıklarına inandığı gibi. Bizim yeni aydınlarımızın nüfuzu, ortaokul ve lise diploması almış olanların, ve iyi ilkokul eğitimi görmüş olanların sınırında durmaktadır. Cemiyetin öbür kısmı, bu nüfuzun ışığını almaz. Aydınlar arasındaki bütün hukuk tartışmaları, yığına doğru yaklaşıtkça sezilmez olur."

İşte bu söylenenler açısından bakınca Türkiye de Bülent Ecevit'in deyimiyle "sorumusuzluk zırhına bürünmüş", durgunluk içinde bulunan bir aydınlar sınıfı buluruz. Bu sınıfın yığın kültürü ile değinmesi, faaliyet alanı, durgunluk sebepleri, köksüzlük gi-

bi kendine vergi türlü meseleleri vardır. Bu iki, üç yazıda bu meselelerin bazılarını dışardan biri gibi ele alacağız.

Üniversite Ne Yapıyor?

Üniversite aydınlar düzlemi içinde en durgun olanıdır. Aydın faaliyetlerinin en canlısı Üniversiteden beklenirken, o kabuğuna çekilmiş, memleket gerçeklerine gözlemini kapamış, fildisi kulelerde bilimle (!) uğraşmaktadır. Hele yeni bir yasa ile "Üniversite Muhtariyeti" zedelenince Üniversitenin susmuşluğuna bir de mazeret eklenmiş oldu; büsbütün herşeyden elini eteğini çekti. Bu susuşun bir çok sebepleri yanında bir önemlisi de eskiler-yeniler, ustalık-çıracıklık meselesidir.

Üniversite ilişkileri için iki büyük aşama vardır, bunlardan birincisi doçent olmaktır. Bu onun üniversite üniversitede yerinin sağlamlaşması yolunda ilk adımdır; ama bazı eksiklikleri, yetki noksanlığı kalmıştır.

Bunlar ikinci aşama olan profesörlükte tamamlanır: yeri sağlamlaşır, Üniversitenin, fakültenin birçok temel meselelerinde, yönetiminde sözü geçen biridir. Ancak bu aşamada yaşını başını almıştır: bunca didinme, uğraşmadan sonra eldekini ne pahasına olursa olsun yitirmek istemez.

Öte yanda canlılık, dirilik içinde olan genç adaylar için birinci aşamada iki engel vardır: doktora sınavı - doçentlik sınavı. İşte ancak bu engelleri aşarsa kendisine bir varlık tanınacak olan genç aday ne kadar ülkücü, ne kadar aydın faaliyetlerine istekli olursa olsun için başında bütün dikkatini, bütün çalışmasını bu engelleri aşmaya toplamak, usta-çırak bağlantısında kimseyi gücendirmemek, kimseyi ürkütmemek, herkesle iyi geçinmek zorundadır. O bütün faaliyetlerini bu engelin ötesine koymuş, her şeyi o mutlu güne bırakmıştır. Gelgelelim yıllar onun bu durgunluğunu, susmuşluğunu alışkı haline sokar. Beklenen büyük gün gelince kendisini tıpkı yıllarca önce tenkit ettiği ustasının bir örneği durumuna düşmüş bulur. Evet, doçent veya profesör olmuştur, ama şimdi de içinde ki ateş sönmüş, bunca yıldır türlü zorluklara katlanarak vardığı yeri ne pahasına olursa olsun korumak, ondan yararlanmak kendisi için bir şart olmuştur.

Bu söylenenler tabiidir ki genelleştirilemez. Birçok üniversite ilişkinleri günlük gazetelerde yazılır yazılmaktadır. Ancak bunlar ya kupkuru meslek yazıları, ya da dolmuşlar, zeytin yağı fiyatları üzerine günlük ga-

zete fıkralarıdır. Son zamanlarda bir kımltı sezilmektedir. Bu harekete, memleket meseleleri üzerine bilimsel tenkitlere geniş ölçüde ilk defa Siyasal Bilgiler Fakültesinde başlanılmıştır. Hareketin oradan gelişini salt bu fakültenin konusunun siyaset olması ile açıklamak eksik kalacaktır. Belki daha kuvvetli bir sebep olarak ilişkinlerinin daha uyanık, daha iyi yetişmiş olmasını gösterebiliriz. Üniversite dışı çevreler bu hareketi çok iyi karşılamış, hareket geniş yankı bulmuştur. Üniversitenin şimdiye kadar durgun kalmış olmasını da bu yankı ispatlar. Zira üniversite dışı çevreler üniversitenin durgunluğuna, memleket meseleleri karşısında susuşuna o kadar alışmıştır ki, bir profesörün kendi bilim dalında bir tenkit yazısı yazması, onu bir kahraman olarak göstermeye, resmini gazetelerin baş sayfalarına koymaya, sınıfa girince öğrencilerinin alkışlarına hak kazandırmıştır. Gerçekte bu gösteriler bir kahramana yapılan gösteriler olmayıp sesini duyuran bir Üniversitenin özlemini çekenlerin, bu hareketin yayılmasını, büyümesini isteklendirmek, desteklemek için bir onay ve hoşnutluk gösterişidir.

"Kıtlık pidesi" ile "Abdurrahman Çelebi"

Türkiyede aydınların bir özelliği geri kalmış bir ulusun işğini olarak büyük bir sorumluluk altında ezilmeleri, faaliyet boşluklarını tek başına doldurmaya kalkışmalarıdır. Ancak bu sorumluluğu böyle yaygın olarak duyup bir şeyle yapabilenler küçük bir azınlıktır. Mesleğinin, para kazandıran bir uğraşının yanı sıra türlü türlü faaliyet alanına gönüllü olarak katılırlar. Bütün kayguları bazı aydın faaliyetlerinin geçici bir zaman içinde, gerçek yetki sahibi ortaya çıkıncaya kadar boş kalmamasıdır. Daha çok edebiyat ve gazetecilik alanında karşılaşılan bir durumdur bu. Örneğin tiyatro, resim, musiki, edebiyat tenkitçiliği gibi birbirinden ayrı dalların hepsinin bir kişinin üzerinde toplanmış olması çok görülen bir durumdur. Aydınlar arasında bu faaliyetlerin bir veya bir kaçının paylaşılması adeta kapalı bir anlaşma ile olur. Oyun kurallarına uyularak şairliği üzerine alan şiir, edebiyat tenkitçiliğini de alan da tenkit yapacaktır. Ancak bu hoş görürlüğün bazen bozulduğu, oyunun sert bir çatışmaya döndüğü de görülür. Nitekim bir şairi bir tenkitçi adamakıllı hırpalamıştı. Onun üzerine şair oyun kurallarını hiçe sayarak tenkitçiye yoklukta tenkitçi anlamına "kıtlık pidesi" diye adlandırdı. Oyna-

nan oyun bozulduğu için tenkitçi de ona yoklukta şair anlamına “Abdurrahman Çelebi” diye seslenmek ihtiyacını duydu. İş öylesine çığırından çıkmıştıki bir üçüncünün çıkıp ta dilimizde bu anlama gelen deyimlerin bolluğundan yararlanarak her ikisine birden “körler memleketinde şaşı krallar” demesi beklenebilirdi.

Forum, no. 42, 18, 16 Aralık 1955.

II

Meselâ muhaliflerinki
Meselâ muvafıklarinki
Dergi çıkaranlarınki, şiir yazarlarınki...
Hangimiz bir çağda
Bu dünyayı beğendik?
Hangimiz düzenlemek istemedik ki...
(Babalar ile Çocuklar – Necati Cumalı)

Forum’un geçen sayısında Türk Aydınlarının çatışma, kaynaşma alanları arasında Üniversitesi ve durgunluğunu, ve bazı aydın faaliyetlerindeki boşlukları dolduran aydınların çatışmasını göstermeye çalışmıştık. Bu yazımızda da bu çatışmanın başka yüzlerini ele alıyoruz.

Yasaklar ve Akımlar

Türkiye’de aydın faaliyetleri bir yanda sert yasalar öte yanda hoş görürlüğü olmayan bir kamu oyu ile çepeçevre sınırlanmıştır. Kalıplaşmış belirli bir milliyetçilik anlayışına bağlı orta bir yolu kabul etmek aydın için zorunlu bir şarttır. İster sağ, ister sol akımlar için olsun, aşırı bir kımltı, bir sapma, karşısında sert bir tepki bulur. Tepki ya doğrudan doğruya hükümet çevrelerinden, ya da hükümetin desteklemesi ile gençlik birliklerinden, ve basından gelir; bazen de her ikisi bir arada olur. Nitekim herkesin iyi bildiği İrkçılık – Turancılık hareketinde hükümetin yanısıra gene onun dürtmesi ile bütün Türk Basını tek parça bir hasım durum takınmıştı. İlerde Türkiye’deki akımların bir tarihini yazacak olan için gerek “İrkçılık–Turancılık” adlı derleme, gerek Hasan Ali Yücel’in “Davalar ve Neticeleri” adlı kitabı çok canlı bir vesika değeri taşıyor.

Türkiye’de aydın için yasaklar listesi çok uzun bir listedir. Tabu’lardan bunaldığını, soluk alamadığını sanan aydınlar hallerine küsüp, kabuklarına çekilmişler. Tek, tük aydınları herşeye rağmen, yüreklilikle doğru bildikleri yolda tenkitlerine devam eder buluyoruz. Bunlar içinde hele bir tanesi, Çetin

Altan, alaycı, iğneleyici uslubu ile her türlü durumda, günlük gazetelerde zehir gibi tenkitler yazıyor. Ancak Çetin Altan’ın davranışlarında birbirine taban tabana ters bir durum vardır. Bir yanda ahlâk değerleri uğraşır, toplumsal tenkitler yazarken, öte yanda kişilerin özel hayatlarını ele alan, onları toplum içinde zedeleyecek, ahlâkla kolayca bağdaşamayacak bir tutumu vardır. Karamsar, yer yer hiç bir değere inanmadığı sanısını uyandırması onun olumlu yanını yıkmakta, okuyucusunun kendisine güvenini sarsmaktadır. Tutum bakımından Çetin Altan’a yaklaşan, canlı bir aydınlar kümesi olarak genç karikatürcüleri de saymak gerekir. Siyasal, toplumsal hayatımızın çizgileriyle hemen hergün tenkidini yapan ve sık sık yeni biçimlerle ortaya çıkıp taptaze bir mizah anlayışı getiren bu kümenin, aydınlar düzleminde önemli bir yeri ve görevi vardır. Onların dışında aydın faaliyetleri, doğruca siyasal alana yöneltilmek yerine sanat ve edebiyat tartışmaları arkasında kapalı olarak yapılıyor. İrili ufaklı dergilerde sonu gelmeyen bu tartışmalar sol-sağ tartışmasının değişik görünüşleridir. “Toplum için sanat”, “güdümlü”, “toplumsal gereklilik” gibi deyimlerin anlamları ancak bu tartışmaları iyice izleyenlerce anlaşılmakta, yeni bir söz-lük meydana gelmektedir. Bu tartışmalar öylesine kapalı bir anlam taşıır ki örneğin “toplum için sanat” tezi savunucularının gösterdiği biçimde benimsenmiş olsa bile, bunun hangi yolda, hangi dava uğruna olacağını kestirecek kesin bir tutamak bulmak pek kolay değildir. Güçlü bir sansür duygusu herşeyi örtmekte, anlamları belirsizleşmektedir.

Aydınlar ve onların fikirlerini ulaştıran irili ufaklı dergiler bazen yumuşak bazen sert yollu hep bu konuların çevresinde dolaşmakta, birbirinin dediğini anlamamazlık-tan gelerek, işi mantık oyunlarına, kelime cambazlığına, hatta mahalle kavgasına döndürmektedir. Bu ikiye bölünmede her iki yanın ilişkinleri hasım bildikleri yanın tuttuğu sanatçıları yermeyi kendine iş edinir. Bu uğurda yan tutarak ödüller verilir, tenkit yazıları yazılır. Solcu eğilimli olan yanın titizlikle üzerinde durduğu bir nokta, belli sınırı çizilmiş bir gerçekçiliktir. Bu gerçekçilik 19 uncu yüzyılın eskimiş, bayatlamış gerçekçiliği de olsa, bunda ayak direnmekte, sanatçının bu yolda eser vermesi beklenmektedir. Batıda “yazarlar yazarı” adı verilebilecek bazı romancıların, şairlerin çıkardığı yeni yeni tenkitler duradursun bizim sanatçılara,

çok defa ya dil bilmedikleri, ya da başka yol gösterenleri olmadığı için tek bir pencere açılıyor; tek çıkar yol olarak sınırlı bir gerçekçilik salık veriliyor. Batı edebiyatının en iyi eserleri onlarmış gibi habire Steinbeckler, Caldwell'ler çevirmekte. Edebiyatımızın tek düzenliliğini, dar ufukluluğunu, kısırlılığını giderecek eserlerin adları bile anılmamakta. Bunlardan bir Kafka biraz tanıtılıyor, o kadar. Bu yazıda sanatlarını değerlendirmekten hiç değilse şimdilik kaçınarak diyebiliriz ki yalnız Bilge Karasu, Feyyaz Kayacan gibi bir iki sanatçı gerek çevirileri, gerek kendi eserleri ile Çağdaş Batı edebiyatının sanatçılarına etki yapabilecek görüşlerinin öğreticiliğini yapıyorlar.

Bu ikileşmede bir tutum da kendi çizdikleri yolda yürümeyen sanatçıları cezalandırmak için adlarını defterden silmek, değerlerini hiçe indirmektir. Bu yeni bir usul değildir, bunun Batıda ünlü ustaları çıkmıştır. Örnek olarak solcu tenkitçi Hicks eserinde göz göre göre uzun bir listede Amerikan Edebiyatının önemli sanatçıları olan Mark Twain, Henry James, ve Emily Dickinson'un adlarını göstermemiş, Paul Eluard'ın Fransız şiiri antolojisinde La Fontain'i dışarıda bırakmış olmasını gösterebiliriz. Küçük dergiler bu usulle yerinden sarsamadıkları sanatçıların adını defterden silme işini kümenin kalemi güçlü, mantık oyunlarında usta bir iki sözcüsüne ısmarlarlar, onlar da bunu iki bölümde yaparlar. Önce eserde dış olaylara önem verilmemiş olması, çağının eseri olmadığı, iç dünyaya, hayale, düşe, çocukluk anılarına çok yer vermiş olması gibi her eser için söylenebilecek genel, basmakalıp bir bölümden işe girerler. İkinci aşamada ise çağdaş tenkitte önemli bir görüş olan "her şeyi metinden çıkarmak" ilkesini yan çizdiler denmesin diye, bir de sözde nesnel ve gerçek tenkide başvururlar. Bunun için eseri didiklerler, tesadüf bu ya, eserde bir iki Türkçe yanlış, mantık sırası gözetmemiş kırık bir mısradan, buldular mı bunu eserin tümü için genelleştirerek sanatçının Türkçe bile bilmediği, bir sıfır olduğu sonucuna kolayca varırlar.

Eskiler - Yeniler

Aşağı yukarı her memlekette olduğu gibi Türkiye'de de aydınlar düzleminde bir eskiler-yeniler çatışması buluyoruz. Eskiler kimlerdir, yeniler kimler? Bu çatışmayı doğuran sebepler nelerdir? Hangi alanlarda keşifler?

Geçen yazımızda aydın faaliyetlerinde bazı boşluklar olduğunu, aydınların da boş-

luğu asıl yetki sahibi ortaya çıkıncaya kadar doldurduklarını söylemiştik. İşte bu boşlukları dolduranlar zamanla yerlerine öylesine ısınırlar ki asıl yetki sahibi ortaya çıkagelse de oradan pek kıvıldamak istemezler. Bir bakıma bu kıvıldamayanlara eskiler, sonradan çıkıpta o yerin asıl sahibi olduklarını ileri sürenlere de yeniler diyebiliriz.

Çok önceleri bazı Batı kurumlarını memleketimize sokarken bu kurumların gerektirdiği insanlar da yetenekleri ile olduğu gibi, ya gönüllü ya tesadüfen bu yerleri doldurmuşlardır. Çoğu hükümet hesabına Avrupa'ya gitmiş, orada müzik, felsefe okumuş, memleketine dönünce de önemli yerlerin başına geçmişlerdi. O kuşak için en önemli araç öğrendikleri yabancı dildi; bu dille Batı kaynaklarını ellerinde tutuyorlar, bu kaynaklardan büyük bir sorumsuzlukla geniş ölçüde aktarmalar yapıyorlar, kitap yazıyor, dergi çıkarıyor, memleketin sayılı aydın faaliyetlerini yönetmek tekeli elinde tutuyorlardı. Boşlukları en kısa zamanda doldurmaları için aşamalar engeller yok denecek kadar hafifti. Kolayca profesör, gazete baş yazarı, tiyatro yöneteni oluveriyorlardı. Gene bu kuşağın sanat değerleri, buldukları toplumsal sentezler karşıt fikirlerin, tenkidin olmaması yüzünden halkça hemen benimseniyordu.

Zamanla bu insanların adları, yaptıkları işten, savundukları fikirlerden daha önemli oldu; alışkı, tekrar yolu ile o yerlerin değişmez sahibi olduklarına kendilerini de inandırdılar, halkı da. İşte bugün ister edebiyat, sanat alanında, ister başka düşünce alanlarında olsun, yerlerinden oynatılmak istenen eskiler bunlardır. Yenilerle aralarında çatışma konusu bir kaç türdür. Eski yazara eski dil, Osmanlıca kelime kullandığı; eski besteciye atonal müzikle ilgilenmediği; eski resim ustasına soyut resim yapmadığı için, eski şaire imajları, kafiyesi, aruz vezni için saldırıyorlar, "Yahya Kemal Türk devrimi şairi sayılır mı?" gibisinden soruşturmalar düzenleniyor.

Yenilerin eskileri ürküten, saldırgan, güçlü sözcüleri vardır; bunlardan biri de Adnan Benk'tir. 35 yıllık Edebiyat öğretmeni Halit Fahri Ozansoy'a Türkçe bilmez, Muhsin Ertuğrul için sahne anlayışı "köhne", sahne dilini bilmez diyen; Cemal Tollu, Suut Kemal Yetkin, Cevat Fehmi Başkurt ve daha niceleri için en sert tenkitleri yapan, kolayca sindirilemeyecek lâflar söyleyen odur.

Bizde ki eskiler-yeniler çatışmasını aydınlatması, çatışmanın sertlik ölçüsünü gös-

termesi bakımından Adnan Benk'in "Bir dosta, Peyami Safa hakkında mektup" adlı yazısından bir iki parçanın burada anılması faydalı buluyoruz. Yazar şöyle söylüyor: "Peyami Safa, bir usulup anlayışı olmadığı için Osmanlıca kelimelere, bu kelimelerin gerektirdiği cümle yapısına sığmır; oysa ki, bu davranışın kendi ölçülerine göre, solculuk adına değil ama, imparatorluk adına rejimi yıkmak manasına gelebileceğini farketmez". Bir başka yerde de yukarıda sözünü ettiğimiz kaynaklar meselesine değiniyor: "Bugünkü nesil ise, kendi araçlarıyla doğrudan doğruya kaynaklara gidebildiği için Peyami Safa'nın silik bir gölge olduğunu anlamıştır. 20 ilâ 40 yaş arasındakiler batı eserlerinde bulabilecekleri şeyleri onun, bozuk şivesinden dinlemek istemiyorlar". Adnan Benk yazısında bu çatışmanın kuşak, yaş meselesi ile pek ilgisi olmadığını da şöyle açıklıyor: "Peyami Safa nesil meselesi diye birşey çıkartıyor. Oysa ki böyle bir mesele yok ortada. Gençler, onun neslinden birçok yazarları kendilerinden sayıyorlar. Söyliyecek sözü olan Ataç gibi bir yazar, gençleri etrafında toplayabiliyorsa bu yaşayan bir değer olduğu içindir." Biraz ilerde de, "Gerçi dergisinde yazı yazan birçok gençler var, ama bunların bugünkü gençliği temsil edecek kabiliyette insanlar" olmadığını söyleyerek yaşlı "yeniler" olabileceği gibi genç "eskiler" de olduğunu belirtiyor.

Ancak bir *avant-garde* özelliği ile ortaya çıkan yenilerin eskilere saldırışı eskilerin yetkisiz, kendi değerlerine de fazla inandıklarından gelmiyor; hiç değilse sebep büsbütün budur denemez. Yeniler de birçok meselelerin ele alınışında eskilerden çok değişik bir yol tutmuş değiller. Onlar da eskiler gibi birçok problemleri ve çözümlerini Batıdan olduğu gibi taklit ediyor. Batıdaki fikir çığırılarını, birçok akınları, sanat görüşlerini alırken bir özentiden ileri gidemiyor, birçok yenilikler getirmekle beraber büyük bir yaratıcılık hamlesi yapamıyorlar. Hatta yenilerden biri olan Mehmet Fuat yeni bir kuşağın eskiler kadar sevilen, aranan, saygı gören kimseler olmadıklarını, bir Yahya Kemal'in, bir Yakup Kadri'nin gördüğü ilgiyi görmediklerini açıkladı, bir çok yenilerde işin nedenini araştırdı. İşte bu noktanın da yeniler için çatışmada dürtücü bir payı olduğunu söyleyebiliriz. Onların Tiyatro Edebi Kurulu, Unesco gibi birçok önemli aydın faaliyetlerinin başında olmaları, Avrupa gezilerinde, önemli Milletlerarası toplantılarda ilk hatıra onların adlarının geliş yeni

bakımından hiçte küçümsemeyecek sebeplerdir. Yenilerin eskilere bütün alaylarına, yukardan bakmalarına rağmen onları işte bu bakımlardan çekemiyorlar. Nitekim Adnan Benk'in küçümseme yolunda bütün çabasına rağmen Peyami Safa'yı yermek için dolu dolu üstüste dört, beş tenkit yazısı yazmış olması ona çok önem verdiğini göstermez mi?

Bununla beraber eskiler-yeniler çatışmasının ne kadar sert, kırıcı olursa olsun bu ölçüde olumlu bir yönü de yok değildir. Bu çatışmalar sonunda da bir çok eskiler yenilerin görüşlerini benimsemeye başlıyor, birçok yenilerin de eskilerce denetlenmesi ile *avant-garde* aşırılığı, hovardalıkları, tehlikeleri önlenmiş oluyor; bu karşılıklı alışverişten iki yan da birden yararlanıyor. Tabii burnunun dikine giden, inatçılıkları ile oldukları yerde sayan bazı yenilerle, eskileri ve hiç bir yapıcı yönü olmayan "en yenileri" hesaba katmamak gerekir.

Forum, no. 42, 18, 1 Ocak 1956.

YAŞAR NABİ NAYIR

Aydın Kişinin Kaygısı

Çevrenizdeki aydın kişileri bir gözönüne getirin. Büyük çoğunluğunun bir karamsarlık, bir umutsuzluk havası içinde bunalıldığını, hiç değilse bir tedirginliğin huzursuzluğu içinde neşesini kaybetmiş olduğunu kabul edeceksiniz. Günümüzde Türk aydınının çalışma ve yaratma hamlelerini köstekleyen bu huzursuzluk nereden geliyor? Bunda elbette ki günden güne ağırlaşan geçim şartlarının, kararsız iktisadî durumumuzun, genellikle dünyamızı saran gerginliğin etkisi büyüktür. Ama sebep yalnız bundan mı ibaret?

Değil elbet! Türk aydını her şeyden çok, yurdunun bugün içinde bulunduğu tehlikeli durum yüzünden kaygılıdır. Günden güne ağırlaşan bir iç buhranın, millî birliğe en çok ihtiyacımız olduğu bir sırada, milleti iki düşman zümreye ayırdığını, bu düşmanlığı gitgide tehlikelerle dolu bir yönde geliştirerek memlekette 1947 sıralarının elektrili havasını yarattığını görmenin üzüntüsü içindedir.

Sol-sağ kavgası bir yandan, devrimci-sofista çekişmesi öbür yandan millet bünyesinde zaten birbirine dış bileyen cepheler meydana getirmişken, partiler arası geçimsizliği düşmanlık haline sokacak bir yol da tutuldu mu, memleket sınırları içinde nasıl

korkunç bir gerginliğin meydana geleceğini ve bu gerginlik içinde suları kendi hesaplarına bulandırmakta menfaati olan aşırılık unsurlarının nasıl rahatça gelişip üreme imkânlarını bulacaklarını tasavvur etmek güç değildir.

Şimdi, gözümüzün önünde beliren hazin manzara karşısında, bu zorla yaratılmış gerginliğin gerçek sebepleri üzerinde inceden inceye durup, sağlam bir toplum bünyesine doğru gidişin yollarını elbirliğiyle aramak, tehlikeyi önleyici tedbirleri, gönül birliğiyle almak gerekirken, bu gerginliğin yaratılmasından sorumu büyük olan şiddet tedbirlerinden medef ummak, ortalığı belki bir an için yatıştırıp vakit 'kazandırsa' bile 'kinleri bilemekten geri kalmıyacak bir düşmanlık havasını son haddine çıkarmak bize öyle geliyor ki, ateşe körükle gitmekten farklı bir hareket değildir.

Yıllardan beri yanlış bir yol üzerindeyiz. Bu yol eski iktidar zamanında da denenmiş yarattığı büyük tehlike görülerek tam zamanında bırakılmış, kaderimizi elinde tutan partiye iktidarı kaybettirmesine karşılık getirdiği ferahlık ve huzurla memleketi tehli keli âkibetlere düşmekten kurtarmıştır.

On yıl önce, demokrasimizin tam çıkma-za girdiği bir sırada o mertçe denemeyi kazasız belâsız atlatarak iyi bir olgunluk sınavı geçirmiş olan Türk milletinin aradan bu kadar yıl geçtikten sonra, bugün siyasi olgunluk bakımından daha geri bir seviyede olduğunu iddia etmeye kimsenin hakkı olmamak gerekir.

Bir devletin başlıca dayanağı kanun saygısıdır. Buna şüphe yok. Ancak unutmamalı ki, kanunlar bir bütündür. Bütünüyle sayılmak ve üstüne titrenmek gerekir. Şu ya da bu kanun, verilen emirlerle, şu ya da bu nisbette yürütülür, ya da zaman zaman hükümsüz hale getirilirse, o memlekette halk arasında kanuna saygı duygusu temelinden sarsılmış olur. Bugün Türk aydınının yüreğini sızlatan apaçık gerçekler var: Eski harflerle yayın yasağı gibi, tek öğretime karşı gelmek yasağı gibi, Devrimlere, Atatürk'e dil uzatmak yasağı gibi nice nice kanunlar hemen hiç tatbik edilmemekte, birtakım kanunlar da kişilere göre, farklı işlemler görmektedir.

Anayasaya ve imzaladığımız insan hakları anlaşmasına aykırılığı hukuk fakültelerimizin kürsülerinde bile teşhir edilmiş mesele şu toplanma ve gösteri yürüyüşü kanunu gibi bir takım kanunların ise bu memlekette kanun saygısının sarsılmasındaki önemli

rolleri inkâr edilemez. Demokratik bir idare altında çıkarılan kanunların demokrasiye, anayasaya aykırı düşmemelerine son derece dikkat edilmek gerekir. Demokrasiyi kendi şartlarımıza uydurmak bahanesinin ise hiç bir çağda kimseyi inandıramamış bir otorite perdesi olduğunu bilmiyen kaldı mı?

Kendimizi daima haklı, bize karşı geleni daima haksız görerek tenkide tahammülsüzlüğü aşırı bir dereceye çıkarmakla demokrasiyi telife çalışmak, hele tenkitleri zorla susturmak için tedbirler alınır alınmaz tenkidin gerçekten ortadan kalkacağına inanmak bizce saflık olur. Bize karşı olanları gözden düşürmek için her iğri yolu mübah sayıp bu uğurda hattâ tarifi gerçekleri bile tahrife kalkmanın karşıımızdaki kuvvetlerin halk arasındaki itibarını bir kat daha arttırmaktan başka bir sonuç vermiyeciğinin takdir edilmemesine ne kadar şaşsak yeri var.

En önemsiz işlere ait birtakım hoşagitmeyen haberleri sütunlar dolusu tekziplerle karşılayarak tezkip müessesesini halkı sinirlendirecek kadar kötüye kullanmakla, devletin doğrudan doğruya itibariyle ilgili en hayati meseleler hakkında sorulanları yıllardan beri cevapsız bırakmak arasındaki büyük çelişmenin milletin gözünden kaçabileceğine inanmak, bir yandan demokrasinin bütün şartlarına uyulduğu hakkında teminat üstüne teminat verilirken bir yandan da gazetelerin basılmadan önce kontrol edilerek sansür beyazlıklarıyla çıkmalarını göze alacak telâşlara kapılmak milletin mutlak güvenine sahip olmak iddiası ile nasıl bağdaşabilir?

Şunu unutmamak gerekir: Bir memleketin halkı yalnız şu ya da bu partiye bağlı insanlardan meydana gelmez. Asıl büyük kalabalık tarafsızdır. Aydınların büyük çoğunluğu da bu kalabalık arasında bulunmaktadır. "Sen şusun, ben buyum!" patrırları arasında arasına olsun kavgamızı kesip acaba tarafsız yurttaşlar bu dalaşmamız hakkında ne düşünürler? sorusu hatırmıza gelmeli değil midir? Zorla, baskıyla türlü menfaat vaatleriyle yazılmış üyelerden medet umarak bir memleketin asıl güdücü unsuru olan tarafsız aydınlar kalabalığını bir boş çuval kadar bile ciddiye almamak bir idareye hiçbir zaman itibar ve istikrar kazandıramamıştır. Tarafsızlar arasından yükselen her yurtsever sesi, menfaatlerimize aykırı düştüğü anda, karşı tarafın şaşakçılığını yapmakla suçlamak aydınları zorla karşı cepheye sevk etmek demek olur ki, bu çeşit hareketlerin

siyasî basiretle ne dereceye kadar uzlaşabileceğini kestirmek güçtür.

Dünya şartları bakımından bugün memleketimiz son derece uyanık olmamızı gerektiren bir durumda bulunmaktadır. İlkın Batı ile Doğu cepheleleri arasındaki düşmanlık her an bir kışıpmayı mümkün saydırarak dereceyi bulmuştur. Bu sefer böyle bir kışıma olursa geçen dünya savaşında olduğu gibi tarafsızlıkla yakayı sıyıramıyacağımızı da bilmeyen yok. Öte yandan Kıbrıs'ta yüz bin, Irak'ta beş altı yüz bin Türkün kaderleri de bugün masa üstüne atılmış bulunuyor. Kıbrıs'ta zahiri bir dostluk havasının aldatıcı olması mümkün şartlarına kendimizi kaptırmamız ne kadar hatâ olursa, Irak'taki son gelişmelerin hem orada yaşayan yüz binlerce Türkün kaderi, hem de anayurdun güvenliği bakımından arzettiği vahim tehlikeyi hiçe saymak da o kadar basiretsizlik olur. O yüzden dikkatimizi son derece uyanık tutmak, bunun için de içerde acele bir barış ve güvenlik cephesi kurmak zorundayız. İç kavgalarımızla kaybettığımız her gün ve saatin hayatı dâvalarımız üzerinde yapacağı kötü etkileri bir an bile hatırdan çıkarmadan partilerin derhal bir barış, hiç değilse mütareke görüşmeleri için en yüksek kademedede toplanmaları gerektiği bir sırada tam tersine bir yola gidildiğini görmenin acısını aydınlarımızın kalbinde ve yüzünde okumamak beklenebilir mi?

Varlık, Sayı: 502, 15 Mayıs 1959.

GÜLTEN KAZGAN

Aydının Sorumluluğu

Özgür Düşünce

Türk toplumunun her yönden çözülmesi güç toplumsal, iktisadi ve siyasi davalarla karşılaştığı bugünlerde "aydın" a büyük sorumluluklar düşmektedir. Gerek basında gerek Parlamentoda mevcut dâvâlar doğrulukla açıklanacak, bu dâvâlara en kısa bir zamanda bir çözüm yolu bulunmasına çalışılacaktır. Aydın, bu çetin savaşın başarılmasında ön plânda rol oynamalıdır. Türkiye'nin kalkınma dâvasının çözümü sadece büyük kütlenin eğitilmesi değil, aynı zamanda bu kütleye önderlik edeceklerin de çok sayıda yetiştirilmesine bağlıdır. Bu önemli görevi başaracak aydının nitelikleri nedir? Türk toplumu bu nitelikleri taşıyan aydınla-

rı çok sayıda yetiştirmeye elverişli bir ortam yaratabilmekte midir?

Türk toplumunun içinde bulunduğu buhranlı durum "aydın"ın yeni bir anlam taşıması gerektiğine inanıyoruz. Bu bakımdan, bir yüksek okul diploması almış ve belirli bir kültür seviyesine erişmiş herkese aydın demeyeceğiz. İçinde yaşadığı toplumun dâvâları ile yakından ilgilenen, bunlar üzerinde belirli fikir sahibi olduğu fikirleri her zaman ve her şart içinde savunmağa hazır, inandığı fikirlerin gerçekleşmesini görmek için çalışan bir kimse, eğitim seviyesi ne olursa olsun bizce aydındır.

Ancak, bu anlayış, bir bakıma çok geniş, sınırlı, hattâ hiçbir şekilde aydın sayamayacaklarımızı dahi içine alacak kadar müphemdir. Bugün belirli fikirleri inandığını iddia eden, basında ve Parlamentoda savunanlara, bir çaba gösterenlere rastlamıyor değiliz. Bununla beraber, aralarında aydın diyebileceklerimiz pek ender karşımıza çıkabilmektedir. Öyleyse, bu sınırı nerde çizmeliyiz? Aydını diğerlerinden ayırdederken onda ne gibi bir özellik arayacağız? Bizce, bu sınırı çizecek "özgürlük" kavramı olacaktır. Aydın, ancak fikirlerinde ve inançlarında özgür olduğu taktirdedir ki toplumun gerçek dâvâlarını görebilir ve bunlara bir çözüm yolu bulabilir. Aydın kavramı kaçınılmaz şekilde özgürlüğe bağlıdır.

Özgürlük, her türlü peşin yargıdan uzak olarak açık bir kafa ile düşünmeyi, her türlü menfaat kaygısından uzak olarak fikirleri savunmayı, dâvâlara çözümlü aramayı gerektirir. Özgür düşüncenin hâkim olmadığı hallerde fikirler ne kadar taraftar toplarsa toplansın, ne kadar hararetle savunulursa savunulsun, ne mevcut dâvâların açıklanması ve ne de çözülmesi konusunda bir yardımcı olmayacak, toplumun menfaatleri ile bağdaşmayacaktır. Özgür düşünceye sahip olmayanlar, bizim anlayışımıza göre, "aydın" olmak niteliğinden çok uzak çığırkamlardan başka bir şey değildir.

Gizli el

Türk toplumun bugün yarattığı fikir ortamı özgür düşüncenin gelişmesine ne dereceye kadar elverişlidir? Ne yazık ki, çocukluktan itibaren eğitim sisteminin kafalara geçirdiği çember, özgür düşüncenin yerini peşin yargıya kolayca bıraktırdığı gibi, toplumdaki baskı gruplarının sağladığı menfaat ve değer yargılarının basit maddî kistaslar lehine gösterdiği gelişme de, sesini duyanlarda menfaat kaygusunu özgür düşün-

ceye kolayca hâkim kılmahtadır Bu sebepler ise, Türkiye'nin başlıca dâvâlarına bugüne dek bir çözüm yolu bulunamaması bize açıklayabilmektedir.

Çocukta araştırma, soruşturma, kendi kendine bir mesele üzerinde düşünüp bir sonuca varma yeterliğini geliştirmekten yoksun, çeşitli kaynaklardan aktarılan bilgiyi kesin sonuçlar olarak ezberletmeğe dayanan bir eğitim sistemi, düşünce ufkunu sınırlandırıcı ilk duvarı ferdin önüne çocuk yaşta çekmektedir. Değil özgür düşüncenin ilk basamağı olan şüpheliği aşılacak, elde edilen bilgilerin tahlil ve sentezini yapıp "kültür" denen hamurun dahi gelişmesini engelliyen bu sistem, peşin yargılara elverişli bir düşünce zemininin ilk hazırlayıcısıdır.

Ancak eğitim sistemi kadar ve belki ondan daha da kuvvetli bir etki olarak özel menfaat kaygusu özgür düşüncenin engeleyicisidir; çünkü, Türk toplumunun bir bütün olarak menfaatleri, toplumdaki bazı sınıfların menfaatleri ile kesin bir çelişme halindedir. Bu çelişme, toplumun aleyhine olan zümre menfaatinin savunulması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Zümre menfaatinin savunacakların elde edilmesi yine bir veya diğer şekilde menfaatlerin savunuculara sağlanmasına dayandırılabilir. İster oy yolile parti menfaati şeklinde olsun, ister dolaylı veya dolaysız şekilde ödenen bedelin şahsa sağladığı maddî menfaat şeklinde olsun, toplumda zümre menfaatine dayanan baskı gruplarının mevcudiyeti, özgür düşüncenin gelişmesini engelliyen başlıca sebep olarak gözükmektedir. Türk toplumunda adetâ gizli bir el vardır: Bu gizli el özgür düşüncenin girdiği veya girebileceği her kuruma rahatça uzanabilir. Çünkü her kurum bir veya diğer şekilde ticarî, siyasî menfaatleri için bu baskı gruplarına bağlıdır.

Gerek eğitim sisteminin kafalara geçirdiği peşin yargılar çemberi, gerek kendi menfaatlerini savunmak gereğini duyan sınıfların, kendi savunucularını menfaatlere garketme, savunmalarını yapmayanları yaratıkları baskı ile boğma siyaseti karşısında Türk toplumunun yıllardır mevcut dâvâlarını görmemesi ve bu dâvâlara bir çözüm yolu bulamamasına şaşmamak gerekir.

Kolayca büyük servetler edinmenin mümkün olduğu bir çevrede, kültür yerini kültürlülüğe, özgür düşünce menfaatlere bırakmak eğilimindedir. Fırsatçılıkla para kazanmak amacını güdenler zaten bu nite-

liklerden yoksun olanlar arasında türeyebilir. Türedikten sonra da edindiği statüyü koruması ancak özgür düşünceyi engelliyebileceği nisbette mümkün olabilir. Toplumun menfaatleriyle çelişen zümre menfaatleri karşısında, toplumun menfaatlerini savunacak aydının susturulmasının, topluma ne kadar pahalıya mal olduğu açıktır.

Zümre mefaatleriyle toplum menfaatlerinin çeliştiği hallerde maddî baskından başka başvurulana manevî bir baskı vasıtası da Mc Carthy'ciliktir. Kendi menfaatlerinin dar çerçevesinden kurtulamayan dar görüş, bugüne dek kendisine en büyük desteği bir umacı yaratmakta bulmuştur. Kendi çıkarlarına olmayan her tutum etrafında yaratılan dehşet ve korku havası, en ilkel bir Mc Carthy'cilikle toplum için çalışanların susturulmasıyle sonuçlanmıştır.

Bütün bu maddî ve manevî baskılar bizim anladığımız anlamda toplum yararını savunacak aydınının yetişmesini engellemektedir, çünkü özgür düşünceyi boğmaktadır. Ancak, bununla da kalmayıp, geliştiği kadarı ile de özgür düşünce en ağır şekilde mahkûm edilmiştir. İnsanlığa ateşi getirdiği için Tanrıların suçladığı Promete ile özgür düşünceye kavuştuğu için suçladıklarımız arasında ne kadar benzerlik vardır. Maddî manevî baskılar Türk toplumunda Promete'leri vahşî kuşlara yem yaptırmaktan hiç çekinmemiştir.

Özgürlüğün bulunmadığı bir toplumda sorumluluğun da gelişebileceğine inanmamaktayız. Bugüne dek, gerek basın ve Parlamento'nun gerek toplumda sesini duyurabilenlerin büyük bir kısmının sorumluluk yönünden başarılı bir imtihan vermemesinin sebebini bu kaynakta aramalıyız. Korkular ve kaygular düşünceyi bağladıkça sorumluluğu da öldürmektedir. Savunduğu fikre gerçekte inanmayan, inandığını ise savunamayan insanda, inançları ve tutumunu bütün sonuçlarıyla yüklenme isteği ve yeterliği bulunmayacaktır.

Ürkekler

Özgürlükten yoksunluk Türk toplumunda iki çeşit sorumsuzluk doğurmaktadır. Bir şekilde sorumsuzluk, dâvâları ve çözüm yollarını gördüğü halde susmaktır. Kültürlü, bilgili olmak, bizim anlayışımıza göre aydın sayılmak için bundan ötürü yetmemektedir. Susmak, fikirlerin inançların sonuçlarını yüklenmekten, olaylar karşısında çekimser kalmak, sorumsuzluğun belki de en yaygın şeklidir. İtalyan gençliği

Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz

Son yıllarda, en azından yüz elli yıllık bir Batılılaşma ve kalkınma çabasından sonra neden bir türlü başarıya ulaşamadığı konusu üzerinde ısrarla durulmaya başlandı. Bu meselenin bir parçası olarak da, sultanlık idaresine ve emperyalizme karşı bir halk hareketi niteliğinde başlamış ve yürütülmüş olan Millî Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yönetici kadronun nasıl olup da halktan koptuğu zihinleri kurcalıyor. Gerek Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik-sosyal yapısı, gerekse bu yapıda sözü geçen sürede meydana gelen değişiklikler üzerinde derinliğine ve genişliğine bilimsel araştırmalar yeteri kadar henüz yapılmış değil, ama konu temel çizgileri ile biliniyor. Diğer taraftan, belki bu bilimsel incelemeler kadar yapılması önemli bir iş daha var ki, o da meselenin doğru konup doğru formüle edilmesidir. Genellikle bilimsel araştırmalar ve metodoloji ile uğraşanlar bildiği gibi, "meselenin konuluğu" en önemli ilk adımdır; mesele doğru konulmazsa, somut olaylar üzerinde araştırmalar ne kadar geniş ve ayrıntılı da olsa doğru sonuçlara varılamaz. Bütün bilim kolları için bu böyledir. O kadar ki çağımızın büyük fizik bilgini Einstein, "Çoğu zaman esas olan, bir meselenin çözümünden ziyade onun doğru formüle edilışıdır; çözümü, sadece matematik veya deneysel hünerden ibaret olabilir," der. Yine ona göre, "Bir deneyin, meselenin çözümünü tayin edici niteliği, ancak meselenin formüle edilış şekli ile belli olur"¹ Şüphe yok ki, aynı hüküm sadece dar anlamda deneyler için değil, bütün gözlemler ve incelemeler için doğrudur.

Osmanlı İmparatorluğundan bugünkü Türkiye'ye geçiş, genellikle, batılılaşma, modernleşme, ilericilik, gericilik, Osmanlılık, kapı kulu zihniyeti gibi kavramlar içinde düşünüldüğü tartışılıyor. Oysa söz konusu olan temel olay, belli bir toplum yapısından bir başka toplum yapısına doğru değişmedir. Bunun için meseleyi, toplumsal yapı ve bu yapının değişmesi açısından görüp formüle etmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğunda toplum yapısının "feodal" olup olmadığı tartışma konusudur. Bizce bu tartışma, feodalite veya derebeylik terimine verilen farklı anlamlardan çıkmaktadır. Günümüzün tanınmış iktisat bilginlerinden Oskar Lange'nin de belirttiği üzere, bir toplum yapısı incelenirken yapılması gereken ilk iş,

bugün, faşist Mussolini'nin baskısı karşısında sustuğu, kendini tarih araştırmalarına verdiği için, dünya fikir hazinesine yaptığı hizmete rağmen Croce'yi sorumsuzlukla suçlamaktadır. Sartre, Fransa toplumsal buhranlar içinde yaşarken toplumun dâvâları dışında kalabilen Balzac'ı sorumsuzlukla suçlar. Toplumun dâvâları karşısında susmanın en kolay yol olduğu Türkiye'de susanların hangi birini suçlamalıyız? Toplumun dışında, fildişi kuleler içinde yaşayan sorumsuzlarımız o kadar çok ki.. Oysa, susan sorumsuzlarımız çoğaldıkça, dar özel menfaatleri için çırpınan zümreler daha da güçlenmekte, susturmak yolunda sağladıkları başarı güçlerini kat kat artırmaktadır.

Satılmışlar

Fakat, özgür düşünceden yoksun sorumsuzların en korkunç şekli oy veya maddî menfaat karşılığı satılmış olanlardır. Özgür düşünce baskı altında tutulduğu nisbette, baskı gruplarının satılmış sözcüleri olan bu çeşit sorumsuzların sesleri de daha rahatça yükselmekte; bunların sesi yükseldikçe baskı grupları da güçlenmektedir. Her çeşit sorumsuz da özgür düşüncenin baltalanmasında, biri dolaylı biri dolaysız olarak, başlıca vasıtalar. Özgür düşüncüyü baskı altında tutan özel menfaat zümreleri en büyük desteklerini özgürlükten yoksun sorumsuzlar arasında bulmaktadır.

Türkiyenin başlıca meselelerinin açıklanması ve çözülmesi ise bizim anlamamızda sorumlu aydınların seslerini basında ve Parlamento'da duyurması, çözüm yollarının uygulanması için fiilen çalıştırılmalarının sağlanmasıyla mümkün olabilir. Bu bakımdan, Türkiyenin eğitim dâvâsını sadece bir kütle eğitimi dâvâsı olarak görenlerden ayrılmaktayız. Türkiye'de aynı zamanda bir aydın dâvâsı vardır. Aslında, kütlenin bugüne dek eğitilmemiş olması da sorumlu aydının yetersizliğine bağlanabilir. Çünkü, kütlenin uyanmaması da yine özel menfaat zümrelerinin çıkarları ile ilgilidir.

Eğer toplumsal, iktisadî ve siyasî meselelerimizin açıklanmasını ve bir çözüme bağlanmasını istiyorsak, özgür düşünceli, sorumlu aydınları yetiştirip seslerini duyurmalarını, toplumun menfaatine olan çözüm yollarını gerçekleştirmelerini sağlamalıyız.

arizî, geçici, dar kapsamlı, mahallî nitelikte bütün belirtileri ilk ağızda bir tarafa iterek söz konusu yapının en genel ve zorunlu olan niteliğini bulup tesbit etmektir. Aynı düşüncüyü Einstein fizik bilimi için şöyle ifade eder: “Yunan filozoflarından modern fiziğe kadar, sürekli olarak tabiat olaylarının görünürdeki karmaşıklığını bir kaç temel fikre ve münasebetlere indirgeme (ırca) çabası gösterilmiştir... Bilimin temel fikirleri çoğunlukla aslında basit fikirlerdir ve genellikle herkes tarafından anlaşılabilirce sadece bir dille anlatılmaları mümkündür”²

Her toplum yapısının “temel kategorileri” olduğu gibi, derebeylik toplumunun da temel kategorileri –yine Lange’nin doğruladığı üzere– toprak mülkiyeti ve toprak rantıdır. Bu toprak mülkiyeti; devlet mülkiyeti ve özel mülkiyet, hukuki mülkiyet ve fiili tasarruf ve intifa şeklinde; toprak rantı da âşar, aynı vergiler, angarya emek gibi çeşitli şekillerde belirebilir; ama somut belirtilerdeki bu çeşitlilik sözü geçen iki temel kategoriye indirgenebilir. Ayrıca, derebeylik sistemine özgü toprak mülkiyeti tam bir mülkiyeti hakkı olarak, bütünü ile, tek elde toplanmış bir şekilde belirmez. Mülkiyet hakkı parçalanmış ve aynı toprak parçaları üzerinde bir haklar hiyerarşisi halinde kurulmuştur.

Derebeylik toplum yapısının bir başka temel kategorisi de “serf”lik, yani toprağa bağlı tarım emekçisidir. Bu toprağa bağlılık derecesi ve şekli de toplumdan topluma değişebilir, ama esas olan böyle bir bağlılığın varlığıdır.

Bütün toplumlar için temel ilişki olan insan-tabiat ilişkisini doğrudan doğruya, insanlar arası üretim ve dağıtım ilişkilerini de dolayısıyla tayin eden teknoloji bakımından ise, derebeylik toplumu “organik enerji” (insan ve hayvan gücü) ve bu gücünün kullanılabileceği âletlerden ve ampirik geleneksel teknik bilgilerden ibarettir. (Bu teknolojiye dayanan toplum düzeni sadece derebeylik değildir; esir emeği kullanan eski çağ toplumları da esas itibarıyla aynı teknolojiye sahiptir.)³

Osmanlı toplum düzenine ister derebeylik denilsin ister başka bir ad kullanılsın, şu yukarıda belirttiğimiz temel niteliklerin onda var olduğu bir gerçektir. Batı’daki örneklerinden kendine özgü önemli farklar göstermekle beraber, Osmanlı toplumu sözünü ettiğimiz bu temel niteliklere sahip olduğu için bu onu derebeylik toplum düzeninin bir çeşidi olarak kabul ediyor ve bu sıfatı kullanıyoruz.

İmdi, böyle bir toplum “batılılaşma” çabasına girişiyor, yani zamanının Batı Avrupa toplumları gibi bir toplum olmak zorunluğunu duyuyor. Bunun mümkün olabilmesi için, elbetteki, niteliklerini yukarıda özetlediğimiz temel yapının değişmesi ve bizim toplumumuzun da Avrupa toplumlarının temel yapısına sahip olması gerekirdi. Bu olmadıkça, askerlik, hukuk, idare, eğitim, kıyafet, dil ve yazıda yapılacak veya yer alacak değişimler tam “batılılaşma”ya yetmeyecekti; zaten bu alanlardaki değişmelere de temel yapının değiştiği nisbette yayılıp tutunabilecekti.

Batılı toplumların temel niteliği neydi? Bunlara kapitalist toplumlar denildiğini biliyoruz. Böyle deniliyor, çünkü “kapital” bunların “temel kategorisi”. Bu terimde hem üretim araçlarının özel mülkiyeti, hem bu mülkiyetin emek gücünden kopuşu, hem de özel mülkiyetteki üretim araçlarıyla “hür” emek gücünün üretimde kullanılması sonucu “artık değer”in meydana gelişini anlatırlar. Üretim araçlarının özel mülkiyetinde de sanayi araçlarının mülkiyeti toprak mülkiyetinden daha ağır basar. Toplumun ağırlık merkezi, tarımdan sanayie kaymıştır; tarım, gittikçe sanayiye bağımlı bir kolu haline almış ve sanayi kapitali tarıma hâkim duruma gelmiştir. Sanayideki büyük gelişme ve ekonominin temelini tarımdan sanayie kayışı organik enerjiden inorganik enerjiye (buhar, daha sonra elektrik) ve el âletlerinden makineye geçiş ile mümkün olmuştur.

Batı toplumlarında bu temel yapı değişimleri o toplumları teşkil eden insanların faaliyetleri sonucu, ama iradeleri ve niyetleri dışında, meydana gelmiştir. Tâ 11. Yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan ticaret gittikçe hızlanan tempoda artmış, ticaretin genişlemesiyle mamul mal talebinin artışı sanayii keşif etmiş, imalatı artırabilmek ve çeşitlendirebilmek ihtiyacı teknikte organik enerjiden inorganik enerjiye geçiş gibi nitel (kalitatif) bir sıçramaya, Sanayi Devrimi’ne yol açmıştır. Derebeylik toprak mülkiyeti sisteminin tasfiyesi, toprakta ve öbür üretim araçlarında tam özel mülkiyetin meydana gelişini, ekonomik temelin tarımdan sanayie kayışı, ticaret ve sanayi sermayecisi sınıfların –burjuvazinin– işi olmuştur. Belirli bir derecede güçlenince burjuvazi, derebeylik sisteminin siyasî ve hukukî düzenini ve kurumlarını da kendi sınıf çıkarlarına uygun düşecek şekilde değiştirmiştir. Ticaret ve sanayi sınıfları elinde sermaye bir taraftan

dünyanın aynı gelişme yoluna girmemiş daha geri toplumlarını, öbür yandan da kendi toplumları içinde toprağa bağlılıktan kopmuş “hür” emek gücünü sömürme sonucunda birikip toplanmıştır.

18. Yüzyılın ikinci yarısından bu yana Osmanlı İmparatorluğunun Batı toplumlarına benzeme yolunda değişme belirtileri göstermesi, Osmanlı toplumunun kendi yapısında benzeri gelişmelerin yer alması sonucunu olmamıştır. Derebeylik düzenini tasfiye edip kapitalist sisteme geçiş Batı toplumlarının Osmanlı imparatorluğunu ham maddeler kaynağı ve mamül eşya pazarı olarak açmak üzere zorlamaları sonucu “batılılaşma” hareketi başlamamıştır. Batının bu zorlaması ve üstünlüğü en göze çarpar şekilde askeri alanda kendisini gösterdiğinden İmparatorluğun Batıya karşı ilk tepkisi bu alanda oldu. Askeri yenilgilerin önünü almak için Batı örneğinden yeni bir ordu kurmak yolunda gidildi. Orduya sevk ve idare ve teknik personeli yetiştirmek gereği, eğitimde yeni kurumların açılmasına sebep oldu. Yine askeri ihtiyaçları karşılamak üzere devlet, sanayi işletmeleri kurdu. Sonra, Batı devletleriyle temaslarda devlet teşkilâtını ve kadrosunu yenileştirmek ihtiyacı duyulunca, eğitimi modernleştirme ve yeni okullar açma hareketi askerî alanın dışına taşdı. Bütün bunlar kolay olmadı; bazı sultanların tahtına, hatta hayatına, sadrazamların kellesine mal oldu. Bu durumu, bazı sultanlar ve devlet adamları ileri görüşlü, aydın kafalıydılar, ama yobazlar, gericiler ayaklandılar, cahil halkı da din adına aldatarak peşlerinden sürüklediler şeklinde izah etmek çok yüzeysel, sosyolojik bakımdan yanıltıcı bir izah olur. Modern ordu, eğitim, hukuk, belli bir toplum tipinin (kapitalist toplumun) yarattığı ve ona bağlı kurumlardır. Sosyal kurumlar, onlara özgü toplum yapılarından koparılarak bütbütün başka yapıda bir topluma getirilip fidan aşılar gibi tutturulamaz. Böyle bir toplumda kapitalist devlet işletmeciliği, devlet müdahalesi de sökmek. Batıda kapitalizmin ilk gelişme devrinde devlet, ihracatı artırmak, yerli sanayii geliştirmek için müdahalelerde bulunuyor, hatta örnek devlet işletmeleri açıyordu; ama bütün bu devlet müdahaleleri toplumda esasen başlamış ve ilerlemekte olan gelişmeleri daha da hızlandırmak için yapıyordu. Devletin müdahalesi, toplumun kendi şartları gereği yer almakta olan gelişmeler yönünde yapıyordu. Oysa Osmanlı toplumunda böyle bir değişme ve gelişme yoktu, onun için de devle-

tin müdahalesi toplumda bir dayanak bulamıyor, toplumda yansımıyor ve başarıya ulaşamıyordu.

19. Yüzyılda sanayileşme hareketinin başarısızlığını eleştiren Prof. Ömer Celâl Sarç’a göre bu başarısızlığın “en mühim âmili devletin zaafıdır?” “İmparatorluk, Avrupa merkantilizminin milli istihsalı artırmaya matuf siyasetini tatbik etmekte, fakat merkantilist hükümetlerin en esaslı vasıflarını haiz bulunmamaktadır. Filhakika ülkelerinde mutlak surette hâkim olan merkantilist devletlerin hilâfına olarak, Osmanlı İmparatorluğu tam bir aciz içindedir.”⁴ Bu ifadeden sonra Prof. Sarç Osmanlı devletinin malî, idarî, kültürel ve inzibatî alanlardaki aczini sıralıyor. Oysa, asıl izah edilmesi gereken olay devletin bu acizdir. Avrupanın merkantilist devletleri, şekil bakımından kuralık olmalarına ve hâlâ bir sürü derebeylik kalıntılarını yapılarında taşımalarına rağmen, Osmanlı devleti gibi çöküş halinde merkeziyetçi bir derebeylik devleti değildirler. Avrupa ülkeleri gelişmekte olan ticaret ve ilk safhada az gelişmiş olan sanayi burjuvazisine dayanarak mahallî derebeylik düzeninden merkeziyetçi kralığa geçtiler; bu kralıklar birer burjuva devleti olan niteliğini kazanma yolunda idiler. Osmanlı İmparatorluğu ise; yukarıda işaret ettiğimiz gibi, yapısında böyle bir içten değişme olmaksızın, dıştan zorlamalar karşısında ayakta durabilmek için yukarıdan aşağı toplumu değiştirmeye, “batılılaşma”ya çabalıyordu. Ayrıca, yönetici aydın kadronun kendi “batılılaşma”sı da çok yüzeydeydi. İnsanın kişiliği içinde yetiştigi topluma göre muhteva ve şekil kazandığından, ne kadar Batının etkisinde kalsalarda bunlar, çöküş halinde yarı feodal bir toplumun kişileri idi. Keyfi hareketler, vazifeyi kötüye kullanmalar, rüşvetler, beceriksizler gırla gidiyordu İmparatorlukta.

Yönetici - aydın kadro, toplum için kabul ettiği temel kurumlar (özel mülkiyet, özel sektör eliyle sanayileşme), hayat felsefesi ve benimsediği sosyal değerler bakımından ticaret ve sanayi sermayesi sınıflarına –burjuvaziye– bağlıydılar. Oysa bu sınıflar hemen hemen mevcut değildi ve kuvvetle gelişmeleri imkânı da yoktu. Çünkü imparatorluk gelişmekte olan Batılı kapitalist toplumların ekonomik-politik nüfuzu altına girmiş, onlara ham madde kaynağı ve pazar vazifesini gören bağlı bir ekonomi durumuna düşmüştü. Bu bağımlı durumda ticaret, hele sanayici sınıfların gelişmemesi, reformlar

yapmak isteyen devleti, yönetici kadroyu, ve genellikle reformdan yana olan aydınları, köksüz ve dayanıksız bırakmıştır. Reformlardan, batılılaşmadan yana olacak, bu hareketleri destekleyecek gelişen güçlü bir millî burjuvazi yoktu ki batılılaşma ve modernleşme hareketi başarıya ulaşsın.

Öbür yandan, İmparatorluğun bir pazar olarak batıya açılması ve Avrupa mamûllerinin içeri sokuluşu eski düzene özgü mahallî ticaret ve el sanatları sınıflarının işini ve statüsünü bozmuştu. Avrupa'da Derebeylik düzenine özgü ticaret ve sanayi çöküşü ve ortadan kalkışı içten yeni, kapitalist bir ticaret ve sanayi sınıfının gelişmesiyle olmuştu. Bizde ise bu çözülmeye dış etkilerle oluyor ve aynı dış etkiler içte yeni bir ticaret ve sanayi sermayecisi sınıfının gelişmesine imkân vermiyordu. Bu durumda halk, yani eski iş düzeni bozulan ve yeni faaliyet alanları bulup da yeni bir sınıf halinde gelişme imkânına kavuşamayan yerli tüccar, esnaf ve zenaat-kârlar hoşnutsuz olmayıp, fırsat buldukça ayaklanmayıp da ne yapacaklardı? Yeni gelişme yolları tıkalı olunca elbette ki derterinin sebebini eski düzeninin bozulmasında görecekler, bunun sorumluluğunu da üsteki yöneticilerin yukarıdan aşağı kabul ettirdikleri, toplum yapısına aykırı düşen yeniliklere yükleyeceklerdi.

Bununla beraber, İmparatorluğu dışa açılmaya zorlayan Batı kapitalizmi, İmparatorluktan yararlanabilmek için birtakım gelişmeleri ister istemez kendisiyle birlikte getiriyordu. Her etkinin bir karşı tepkisi vardır. Evrensel kanunu, kapitalizmin Avrupa dışındaki dünyaya yayılışında da kendini gösteriyordu. Bir yandan yönetici kadro dış baskıya ve yenilgilere karşı koyabilmek için bir takım reform hareketlerine girişirken, öbür yandan da İmparatorlukla ticaret münasebetlerini yürütebilmek ve yabancı sermayenin güvenliğini sağlayabilmek için kapitalist devletler imparatorluğu can ve mal emniyetini garanti etmiye, dış kapitalizmin aracılığını eden gayrimüslim azınlıkları korumaya, iç gümrükleri kaldırmaya ve tam özel mülkiyet hukukunu tesise zorluyordu. Yabancı kapitalist ekonomilerin imparatorluktan içeri sokuluşu, ana akımın doğurduğu bir anaför akıntısı olarak içte de kapitalist nitelikte yeni gelişmelere yol açıyor, fakat bu hâkim ekonomiler karşısında Osmanlı toplumu bağımlı durumda olduğundan bu yerli gelişmeler çok sınırlı olduktan ileri gidemiyor, eski sosyal yapıyı tasfiye edip toplumu kapitalist düzeye çıkaracak

güce kavuşamıyordu. Zamanla yabancı sermayenin kanadı altında ve onun aracısı olarak gelişen sınırlı ticaret ve daha da sınırlı sanayi genellikle azınlıkların elinde toplanıyor ve müslüman olanlarla olmiyanlar arasında rekabete yol açarak bu ekonomik mücadele durumunun politik alanda ve ideolojilerde de yansımaya sebep oluyordu.

Batı kapitalizminin getirdiği veya imparatorluk idaresini yapmaya zorladığı yenilikler, yukarıki şartlar altında, en çok tarımda küst sınıfların işine yarıyordu. Kapitalist yönde hızla sanayileşme mümkün olmayınca, ve Batı kapitalizmi de memleketi bir tarım ekonomisi olarak tutmak istediği için, tarım ve toprak mülkiyeti ekonominin temeli olmakta devam ediyor ve toprak sahipliği gerçek tam mülkiyet haline geliyordu. 1840'ta, timar ve zeamet sistemi kaldırılıyor, 1858 kanunu ile toprakta tam mülkiyeti teesüs ediyordu. Bu kanun toprakta "tam mülkiyet" tanıyordu. Gerçi, iddia edildiğine göre, ekilen biçilen toprakların çoğu, özellikle Anadolu ve Rumeli'de, devlete ait miri topraklardı halâ.⁵ Ama timar, zeamet ve has sisteminin kaldırılması ve miri toprakların "tefviz" yolu ile fertlere intikali, devlete kalan, hukuk deyimi ile "kuru mülkiyet" hakkını gerçekten de kupkuru, soyut bir hak olmaktan öteye götürmüyordu. Böylece fiilen toprağa sahip olanlar toplumun en güçlü temel sınıfı oluyordu. Bu tarihten sonra, devlet ile büyük toprakların fiilen sahibi durumunda olanlar arasında eski düzene özgü derebeylik ilişkileri ortadan kalkıyor, ama büyük toprak sahipleriyle toprakları işleyen tarım emekçileri arasında derebeylik kalıntısı ilişkiler, bazı bölgelerde günümüze kadar, devam ediyordu.

Tanzimattan bugüne kadar kalkınma hareketinin bir türlü istenilen başarıya ulaşmamasının altında bu sosyal yapı gerçekleri yatmaktadır. Osmanlı toplumu büyük bir çelişme içindeydi. Batı ile temas sonucu Batılı burjuvazinin ideolojisini benimsemiş bulunan yönetici-aydın tabaka elinde tuttuğu politik güce dayanarak yukarıdan aşağı toplumu değiştirmeye çalışıyor fakat bu ideolojiye ve çabalara dayanarak olacak sınıflar ekonominin bağımlı olması dolayısıyla gelişemediğinden yönetici aydın tabakanın teşebbüsleri belli bir sınırdan öteye geçemiyordu. Öbür yandan derebeylik düzeni, hele tarımda, tam tasfiye edilemediği, tersine taşralı toprak sahipleri daha da ekonomik güç kazandığı için, bu sınıfın tutucu ve gerici niteliği bütün toplumu ve bu arada yönetici ay-

dın tabakayı da etkiliyordu. Bu tabaka da, bütün batılılaşma gösterilerine rağmen, feodal düzen artığı tarımsal güçleri bir toplumun merkezîyetçi müstebit devletinin mümessilleri olmak niteliğinden kurtulamıyordu. Devlet mekanizmasında idare mevkilerini dolduran veya devleti dolasıyla etkileyerek politik güce sahip çıkmak isteyen yönetici-aydın tabaka ile toplum yapısında ekonomik güce ve üst mevkiye sahip büyük toprak ağaları sınıfı arasındaki çatışma, belirtileri ve güç oranları zaman zaman değişerek, bu güne kadar devam edip gelmiştir. Toplumun kritik zamanlarında devlet otoritesini ele alan yönetici aydın tabaka üste çıkmış, büyük toprak sahipleri sınıfını sindirmiş, sosyal kurumlarda bir takım reformlara imza atmış, ama sosyal yapı temelinden değişmediği için uzun vadeli bir sürede ekonominin, derebeyliği artığı geri bir tarımsal üretim sistemi; hâkim sınıfın, derebeyliği arttığı büyük toprak sahipleri sınıfı oluşu kendisini belli etmiş, reformlar, devrimler; yüzeyde kalmış yönetici-aydın tabaka bu tutucu sınıfın ekonomik ve dolayısıyla politik etkisini kıramamıştır. Zaten yönetici-aydın tabaka sınıfsal durumu ve kalkınma için benimsemediği sınıf ideolojisi sebebiyle yenileşmeye mukavemetin nereden geldiğini doğru teşhis edemiyor, toplum yapısının değişmesi zorunluğunu anıyamıyordu. Tersine, Cumhuriyet'in ilânından sonra mirî toprak hukukunu kaldırıp tam özel mülkiyet hakkını tesis etmek⁶, devletin özel mülkiyeti istilâk hakkını "anayasa" ya almamak suretiyle derebeylik artığı büyük toprak sahipleri sınıfının durumunu daha da perçinlemiş, toprak reformunu önlemiş, başarmak istediği batılılaşma ve kalkınma hareketini böylece kendisi kösteklemiş oluyordu. Sosyal yapı bakımından teşhis doğru konamayınca, kabahat dine, yobazlara, halkın cehaletine, "gerici"lere (her kimse onlar) yükletiliyordu.

Batının, millî ekonominin ve Osmanlı devleti üzerindeki baskısı Birinci Cihan Savaşı sonunda memleketi düpedüz parçalayıp çeşitli Batılı devletlere peşkeş çekmek şeklini alınca, çeşitli sınıfları içine alan memleket çapında bir direnme hareketi başladı. Millî Kurtuluş Hareketi yer yer kendiliğinden meydana gelme bir halk hareketi görüntüsünde, Müdaffa-i Hukuk ve Reddi İlhak dernekleri ve "Millî Müfrezeler" kurularak belirdi. Bu dernekleri kuranlar şehir ve kasabaların orta sınıf halkı, müfrezelere komanda edenler çoğu zaman eski ordu subaylarıydı. Daha sonraları, Türkiye Büyük

Millet Meclisi ve nizâmî ordu memleket idaresini ve savaş yürütmeyi ele alınca da bu halk hareketi niteliği daha az belirgin bir dercede de olsa devam etti. Askeri-Sivil yönetici kadro ve genellikle aydın tabaka liderlik rolündeydiler. Arkalarında orta sınıflar vardı ve savaşta köylü-kentli halk dövüşüyordu. Savaş şartları gereği, yönetici kadro ile halk arasında bir kaynaşma ve yakınlık meydana gelmişti; hayat seviyeleri arasında büyük, keskin farklar yoktu. Ama bir hareketin sınıf karakterini anlamak için liderliğine bakmak gerekir. Savaş -veya ihtilâl hareketi- süresince işçi ve öbür emekçi halk kütleleri ve orta sınıflar ortak düşmana karşı birleşir, ama hareket başarıya ulaştıktan sonra çalkantılar durulup düzen kurulunca sınıf ayrılıkları yüzeye çıkar.

Savaş yılları sırasında yönetici - aydın tabaka ile emekçi halk arasındaki bu birlik ve kurtuluş savaşının anti emperyalist ve anti feodal karakteri kurtuluş hareketine halkçı, devrimci, lâik bir nitelik kazandırdı. Ama savaş bitip iş yeni düzeni kurmaya gelince yönetici aydın tabakanın orta sınıf karakteri kendini belli etti. Halkçılık, imparatorluğun üst idareci tabakasını, sultanlığı tanımamak anlamını aldı. Sultan ailesi, eski paşalar tabakası dışında herkes halktı. Halk denilen bu büyük kütlenin kendi içinden farklılaşmış sınıflara ayrılmış olduğu fark edilmiyor gibiydi. Sınıf farklarının Batıdaki kadar sivri ve kesin olmayışı bu yanıltıcı güçlendiriyordu. Yönetici - aydın tabaka yine temel kurumlar ve sosyal değerler açısından burjuvaziye bağlıydı. Memleketi kalkındırmak için ekonomik temelde köklü dönüşümler yapmaksızın, kanunlarda, sosyal kurumlarda, ekonomik usul ve tekniklerde değişiklikleri yeterli görüyordu. Savaş yıllarında mücadeleye aktif şekilde katılmış fakat memleketin idaresine katılmaktan uzak kalmış olan emekçi halk ise tarlasının, ya da tezgâhının başına dönmüş, politik hayattan elini eteğini çekmiş durumdaydı. Bu şartlar altında memleket yine geri bir tarım memleketi, toprak sahipleri yine sosyal yapının hâkim sınıfı olarak kalmıştı. Ve zamanla bu sınıf tutucu ve geriletici etkisini göstermiştir. Bir yandan bağımlı bir ekonomi durumunda olmamız dolayısıyla hızla kalkınamamız ve yönetici - aydın kadronun kendi sınıf karakteri, diğer yandan büyük toprak ağalarının bu geriletici etkisi yüzünden yönetici - aydın tabaka kurtuluş savaşı yıllarında eriştiği ilericilik noktasında da tutunamamış, zamanla daha gerilere kaymıştır.

Bunun içindir ki, Birinci Büyük Millet Meclisinin 1920 Halkçılık Beyannamesine ve daha sonra ileri sürülen halkçılık, devrimcilik ve devletçilik ilkelerine rağmen, işçilere ve öbür emekçi kitlelere serbestçe kendi meslek teşekküllerini ve siyasi partilerini kurmak hakkı tanınmamış, sosyalist düşünce, yayın ve hareketlere müsaade olunmamıştır. Kendi sınıf durumu ve memleketin sosyal yapısı yönetici - aydın kadroyu böyle çelişmelerle düşürmüştür. Bu tahlil ışığında, devrimciliğin neden toplum yapısına değinmediği, harf, kıyafet, kanunlarda değişiklik gibi alanlara yöneldiği, neden halkçılığın, halkevleri ve okullar (o da yeteri kadar değil) açılmaktan ileri gidemediği, neden şartların zorlamasıyla devletçiliğe gidildiğinde, halkçılık ve devrimcilik ilkelerine rağmen emekten yana işleyen demokratik bir devlet sektörü kurulmayıp, devlet eliyle özel sektörü güçlendirme yolu seçildiği kolayca anlaşılır.

Yönetici-aydın kadronun çelişik davranışlarının bir başka sebebi daha vardır. Yönetici - aydın tabaka memleketi kalkındırmak için benimsediği ekonomik-sosyal ideolojiyle burjuvaziye bağlıydı ama kendi yeri burjuvazi içinde değil, orta sınıflar -küçük burjuvazi- içindeydi. Orta sınıflar büyük sermayenin baskısını üzerlerinde hissettiklerinden "sömürücü büyük sermaye"ye karşıydılar; "meşru kâr", "âdil kazanç", "ticaret ahlâkı" gibi fikirleri savunurlar, halkın sömürülmemesini isterler, ama üretim araçlarının özel mülkiyeti meselesine de sıkı sıkıya bağlıydılar. Hem üretim araçlarının özel mülkiyetinin, hem de emek gücünün sömürülmemesinin bir arada bağdaşamayacağını görmezler. Onun için bu tabakanın halkçılığı, romantik, amorf, çelişmeli bir görüş olmaktan ileri gitmez; aslında emekçi halka, hele işçi sınıfına karşı bir ürküntü duyarlar ve belli toplumsal durum ve şartlarda bu tabaka kolayca faşizme dahi kayabilir.

Bununla beraber, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, İmparatorluktan içeri sokulan Batı kapitalizminin yarattığı anaför bir akım gibi ticarete, ve daha az ölçüde sanayiye, kapitalist ilişkiler ve sermayeci sınıf geçen yüzyılın ilk yarısından bu yana önceleri yavaş, cumhuriyet devrinde daha hızlı bir tempo ile gelişmeye başladı. Bu, işçi sınıfının da aynı zamanda belirip gelişmesi demekti tabii. İşçi sınıfı, belirdiği andan bu yana, ağır şartların altında bütünüyle ezilmek, haklarını savunmak yolunda mücadeleci karakterini, zamanın imkânları nisbe-

tinde gösterdi. 19. Yüzyılın ortalarına ait bu konuda vesikalar var. 1870'lerde ise ilk grev ve ilk teşkilatlanma hareketlerinin belirdiği kesinlikle biliniyor. 1908 meşrutiyetinin ilânında ve Kurtuluş Savaşı yıllarında işçi hareketlerinin canlandığı görülüyor. İşçi sınıfının hareketine paralel olarak (bağlı olarak değil) aydınlar arasında da toplumcu düşünceler ve hareketler beliriyor. 1910'da Sosyalist adını taşıyan politik bir parti bile kuruluyor. Millî Kurtuluş Savaşı yıllarında toplumcu hareket daha da güçlenmiş olarak ortaya çıkıyor. Ama ne işçi sınıfının hareketliliği, ne de aydınlar arasındaki toplumcu akım yönetici aydın kadroyu, halkın aktif işbirliğiyle gerçekten halkçı, gerekli dönüşümleri yapabilecek devrimci bir idareyi gerçekleştirmeye yönünde etkileyemiyor, bu güçte değiller henüz. Tam tersine, savaş bitip durum istikrara kavuştuktan sonra yönetici - aydın kadro devlet enjeksiyonlarıyla geliştirmeye çalıştığı ticaret ve sanayi burjuvazisi, toprak ağaları ve toprağa bağlı kasaba eşrafiyla birleşerek Kurtuluş Savaşı sırasında ilericiler durumdan dahi geri geliyor ve gerek işçi hareketlerini, gerekse aydınlar arasındaki toplumcu akımları bastırıyor. İşçi hareketlerinin tekrar canlanması için İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemi, toplumcu akımların ortaya çıkması için de 27 Mayıs 1960 hareketini beklemek gerekiyordu.

1. Einstein ve L. Infeld, *The Evolution of Physics*, Simon and Schuster, N.Y.
2. O. Lange, *Economy*, vol. I, General Problems, Pergamon Press, 1963, pp 18, 29, 111 and Chap. IV.
3. Einstein, *aynı eser*, sahife 29, 56.
4. Lesile A. White, *The Evolution of Culture*, McGraw Hill Book Co, N.Y. 1959, pp. 33, 58.
5. Ömer Celâl Sarç, *Tanzimat ve Sanayimiz*, M. V. Maarif Matbaası, İst. 1940, sahife 18.
6. Bülent Köprülü, *Toprak Hukuku Dersleri*, Fasıl I, 1958.

Sosyal Adalet, Yıl: 2, Sayı: 8, 7 Kasım 1964.

NİYAZİ BERKES

Türk Aydınlarının Özellikleri Üzerine Düşünceler...

Türk aydınının halka inebilmiş örneği
ÇETİN ALTAN'a

Bugün kullandığımız "aydın" sözcüğü, eski "münevver" sözcüğünün Türkçeleştirilmiş karşılığıdır. Aydın sadece okur-yazar, hattâ okumuş yani tahsilli kişi demek değildir. Bir adam okumuş olur da aydın sayılmaz.

yabilir veya gerçekten kafası aydınlanmış kişi olmayabilir. Bu “kafası aydınlanmış olmak” anlamı, bu sözcüğün Batı aydınlık düşüncesinin etkisi altında doğduğunu gösterir.

Edebiyatımızda “münevver” sözcüğü ne zaman kullanılmaya başladı, bilmiyorum. Tanzimat’ta kullanılıyor idiyse de o zaman bir terim haline geldiğini sanmıyorum. İkinci Meşrutiyet döneminde yerleşip genişlediği muhakkak. İki meşrutiyet yılları arasındaki obskürantizm dönemi olmasaydı belki de Yeni Osmanlılar zamanında düşünümüze gelen “münevverlik” ve “münevver” kavramları daha önceden yerleşmiş olacaktı. Bu obskürantizm döneminde moda olan “dehri”, “zındık” “maddiyyun” gibi sözcükler “münevver” sözcüğünün yerleşmesine engel olmuşlardır.

Aydın sözcüğünün öncesi olan münevver sözcüğü bize, bugün kullandığımız aydın sözcüğü ile Batı dillerinde kullanılan “intelligentsiya” sözcüğü arasında bir kaynak birliği olduğunu gösterir. Bu sözcük, yanılmıyorsa, onsekizinci yüzyıl sonlarında veya ondokuzuncu yüzyıl başlarında Rus dilinde kullanılmaya başlamıştı. Fransızca “intelligence” sözcüğünden alınarak “akıl ve fikir sahibi kişiler” anlamına kullanılmaya başladı. Buna “kafası işleyen kişiler” de diyebiliriz. Belli ki Rusya’da, önce onsekizinci yüzyıl Batı Avrupa düşüncesinin etkisi altında okumuş kişilerin “kafasının aydınlanmış, düşüncesinin rasyonelleşmiş olduğu” inancı altında okumuşluğu olmayan cahil kişilerden ayrı bir kategori oldukları bilinci doğmuştu. Bu bilinci etkisi ile intelligentsiya, aydın kişiler topluluğu anlamında kullanılmaya başladı. Rus edebiyatının ve fikir hayatının Avrupada tanınması ile bu intelligentsyanın Rus fikir, siyaset ve toplum çalkalanmalarındaki rolünün önemi görüldükçe bu Ruslaştırılmış intelligentsiya sözcüğü Avrupada da yayıldı ve meselâ Fransız, Alman, İngiliz ve İtalyan sözlüklerine girdi.

Bu sözcüklerde, bizim dilimize eğreti şekliyle girmiş olan “entelektüel” sözcüğünün karşılığı olan Fransızca “intellectuel” veya İngilizce “intellectual” sözcüğü de var. Bu sözcüğü bazan bu yazdığım eğreti şekliyle, bazanda gene aydın sözcüğü ile karşılıyoruz. Fakat “Intelligentsiya” ile “entelektüel” sözcükleri arasında, köklerinde bir birlik olmakla beraber, anlam bakımından önemli bir fark vardır.

İkinci sözcüğü kullandığımızda daha ziyade bir bireyi kastederiz; onu belirli bir ki-

şi için kullanırız. Örneğin “filân entelektüel kişidir” deriz. Birinci sözcük ise bizim daha ziyade ya aydın ya da entelektüel sözcüklerini alarak çoğul şekliyle kullandığımız zaman kastedtiğimiz şeyi, yani bir çokluğu, bir grubu, toplumun çoğunluğundan ayrılan bir kategoriyi gösterir. Demek ki aydın aydınlar veya intelligentsiya bir kolektiviteyi kapsayan bir kavramdır.

Bunu, eskiden bizde kullanılan bir terimle karşılaştırsak daha iyi belirtebiliriz. Örneğin, Türkçede aslı Arapça olan bir “ulema” sözcüğü vardı. Bu, Arapça “âlim” sözcüğünün çoğuludur. Yani sadece “âlimler” demektir. Halbuki Türkçede, tıpkı Rusçalaşmış “intelligentsiya” ile bir grup insan kastedilişi gibi, “ulema” sözcüğü ile sadece “âlimler” demek istenmiyordu. Onun için Arapçada “ulema” denince akla “âlimler” geldiği halde, Türkçede “ulema” denince sadece bir dil çoğulu olan “âlimler” değil, âlimlerden yapılmış bir kitle geliyor. “Ulema” sözcüğü, Arapça çoğul kuralı kırılıp “âlimler” şekline sokulunca eski anlamını kaybeder. Nitekim tarihimizde eski “ulema” silki bozulunca ve nihayet bir silk olarak kalkınca tek-tük kalmış eski ulema biçimi tahsilli kimseler de sadece “âlim” diye anılmaya başladı. “Ulema” sözcüğü, İslâm toplumları arasında özellikle Türk toplumu dilinde bir silke, bir kategoriye, hattâ bir müesseseye mensup kişiler anlamını taşırdı. Hattâ, “ulema” dan olan bir adamın gerçekten bir “âlim” kişi olması şart olmaya bile başladı. Nitekim, biliriz ki medrese ve ulemanın çoğu dönemlerde ulema tarikinden olan kişilerin çoğu, yalnız modern anlamda değil eski anlamda bile cahil kişilerdi. İster gerçekten âlim, ister düpedüz cahil kişilerden yapılsın, ulemeden olan kişilerin ulema oluşu, onların toplumda kendine ayrı bir yer edinen, ayrı bir düşün ve eylem geleneği kazanan kişiler makulesi olmasından gelir.

İşte bunun gibi, entelektüel teriminden ayrı olarak aydın veya intelligentsiya dediğimiz zaman sadece bireyleri değil, o bireylerin okumuşluğu özelliğinden öteye geçen, daha geniş özelliklerle toplumun çoğunluğundan ayrılan (bu çoğunlukta birçok okumuşlar yani tahsil görmüş kimseler de bulunabilir) kişiler toplumunu anlarız.

Görürüz ki sadece dil sözcüğü olarak değil, semantik yani anlam sözcüğü olarak aydın veya intelligentsiya terimlerinde bireyci değil, toplumsal olan bir ton vardır. Gerçekte de Avrupada yayılan bu sözcük, bu

kategori okumuşun yani kafası işliyen kişiler grubunun, toplumda kendine özgü bir işi, bir yeri hattâ bir misyon olduğu anlamını taşır. Gerçekte de böyle bir anlamın gelişidir ki intelligentsiya sözcüğünü Batı dillerinde entelektüel gibi bir sözcük zaten varken, yayabilmiştir.

Ruhban ve Filozof

Bu anlamı ve bu anlaşılışı yaymakta Rus edebiyatının ve fikir hareketlerinin baş rolü oynamış olması tesadüf işi değildir. Anlamda önemli olan nokta, fikir veya kafa işleri ile uğraşan kişilerin, ondokuzuncu yüzyıldan önceki dönemlerin fikir işleri ile uğraşan kişilerinden iki bakımdan ayrılımlarıdır. Bunu, kafa işleri ile uğraşan iki tipi almakla belirtebiliriz. Biri, "clergé" (ruhban) diğeri filozof veya filozofların fikirlerini bilen felsefecidir. Bu iki tip, intelligentsiya kavramını kapsıyan kişiler toplumundan ayıran yanları kolaylıkla görebiliriz. Bu yanların birincisi, ruhbanın ortaçağ düzeninde fikir ve değerlerin gelenek çerçevesi içinde edinilmesi, yaşanması ve uygulanması işini kendine iş edinmiş kişiler olmalarıdır. Demek ki ruhban veya bizdeki ulema, geleneğin bekçisi ya da değişmeye karşı direnci bir rolü olan kişilerdir. Bunlar, entelektüellik görevlerini bu anlamda yaparlar hem modern anlamdaki intelligentsiyaya hem de filozof görüşüne karşıttırlar.

Filozof veya felsefeci Batı ortaçağ döneminde veya İslâmlığın kendi ortaçağında makbul kişi değildi. Onların reddi, ruhbanın ya da ulemanın zaferidir. Bizde de birçok "reddiyeler" ya materyalist ya da kâfir damgası altında felsefeyi çürütmek için yazılmıştır. Azbuçuk filozoflaşan kişi oldu mu (bu, isterse Simavnalı Bedrettin gibi aslında ulemadan olan birisi de olsa) hemen heretik (zındık) olarak küfürle suçlandırılır. Hristiyanlıkla ruhbanın veya İslâmlıkta ulemanın (bu iki terimi yanyana yazmama bakarak ikisinin tıpatıp aynı terimler olduğunu söylemek istediğimi sanmamak gerektir, ama burada ikisi arasındaki farkları göstermek konumuz dışında kalır) çizdiği gelenek sınırlarının dışına çıkmışlar, tehlikeli ufuklara açılmışlardır.

Eski Grek yaşamında filozof büyük bir simadır; ancak onu filozofluğunun toplum hayatında büyük bir önemi olduğunu iddia etmek güçtür. Böyle bir çerçevede Eflatun gibi bir koca düşünürün, devleti filozofların yürütmesi gibi yüce bir fikre varması âdeta inanılmaz bir çelişiklik teşkil eder. Bugünkü

intelligentsiya kavramında azıcık bir platonik renk vardır, ancak Greklerde fikir ve düşün adamı (belki Sofistler bir istisna olabilir) intelligentsiyayı ayıran özellikleri taşıymıyordu. Örneğin, Eflatunun düşününde fikirlerle kitleler arasında kocaman mesafe vardır. İdealarla uğraşan filozof bilgisevendir ama onun için pek de halkseven denemez. Gerçi cahil insan felsefeye varmak kabiliyetinden yoksundur iddiası yoktur; Sokrates cahil bir kölenin bir doğrucu filozofun yardımı ile felsefe yapabileceğini göstermiştir. Ama *Grek* düşününde felsefe usulü bilmiyen adam cahil olarak kalmağa mahkûmdur. Cahil insan neden bilgiseven olsun, yani felsefeye yönelsin, bunu anlamak güçtür. Belki, Grek düşününün zaten böyle bir problemi de yoktur. Demek ki intelligentsiya kavramında bir yandan da non-platonik, hattâ anti-platonik bir boya vardır. Çünkü bu kavramı kapsıyan okumuşlar toplumunun iddiası halka bilgi aşkını vermek değil veya kendilerinin bilgi susuzluğunu söndürmek değil, okumamış insanlar kitlelerinin kafasını kavramak, fıkarağa, geriliğe, sömürülmeğe kişiyi hedef yapan akıldışı inançları yakalamak, onu toplum için doğru saydığı yönde harekete getirerek etkilemek iddiasıdır. Intelligentsiya, kendinde böyle bir misyon görmektedir. Yeniçağlar felsefesine gelince, bunda gerçek filozof veya düşünür artık bir contemplation ya da spekulasyon adamı değildir, ancak ilk yeniçağ düşünüşünün objesi kitleler değil, birey aklının yöntemidir.

Fakat, onsekizinci yüzyıl aydınlık felsefesi aydın kavramını hazırlamakta önemli bir etki yapmıştır. Hattâ kavramdaki dil temeli olan sözcük, bu felsefe düşünüşünün kendisinden gelmez. Böyle olmakla beraber, onsekizinci yüzyıl felsefesi, değil İngiltere’de, hattâ bu felsefenin toplumsal problemler üzerine etkisinin çok daha fazla olduğu Fransa da bile son ve kesin rolü oynamıştır. Bu felsefe düşünüşünün bir intelligentsiya kavramını yaratmada etkili olması için iki unsur daha gerekli oldu. Biri, kısmen Rousseau’nun, kısmen ondokuzuncu yüzyıl idealist felsefesinin, özellikle Alman romantizminin düşün adamları üzerine, özellikle genç üniversiteler üzerine etkisinin gelmesidir. İkincisi, bunların etkileyeceği, ve Batı Avrupa kültür ve uygarlık geleneğinin dışında ve gerisinde kalmış bir toplumda kitlelerden ayrılmış bir okumuşlar kitlelerinin meydana çıkmış olmasıdır. İşte, ondokuzuncu yüzyıl Rusyasının bu iki şarta uyan bir ülke olması, orayı intelligentsiyanın tipik örneği-

nin vatani yapmıştır. Ve yukarda söylediğimiz gibi, sözcüğün kendisi orada çıkıp Batı Avrupa dillerine girmiştir. Bugün uyanma halinde olan geri kalmış toplumların aydınlarının Çin ve İran müstesna hiç biri, bu memleketin etkisi altında olmadığı halde, Rus edebiyatına karşı büyük bir ilgi göstermeleri de bundandır.

Bu memleket ondokuzuncu yüzyılın ilk parçasında Fransadan gelen aydınlık felsefesinin fikirleri, Rus aristokrasisinin okumaları ve subayları üzerindeki etkisi ile, henüz daha geniş halk tabakalarından gelenleri içine almamış küçük bir aydın kitlesi yaratmıştı. Bunlar, kendi toplumlarının eşitsizliklere dayanan yanlarını akla uygun bulmuyorlar ve çarlık otoritesini eleştiriyorlardı. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra jimnazyum ve üniversitelerin açılması ve çoğalmasıyla orta tabaka halk çocuklarının katılmasıyla bu aydın kitlesi şiddetli bir idealizm etkisi altına girdi. Alman romantizmi bunlara tarihi bir misyon bilinci ve inancı kattı. Aydın kitlesiyle çarlık otoritesi arasındaki gerginlik bir dizi olaylara yol açtı ve bunlar da intelligentsiyayı siyasi otoriteye karşıt âsiler haline getirdi. Yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren, yüksek öğrenimli genç kuşaklar arasında halka doğru hareketi bir rasyonalizm idealizm karması ideoloji ile bütün dünyaya kendini duyuran bir hareket haline geldi. Yalnız Tolstoy, Turgenief ve Dostoyevski gibi en büyüklerin değil, hemen hemen bütün Rus edebiyatının eserleri bu isyanın çeşitli yanlarının eserleri bu isyanın çeşitli yanlarının yankılarıydı.

Rusya'nın henüz daha Batı dışında geri bir toplum olduğu döneme özgü olan bu intelligentsiya hareketi artık bugünkü Rusya'da mevcut değildir. Devrim sonrası aydınlara başka görevler ve yönler vermiştir. Batı Avrupa memleketlerinde ise, bu klasik şekildeki intelligentsiya hareketleri görülmez. Özellikle Anglo-Sakson memleketlerinde aydına karşı göze çarpar bir lüzumsuzluk görüşü vardır. Bir yanda kiliselerin, öte yanda "businnes" çevrelerinin etkisi ile aydın bir egghead (yumurta kafalı) sayılır. Genç kuşakların isyan eğilimleri, şiddetli bir bireycilik geleneği altında bugün "beatnik" denen saç, sakal, hırpani kılık gösterişçiliği şeklinde kendini gösterir. Pek seyrek olarak okumuş gençlik kitleleri toplum dâvalarında toplumcu bir hareket rengini alır (örneğin, son zenci meselelerine karşı yapılan protesto hareketlerine çok sayıda gençlerin ve öğrencilerin katılığı gibi).

Aydın Hareketini Yok Etmek İmkânsızdır

Bugün, aydın kitlesinin toplum hayatında da aktif bir rol almasının en ilginç örnekleri geri kalmış toplumlarda görülmektedir. Bazı memleketlerin gerici otoriteleri aydınlar ve komünizmle bir ilgisi olmayan, hattâ onunla yer yer uyuşmazlıklar veya zıtlıklar gösteren Dostoyevskielerin eserlerinin aydın kuşaklar tarafından okunmasını "Karamazov Kardeşler"e "Kavanozof Kardeşler" diyecek Larousse'u Rusya sanacak kadar cahil polisler vasıtasıyla önlemeye çalışmaları sebepsiz değildir.

Bu toplumlarda iki önemli olay dünyadan geliyor. Bir yanda modern öğrenim kurumları çoğalıyor. Bunlarda daha çok sayıda ve eski üstün sınıfların çocuklarını aşan ölçüde halk tabakalarından gelen genç kuşaklar modern bilimler, modern düşün ve edebiyatla tanışıyor. Öbür yanda, okur-yazarlık hâlâ çok sınırlı olduğu gibi, okumalık geniş halk kitlelerine yayılamamıştır. Özellikle köylü toplumlarda eğitim ve öğretim çok eşitsiz biçimde dağılmıştır. Eğitim bizdeki Köy Enstitüleri örneğinde görüldüğü gibi, köylü tabakalarına yayma çabaları tutucu kuvvetler tarafından önlenmektedir.

Bu iki olay, iki önemli sonuç yaratmaktadır: Okumuş olarak yetişen genç kuşaklar kendileri ile toplumun çoğunluğu olan halk kitleleri (özellikle köylü) arasında derin bir uçurum açıldığını görüyorlar. Okumuşlar kitlesi kendilerinin aydınlanmış olmalarına karşılık halkın ve köylünün rasyonel fikir eylemlere aykırı inanç ve eylemlerin esiri olduklarını görüyorlar.

Bu toplumların yöneticileri aydın yetiştirmekten vazgeçseler, bu hareketleri tutarlı sayılabilir. Fakat bunu yapamazlar; polislerinin tabikası altına sokacakları aydınları ister istemez kendi elleri ile yetiştiriyorlar. Devlet idaresi için muhtaç oldukları asker, memur, öğretmen, sanayi yöneticisi, kalifiye işçi yetiştirecek öğrenim kurullarının, geleneklere karşıt bir kafa yönü veremelerini önleyemiyorlar.

Bazı geri kalmış toplumlarda eğitim, siyaset ve dinin taşıdığı gelenekçilik etkisi aydın kafasında bir ikilik, bir çatlaklık yaratmağa muvaffak olmuştur. Bu çatlaklıklar sayesinde, tutucu sınıflar aydın kitlelerini felce uğratmağa da muvaffak oluyorlar. Ancak bunun da yarattığı bazı sonuçlar vardır ki bunlar bu memleketlerde aydın hareketin büsbütün yoketmenin imkânsızlığını göstermektedir.

Bu toplumlarda aydının bir özelliği eğitim yolu ile ve eğitimden sonra toplumda aldığı görev dolayısıyla bu kitlenin bireylerinin kendi sınıflarından kopmasıdır. Aydın yetiştirme bir ölçüde bu toplumlarda toplum sınıf yapısının değişmesini etkiliyor. Bazan üstün sınıfların çocukları bile kendi sınıflarına karşıt eylemlere katılıyor, hatta öncülük ediyorlar. Çok defa aydın, kendini bir çeşit sınıf köksüzlüğü veya toplum boşluğu içinde buluyor. Aydın kendini sınıflar dışı veya üstün görme eğilimine düşüyor ya da üstün sınıfa karşıt duruma geçiyor. Üstün otoriteler aydını, halk kitlelerinden gelmişse halkın uyanmasına karşı kendi aracı olarak kullanmağa çalışıyor. Ona aşladığı milliyetçilik ütopyası ile gelenekçilik bekliliği görevini veriyor. Buna karşılık, bu toplumların okumuşları arasında, gene bir parça eğitimin bir parça da Batı ekonomik etkisinin baskısı altında meydana gelen batılılaşma ütopyasını, yabancı çıkarların haklılaştırılması yönünde kullanmağa çalışıyor. Fakat her iki çaba da bu yöneticileri farkına varmadan, aydını üstün tutucu otoriteye karşı soğuma, yabancılaşma, ondan kopma ona karşı gelme sonuçlarını yaratmakta gecikmiyor. Aydınların otoriteden soğuması şekilleri çeşitli toplumlarda ilginç örnekler vermektedir. Rus, Japon, Çin, Hint ve Arap aydınları ile Türk aydınları arasında yapılan karşılaştırmalarımız bu toplumların bugün karşılaştıkları dâvalarla ilgili özellikleri aydınlatacak niteliktedir.

Mukadderatını Devlete Bağlayan Aydınlar

Türk toplumunda modern anlamındaki intelligentsiya öncesi okumuş kategorisi, yukarıda değindiğimiz gibi, ulema idi. Ulemanın yanında ve zaman zaman ona karşıt bir kategori de tasavvuf geleneğinin tekke ve zaviyelerinin yetiştirdiği ariflerdi. Burada ayrıntılarına girmemize imkân olmayan gelişmeler boyunca, İslâm ortodoksisine karşıt olan akımlar devrimci niteliklerini kaybede ede salt anlamdaki mistikliğe gömülmüşlerdir. Bunların gelenekçiliğe düşman olan kolları iyice ezilmiş, toplumcu bir rengi olan antiortodoks anlayış toplumlaşmış tarikat kişilerini içine dönük birey mistikliği yolu ile toplumdan kopuk hale getirmişti. İçine dönük birey mistikliği, dini ve siyasi otoriteye karşı köklü bir yabancılaşma verdiği halde, toplumcu eylemciliğe karşı da şiddetli bir nemelâzımcılık aşılmasıdır. Böylece, kişiyi reel tarihten çevirip mistik bir tarihe,

eylemden alıkoyup miskinlik parazitliliğine sokmuştur.

Karşıtına bu biçimi vermede büyük rolü olan medrese ulemalığı, bunu yapmakla kendini de zararlandırdığını hiç görmemiştir. Felsefi düşünün meydan okuyuşundan kendini kurtaran ulemalık bir yandan cehaletin obkürantizminin dibine kadar inerken, diğer yandan da halk kitleleri arasına gericiğin en aşırı biçimi olan bir Kadızade fondamantalizmini sokmuştur.

Böylece, bu iki okumşukluk ve kafa geleneği, Türk toplumunun değişme belirtilerinin başladığı dönemde ona öncülük etme kabiliyetinden tüm yoksun bir durumda idi. Bu, Türk aydınlığının doğuşunda iki özellik yarattı: Türk aydını, aydın-öncesi bir fikir geleneğinden kopma zorunda kaldı; diğer İslâm toplumlarına kıyasla daha lâik bir renk kazandı. Aydın medrese veya tekkenin değil, devletin kucağında büyümeğe başladı.

Bu iki özelliğin olumlu ve üstün yanları olduğuna şüphe yoktur. Ancak bunların Türk aydınına verdiği iki kötürümlüğe de işaret etmek gerekir. Bunların biri, Türk aydınının tarihe yabancılaşma zorunda kalması; ikincisi, aydının mukadderatını devletin mukadderatına bağlamış olmasıdır. Onsekizinci yüzyıl sonunda Türk düşünü yalnız kendi Osmanlı tarihi geleneğini yitirmekle kalmamış, iki İslâmi geleneğinin uyushuklaşması ile tarihsel yönünü şaşırıştır. Tarihten kopuş aydına, yapma ve uydurma bir tarih açısı vermiştir. Bundan ötürü Türk tarihçiliği hâlâ zavallı bir haldedir. Bunun bir sonucu aydını, toplumun halk kitlelerinden habersizleştirmesi, fikir planını ancak dışarıdan aşırılan soyut, hattâ soysuzlaştırılmış kavram kalıpları içine hapsedmesi oldu.

Aydının mukadderatının devletin mukadderatına bağlanması daha da büyük güçlükler yarattı. Bu, aydına devlete karşı eylemde bir kötürümlük verdiği gibi, devletin her iç veya dış darbelenişinde aydının tarumar olmasına yol açmıştır. Örneğin, Üçüncü Selim'in Yeni Nizam reformları bir halk isyanı ile bir ihanet komplosu karması olan olaylarla yıkılınca, o zamanın yeni yetişmeye başlayan aydınları ya öldürüldü ya da Mısır'a Mehmet Ali'nin yanına sığınmağa mecbur kaldı. Geride kalanlar da bir köşeye saklanıp canını kurtarabildi. Gene örneğin, Abdülhamit rejimi memleketi satılık bir ülke haline getirdiği zaman aydınların çoğunluğunu bu işin destekleyicisi olarak kullandı.

Devlet karşıısındaki aydın kötürümlüğünün başka bir sonucu da reform adına ne

yapılmışsa bunların, aydınların fikir mahsulleri olarak değil, o fikirlere çok kere aykırı yönde olan, Avrupa sefaretlerinin veya hükümet başkanlarının ilhamlarıyla iş gören nazır paşaların sağı solu belli olmaz kararları ile yapılmış olmasıdır. En iyi örneği Tanzimat reformları ile Menderes demokrasisidir. Reşit Paşanın akıl hocası Lord Palmeston, Menderesinki Foster Dulles tipi kişilerdi. Bu çeşitliğin yenilikler veya reformlar toplumu modernleştirmemiş, sadece memleketi Batı devletlerinin yemliği haline getirmiştir.

* * *

Alaturka – Alafranga Bölünmesi

Tanzimatın kötü sonuçlarından zararlanan halkın ızdırabına ilk yankı veren, o zamanın yarı buçuk gözü açılmış aydınları oldu (Bunlara ve daha sonrakilerin hepsine subaylar dahildir). Harekete dahil olanların yargılandığı yerin adı dolayısıyla Kuleli Olayı diye anılan ilk harekete önderlik eden aydınları da ne devlete ne de halka karşı belirli ve anlamlı fikirlerin olmayışı yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı. İkinci hareket, Yeni Osmanlıların tepkisi ile kendini gösterdi. Bunda fikir yanı sıra daha kuvvetli ve belirli. Ama, bundaki aydınların niteliklerine baktarsak şunları görürüz: hemen hepsi halk nazarında dehrî veya zındık; hemen hepsi devlete veya ailelerine avuç açan memur tipi; hemen hiç biri modern bir akademik öğrenim görmemiş (memlekette ne bir üniversite var ne de askerlik dışında modern yüksek veya orta öğretim); hemen hiç biri tarih veya ekonomi bilmiyor (Namık Kemal ve Ali Suavi buna istisnadır ama ikisi de bu işlerde amatör ve geniş ölçüde hayali bilgilerle çalışıyor).

Bu yüzden, Yeni Osmanlılar bir aydın grubu olamadılar, kısa süre içinde çil yavrusu gibi dağıldılar. Kafaca, eylemce bireycilerdir. Batı fikirlerinin de ancak bireycilik yanlarını görüp alabilmişlerdir. Avrupada sosyalist fikirlerin kaynaştığı bir dönemde bu fikirler onların yazılarında bir yankı bulamadı. (Bunlardan bir tanesi olan Mehmet Bey Pariste Commune ihtilâline katılmış, ihtilâlciler asker kıyafetinde çekilmiş bir fotoğrafı bile var, ama ondan ötesini bilmiyoruz, kendisinden bir şey kalmamış).

Gene bu yüzden garip bir İslâm-Osmanlı ütopyacılığına sarılmışlardır. Bunun etkisi ile bir çeşit halkçılıkları var, ama halkı doğru anlamadıkları şüpheli. Kendileri ile halkın aynı düşünde olduğuna, halkın bunu göstermesine istibdadın engel olduğuna, halk öz-

gürlüğe kavuşunca bir İslâm demokrasisi kurulacağına inanıyorlar.

Abdülhamit bunlara halkın ne çeşit bir İslâm demokrasisini destekleyeceğini gösterdi: bu, halk için bir halife obskürantizmi, aydın için bir padişah istibdatı şeklinde çıktı. Ve kötüsü, bu dönem Türk aydınının sayısı arttığı bir zamanda ona eskisinden de kuvvetli bir bireycilik ve ütopyacılık karakteri yerleştirmesidir.

Abdülhamid'in obskürantist rejiminde üç önemli akademik çevre gelişmişti: Askeri okullar yani rüştiyeler, harbiye ve askeri tıbbiye: Mülkiye mektebi; Galatasaray. Aydınlar artık gözlerini Tercüme Odası'nda değil, bu çevrelerde açıyorlar. Bunlar ilave olarak önemli bir çevre daha gelişti: Bab-ı Âli basını, ilk serbest yazarlar Bab-ı Âli caddesinde yetismeye başladı.

Obskürantist rejim bunların her birinin başına kendi otoritesinin temsilcilerini yerleştirmeyi ihmal etmedi. Hattâ, devlet müessesesi olmayan Bab-ı Âliye bile atufetlû, rütbetlû, rifatlû gibi ünvanlarla, nişanlarla, ih-sanlarla beslenen gazete patronları yerleştirdi. Aydın kitlesi biri Mersine giderken öteki tersine giden iki yöne çevrildi: bir yanda din, şeriat, gelenek övülüyor; harıl harıl maddiyyun ve dehriler aleyhine reddiyeler yazılıyor; öbür yandan da Batı hayranlığı, materyalizm ve ateizm geliyor. Her şey ikiye bölünmüş: biri alaturka, öteki alafranga (bu bölünmeden hâlâ kurtulmuş değiliz).

Birinci yönün mahsulleri Namık Kemal'in "bizden" sandığı halkı iyice eline geçirmiş. Kendi açısından toplumcu. İkinci yönün mahsulleri ise alabildiğine halktan uzaklaşmış, hattâ az çok halka düşman. Asabi, hırçın, bedvin, toplumundan utanç duyan batıcı bir Servet-i Fünun edebiyatçısı yetiştiriyor. Bir kısmı her an toplumdaki kaçma fırsatını kollamaktadır; bazıları hiç bilmediği Avustralyaya gitmeyi, bazıları bir arkadaşın çiftliğine çekilip toplumdaki ayrı bir ütopya kolonisi kurmayı düşünüyor. Öyle bir iç çelişkilik var ki şeyhler ve dervişlerle halka giden rejim memleketin kaynaklarını ve gelirlerini Batı'ya rehin verirken alafranga edebiyatla halktan uzaklaşan ilerici aydın Türkiye'yi sömürecek Batı devletlerine hayran!

Yukarıda değindiğim gibi, bir aydın kitlesini obskürantist gelenekçiliği ile şaşırtmanın sınırsız gidemeyeceğine en iyi örneğini bu dönem verdi. Abdülhamidin üniforma ve sakallarla heybetlendirdiği subaylar, "sadık bende" olarak yetiştirdiği mülkiyeli-

ler, alafranga dragmonlar olarak yetiştirilecek olan Galatasaraylılar, Bab-ı Âli patronlarının beslediği yazarlar bu kadar nimetlere rağmen bu rejime dirsek çevirmeğe başladılar. Askeri Tıbbiyede ilk intelligentsiya örneği ihtilâlcı grup teşekkül etti. Bu çevrelerin hepsi Abdülhamit rejimine karşı düşmanlığın yuvaları oldu. Aydın fikirler bu yuvalarda kaynaşmağa başladı. Abdülhamit devrildiği zaman hepsi bayram etti. Yalnız halk, bu işlerin nedenlerinde karanlıkta kaldı.

Halk Dili İle Aydın Dili Ayrılığı

Obskürantizm ortamı Meşrutiyetle kalktı. Sisler dağıldı; ancak ortaya ki yana çatlamış bir aydın kitlesi çıktı. Obskürantizmin karanlıkları içinde politik eylem ile fikir hayatı birbirini kaybetmişti. Siyasi çatışmaların bütün hışımı ile geldiği bir dönemde aydınlar toplum ve siyaset meselelerinden var kuvvetleriyle kaçıyorlar, toplumcu ve halkçı olmayan sanat şatolarında saklanıyorlardı. Siyaset hayatı da, fikirlerden yoksun ve Eşref ile Akif gibi her yönde birbirinin zıddı iki şairin çeteci eşkıyalara benzettiği politikacıların elinde. Aydın yalnız halk kitlelerinden uzaklaşmış değil, aynı zamanda siyasetten ve devletten de uzaklaşmış.

Halka doğru hareketi ve onu başka bir yöne çeken Ziya Gökalp bu çatlamayı tami-re çalıştı ve o zaman aydın kitlesinin büyük bir derdi daha meydana çıktı. O zamankiler bunun bir dil derdi olduğunu sandılar. Köylü askerin “mülâzim-i evvel” yerine “evvel mülâzim” dediğini duyduğu söylenen Ömer Seyfeddin (ki bizde ilk gerçek halkçı aydındır) derdin, aydın dili ile halkın dilinin ayrı olmasından ileri geldiğini sandı. Hâlâ da böyle sanmaktayız. Hâlâ bugün bile, bir köylünün “hilâfet var mı?” sorusuna “var ya, elbette, olmaz olur mu?” cevabı karşısında biz aydınlar dehşete düşüyoruz. Bunun halkın cahilliğinin büyüklüğüne vererek titriyoruz. Ben, bunu söyleyenin “hilâfet” sözcüğü ile ne “anladığının” daha derine giderek incelenmesi gerektiğine inanıyorum, çünkü çok muhtemel olarak onunla kastedilen şey “siyasi otorite” kavramından başka bir şey değildir ve eğer böyle ise halkın bizim anladığımız anlamdaki hilâfet kavramının hiç etkisine uğramadığına hükmedilebilir. Yani, bir bakıma cahil olan halk değil, aydındır. Aydın, yalnız dilin sözcükleri ile halktan ayrılmıyor, anlamlarla halktan ayrılıyor. Bu ise, bir intelligentsiyanın misyonuna taban tabana zıd bir durumdur.

Daha kötüsü, anlamlarında kendisi de aydınlık olmayan yeni kavramlardan meydana gelmiş bir dille konuşuyor düşünüyor. Aydın kitlesinin ne dediğini kendisi gerçekten her zaman anlamadığı gibi, üstelik kendi gurbundan olanların hepsi de onu aynı anlamda anlamıyor.

Bunun için, Meşrutiyet döneminde halk dili ile aydın dilini birleştirelim denildiği bir zamanda yalnız halkın değil, aydının da anlamlarını rasyonel olarak anlamadığı bir alay yeni sözcükler ve kavramlar çıktı. Gökalp, bunları şu üç terim etrafında topladı: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak (veya Batılılaşmak) ile ilgili kavramlar. Bu üç sözcüğün altına giren ve semantik nitelikleri ne halka ne de aydına belirlenmemiş olan yüzlerce sözcükten mürekkep bir Sözlük yapsak bu dönemin nasıl bir semantik buhranı dönemi olduğunu iyice görürüz. (Bugün de hâlâ bu buhran içindeyiz). Gene göreceğiz ki bunlar toplumun ve halk kitlelerinin içinde yaşadığı somut şartların yattığı ekonomik, politik, eğitsel problemleri çözmek şöyle dursun, onları anlamamıza bile yaramayan “lâf”lardır. Bu yeni “lâf” der-yası içinde, Türk aydınının toplumsal düşünüşü Osmanlı devletinin yıkılışına kadar ilkel bir seviyede kaldı. Hele ekonomik görüş ve anlayış korkunç bir zavallılık içindeydi.

Aydınlarımızdan Yabancılar Faydalanmaya Başlıyor

Ulusal Kurtuluş Savaşı, Türk aydınını bu perişanlık içinde buldu. Aydın Tanzimat ve Abdülhamit dönemlerinin mirası olan olumsuz özelliklerden, bu koca savaş sonunda arınamadı. Mustafa Kemal gibi, Türk aydınının asker kategorisinden gelen bir eylem adamının aydın olarak yaptığı fikir önderliğine üstün, hattâ ona denk denebilecek tek sima çıkmadı. O hem asker, hem devlet adamı, hem aydın olarak yeni Türkiye’nin işlerini tek başına ve üçünü birden üstüne almak zorunda kaldı. Bu kadar ağır bir yük altında yıpranmamak mümkün müydü?

Gene onun aydınlatıcı radikal düşün ve eylemin etkisi altında Cumhuriyet döneminin yeni intelligentsiyesi yetişmeye başladı. Daha önceleri görülmedik ölçüde eğitim yuvaları yeni kuşaklar yetiştirmeye koyuldu. Bu dönemde yalnız sayı ve hacim bakımından çoğalmakla kalmadı, bazı iç farklılıştırmalar da kaydetmeğe başladı. Aydın kitlesinde, özellikle, “meslekleşme” (professionalisation) ve “memurlaşma” (bureaucratization) diyebileceğimiz iki gelişme oldu. Binlerce

okumuş topluma doktor, avukat idareci, öğretmen ve uzman olarak katılmağa başladı. Bu meslekleşmenin sonucu olarak siyasi hayat onlara kapalı kaldı. Bu yüzden birçok meslekleşmiş aydın kendi mesleklerinin bilgileriyle toplumun meseleleri arasındaki bağlantıları göremez hale geldi. Ekonomik meseleler hakkındaki bilgileri sıfır doktorlar, toplumun sağlık problemlerinden çocuklar kadar habersiz hukukçular yetişmeğe başladı. Meslekleşme gelişimi hızlanırken politik ve toplumsal sorunlarda bebekler kadar saf-dil okumuşlar ya da (daha sonraki Menderes döneminde gördüğümüz gibi) “mesleğim herşeyden üstün” diyerek elindeki altın bileziğin kendini zengin edeceği ortamı bulmak için başka ülkelere savuşan meslek adamı tipi meydana geldi. Bunların yetiştirilmesi için halkın sırtından gelen yatırımların mahsulerinden, başka ülkeler faydalanmağa başladı. Nüfus, hizmet ve sorunların artması karşısında toplum hâlâ meslek adamı sıkıntısı içindedir.

Birinci gelişmenin karşıtı özellikler gösteren ikinci gelişme, yani memurlaşma devlet görevlerinin artması ve önem kazanmasının eseri idi. Okumuş kitlesinin önemli bir parçası da profesyonel devlet memuru halinde toplumsal ödevlerin başına geçtiler. Fakat burada da garip bir çelişme ile yukarıdakinin sonuçlarına benzer sonuçlar meydana gelmeğe başladı. İlk fırsatta politikaya dalmaya hazır maliye müfettişleri, bayındırlık mühendisleri müdürleri, hastahane doktorları, banka müdürleri bir zaman geldi ki, bir anda meb'us ya da Bakan olma yarışına girdiler. Menderes demokrasisinin birçok “meşhur” simaları profesyonel devlet hizmetlerinin politikaya ve oradan da kişisel çıkarlar sağlama alanlarına sıçramalarından gelmiştir.

Bu iki gelişme intelligentsiya anlamında aydın kitlesinin hacmi ve niteliği üzerine üç çeşit tüketici ve yıpratıcı etki yaptı. Bir yanda, para ve politika, torbanın dibinde açılmış iki delik gibi, aydın çuvalını boyuna boşaltmağa devam etti. Öte yanda, aydın ile halk kitlelerinin arasını daha da açtı. Halk kitlelerinde okumaşa karşı güvensizliği ve şüpheliği daha da derinleştirdi. Bu iki delikten aydınlar halka gitmek şöyle dursun, halk denen şeyi açıkça sürü yerine koymaya başladılar.

Üçüncü etki, okumuşluğun toplumsal köklerini sökmek, okumuşları topluma aykırı kazanç ve sinekür yollarına daldırma suretiyle, aydın kitlesi içindeki tecanüssüz-

lüğü iki kat arttırması oldu. Burjuva sınıfının beslenmesine katılan okumuşlar teknik bilgileri ve halk istismarı usullerini yakından öğrenmiş olmaları sayesinde bu sınıfa daha prestijli daha göz alıcı bir görünüş kazandırdılar. Batılılaşma adı altında kitlelerin ekonomik kapasitesi ile orantılı olmayan, kapitalist Batı ekonomisinin refah standartlarına göre biçimlenmiş tüketim ve yaşam özelemleri getirdiler. Bu, genel olarak, Türk okumaşunun çoğunu toplumdan kopmuş ona karşı ilgisiz, hattâ ona karşı merhametsiz her an parazit olmağa eğilimli kendi çıkarları uğruna toplum çıkarlarını çiğneyen burjuvalaşmış bir kitle haline getirdi.

Bu şartlar altında bağımsız toplumcu düşün, çoğu edebiyatçı ve yazar olan küçük bir zümreye sığındı; Menderes modeli demokrasi ile sonuçlanan iç ve dış siyasi olaylar bu kadarını bile görülmedik bir obskürantizmin baskısı altına aldı. Ulusal kurtuluş savaşının geleneksel prensipleri barbarcasına yıkıldı. Türk toplumunun meseleleri ile hiç bir ilgisi olmayan yabancı köklü akımların etkisi altında Türk düşününde, Meşrutiyet döneminde bile görülmemiş bir anlam anarşisi başlatıldı. Küçük bir azınlık olan aydın kitlesi kendini üç yanlı bir yalnızlık içinde buldu. Aydının (a) kişisel çıkarları, sınıf çıkarları haline getirip toplumun bütününe hâkim olmağa çalışan besleme nouveaux riches karşısındaki durumu, (b) var kuvvetiyle halkın kafasını, oltasına taktığı çekici kavramlarla yanıltarak sömüren 27 Mayıs-öncesi hükümetlere karşı davranışı (c) yanıltmaların etkisi ile çektiği sıkıntıların aydından geldiğini sanan halk kitleleri karşısındaki durumu onu korkunç bir trajedi ile karşılaştırdı. Aydını, birincisi ihanetle, ikincisi kızılılıkla, üçüncüsü dinsizlikle suçlamağa başladı. Birinin hareketlerine, ötekini hapislerine, üçüncünün sopalara uğradı. 1945 den 1960'a kadarki yıllarda Türk aydının uğradığı yenilgi Abdülhamit devrinde bile görülmemiş ölçüle-re vardı. Bir toplumun aydınını aydın yapan özel düşüncesini onu mahkûm eden bir suç haline getirildi.

Aydının Görevi

Türk aydını, bugün tarihinin hiç bir döneminde görülmedik bir döneme, kendi ödevini anlama ve anlatma dönemine gelmiştir. Genç kuşak aydınları anlamsız ya da anlamı açık ve meydana olan kavramlarla uğraşmaktan kendini kurtarma çabası için-

dedir. Türk toplumunun varlığını, bağımsızlığını, ilerlemesini kösteklemekte olan çevreler hâlâ okumuşu ve halkı anlam buhranları yaratarak sersemletme çabası içindedirler. Buna rağmen yeni kuşak aydınları somut toplum meselelerinin üzerine eğilmişlerdir. Görüyorlar ki toplumun başlıca meseleleri (a) bağımsız milli dış siyaset dâvâsı, (b) kalkınma gerekli reformlarla hazırlanacak ortam ile mümkün olabilir, (c) yabancı sermayelerin kuyruğuna yapışmakla değil, toplumun kendi kaynakları ileri gerçekleştirilecektir. Böyle bir kalkınmanın, gerçek bir milli şahlanış halinde aydını toplum dâvâlarının hizmetine koşacağı günü ölemektedir.

Türk toplumunda üstün sınıfların istekleri, Avrupa tarihinde olduğu gibi, sadece birbiriyle çatışkan istekler olmala kalmıyor bu isteklerin her biri (kendi aralarında çatışkan da olsalar) bütünü iyiliğine karşıttır ve ona karşı elele vermektedir. Onun için Türk toplumunda liberal bir rekabet sistemi, bir entreprennür öncülüğü ile ekonomik kalkınma olamaz. Liberal bir demokrasi ortamı içinde bir sınıf yarışması yolu ile ekonomik kalkınma gerçekleşemez. Aksine olan iddialar, Türk okumuşuna bu toplumun tarihini ve şartlarını bilmiyen Batı iktisatçılarının aşıladığı illüzyonlardır.

Bu iç özelliğe ilâve olarak, Türk toplumuna kendi yolunu kendi eliyle bulma ödünü yükleyen bir etken daha var: Türkiye'nin ulusal çıkarları ve amaçları, içine sokulduğu siyasi blokların çıkarları ile aynı yönde değildir; hemen hemen her noktada bu ikisi birbirine karşıttır. Bunu son siyasi, ticari, askeri olaylar birer birer göstermektedir.

Türk aydını anlıyor ki kendi toplumu iki katlı bir savaş içindedir. Biri, şu veya bu sınırın ulusal düzene hâkim olma isteğine karşı bir savaştır. Aydın gerçek toplumsever aydınsa *anti-kapitalist* olmak zorundadır. İkincisi, şu veya bu devletin milli varlık üzerine hâkim olma isteğine karşı çevrilen savaştır. Aydın, gerçek ulussever aydınsa, mutlaka *anti-empyrialist* olmak zorundadır.

Bugünün aydını nihayet anlıyor ki bu iki savaşta o, milli bağımsızlığın ve toplumsal eşitlik dâvâsının yanında olacaktır. Yapması gereken şey, bu iki dâvâ uğruna birleşmek, bir kuvvet bütünü haline gelmektir. Bunu yapabilecek mi?

Yön, s. 119. s. 8-9, 9 Temmuz 1965.

Tarihsel Kötümserlik

Birinci Cumhuriyet bir değer birikimi değil, bir değer tasfiyesi dönemi olmuştur. Tasfiye tutumu, Tanzimattaki çıkış noktasını taşır. Hatta bu açıdan Birinci Cumhuriyete hız kazanmış bir Tanzimat da diyebiliriz. Yeni değerler hep yıkma değerleridir. Yeni bir insan yaratmaktan çok eski bir insanı yıkmaya dönüktür. Kurtuluş Savaşının hemen sonrasında yazılanları, bir de bu savaşa ilişkin olarak yazılanları ayrıktarsak edebiyat verimlerinin de hep bu doğrultuda billurlaştığına tanık oluyoruz. Hele 1920'den sonra doğmuş yazarların yapıtlarında bu iyice böyle. Kurtuluş Savaşı sadece bir zafer değil, yenilgilerden sonra, yenilgiler arasında bir zaferdi. Bütün övünmelere karşın bu gerçeğin halkta yer etmemesine, aydının bilincaltına itilmesine imkân yoktu. Bu bakımdan bu dönemin edebiyat ürünlerinde büyük bir kötümserlik, bir umutsuzluk göze çarpar. Aslında bu kötümserliğin tarihsel ve daha derin nedenleri vardır; İmparatorluğun yıkılış günlerindeki serüvenlere kadar uzanırlar. Aydınlarımız yüz elli yıldır büyük bir değişim ve türlü uyumsuzluklar içindedir. Demokrasi deneyi ise halka daha çok kötümserliğin bilincini tattırmaya yaramıştı. İlkokulda, "Ne Mutlu Türküm Diyene"yi ezberledikten, ortaokulda Ortaasya göç haritasındaki oklara gururla baktıktan sonra genç aydın, özellikle 1950'den sonra, uluslararası dünyada pek fazla bir yer tutmadığımızı anlamaya başlamış ve bir moral çöküntüsüne uğramıştır. Bu onu bir inanç bunalımına itmiştir. İnançsızlık ilkin tanrıtanımazlıkta köklerini buluyor. Yani yine de bir antitez olarak din değerlerinden çıkıyor. Daha sonra her şeye yayılıyor. Rus Nihilizminin çakışı da öyle olmuş, sonradan Sosyalizmi hıralayan koşullara yönelmiştir.

Tarihimize baktarsak mitlerin ve yeni değerlerin hep karşı-fikir olarak ve soyut bir diyaletik içinde geliştiğini görürüz. Ahmet Cemil, Kurtuluş Savaşında yaralanmış, İkinci Dünya Savaşında İçinden hep Almanya'yı tutmuş, 1950'de Menderes'e oy vermiş, 1960'ta 555 K hareketine katılmış ve Kurucu Meclis'e girmiştir. Bugün ise kendini Marksist sanmakta, Silone'nin Spina'sı gibi bazı özveriler içinde bulunmaktadır. Oysa aslında kabuğuna çekilmiş bir Bazarof'la, ticari ilişkiler kurma eylemine girebilmiştir bir Obolomov karışığı bir tuhaf tiptir o. Uzun süre alaturka şarkıları sevdiği halde sevmez göründüğünü, zayıf

kadınlardan hoşlanmadığı halde hoşlanır göründüğünü de bilmektedir pekâlâ. Birinci Cumhuriyet aydını davranış bakımından hiçbir şeye inanmayan ve niçin inandığını pek merak etmeyen kişidir. Öte yandan Ahmet Cemil'deki sağduyu onda daha gelişmiştir; yüreği daha kabarıktır. İnançsızlığın yarattığı materyalizmle duyarlığın büyüttüğü iyice bireyci bir hüznü garip, sanki raslansalmış gibi bir şekilde bütünlenirler onda.

Ancak Birinci Cumhuriyet aydınının inançsızlığı edilgin bir planda'dır. Yeni bir eyleme girecek hiçbir yönü yoktur. Kötümserlik her yanı tıkamıştır. Oysa inançsızlık ancak iyimserce bir yüz kazandıktan sonra devrimci bir nitelik kazanabilir; kurucu bir süreçte girebilir. Gerçi üstünde konuşmak çok erken, ama İkinci Cumhuriyet aydınının o iyimserlik havası içinde girdiği söylenebilir. Bir etkinlik yaratabilir bu. Sosyalizm birkaç yıldır aydın için yeni bir solunum tarzı olmuştur. Ne var ki sosyalizm bir ahlak doktrindir. Bu inançsızlık davranışını, kuralların demir halkalarına kolayca çekebilecek midir? Bu bir sorudur.

Ama biz sözü sanatçıya getirelim. Birinci Cumhuriyet aydını için genellediğimiz davranışları, o dönemin sanat yapıtlarında da görüyoruz. Özellikle son yıllardaki şairlerin tutumlarında nihilist öze eğilen bir yan sezmemeye imkân yok. Hikâyecilerinki de öyle. Marksizmi işlemeye çalışanlarda bile temelde Kirilov davranışı var: İnadıklarına inanmadıkları gibi inanmadıklarına da inanmıyorlar. Gerçi insanı güven ve sevgiyle kucaklıyorlar, daha doğrusu o türlü konuşuyorlar, ama Doğa ve Evren karşısında kuşku, giderek gizemci bir tutumları var. Sosyoloji, hatta tarih okumuş bir kimse bu tutumu Tanzimat'tan bu yana uzayan oluş serüvenimize kolayca bağlayabilir. Yahya Kemal gibi eskiye özlemi bir ahlak olarak sunan şairleri saymazsak, Türk şiirinin 1935 yılına kadar Kurtuluş Savaşının geçici gurunun bir Ergenekon duyarlığı içinde yaşadığını, o yıllardan sonra önce İkinci Dünya Savaşının yarattığı bir çocuk melankolisine girdiğini, 1940'tan sonra ise Garip'le asıl reddedici, yıkıcı süreçte kaydığını gözlemliyoruz. Sosyalist ve ahlakçı akım da bu üçüncü dönemde başlıyor, ama 1940 şiirinin temel ögesi nihilizme yaklaşan bir niteliktedir: Öyle bir diyalektikle işler. 1950'den sonra ortaya çıkan ve İkinci Yeni diye adlandırılan şairlerin tutumu ise nihilist verileri daha çok taşımaktadır genellikle. Çoğu siyasal anlamda sosyalist olarak bu sanatçıların ay-

rıntılarda Marksist doğrultudan uzak düşükleri söylenebilir.

Tabii bunlar birdenbire olmamıştır. Bir de yaşama sevincini işleme süresi var. Gelgelelim yaşama sevinci bir felsefe gereği olarak değil, yeni şiirin ayrıntılara, gerçek nesnelere yönelmesinin bir sonucu olarak doğmuştur. Mutlak değerleri yadsırken Orhan Veli kuşağı, küçük eşyaya, günübirlik olmaya sarılmış, eski felsefeyi, eski düşünceyi, sokaklarda kaldırımlarda, sürükleye sürükleye tüketmeye çalışmıştır. Vazgeçişin kuramıdır onların kuranı. Temelde budur. Büyük bir kötümserliktir aslında onları kuran da, işleten de. Orhan Veli kuşağının şairleri kötü yurttaşlardı, daha doğrusu kötü hemşerilerdi. İkinci Yeni şairi ise bir haymatopsu olarak geldi. Kötümserliğin yarattığı düşünce durumunun bir kaosa yayılması da diyebiliriz İkinci Yeni şiire.

Bu serüvenin şairin işine gelip gelmediği ayrı bir konu. Biz burada durumu tespite çalışıyoruz. Yalnız son yirmi beş yılın şiirindeki çizgi nihilist davranışın getirdiği çizgidir derken dikkatli olmak gerek. Nihilizmin bir doktrin olarak yoktur Türk şiirinde. Belki nihilist verilerin ayırıcı özelliği damgasını vuracak kadar yaygın bir şekilde şiirlere serpilmiş söz konusudur.

Papirüs, Haziran 1966.

MEHMET KAPLAN

Anadolu Aydınları

Bu kelime ile, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerin dışındaki vilâyet, kaza ve köylerde bulunan kültürlü, muayyen bir sahada ihtisas yapmış, çevresiyle alâkalı, içinde memleketi için bir şeyler yapma arzusu duyan insanları kasd ediyorum. Bunlar valiler, kaymakamlar, hâkimler, avukatlar, doktorlar, mühendisler, ormancılar, ziraatçılar, okur-yazar tüccarlar, öğretmenler, subaylar, imam-hatip mezunları, hatta eski nesle mensup, fakat çok uyanık yaşlı münevverlerdir.

Halk tabakasının, çoğuna saygı duyduğu bu zümrenin memleketin kalkınmasında, büyük kültür merkezlerinde toplanan aydınlardan daha büyük ve tesirli bir rol oynayabileceklerine inanıyorum. Onlar birçok yerlerde bunun harikulâde örneklerini vermişlerdir. Türkiye'nin küçük vilâyet, kasaba ve köylerinde, ora aydınlarının öncülüğü ve halk ile birleşmeleri sayesinde yapılmış, nice güzel şeyler, hastahaneler, okullar, yollar,

parklar, kütüphaneler, öğrenci yurtları, fabrikalar, kooperatifler yapıldığını gözlerimle gördüm ve çok sevindim.

Onların çevrelerini, yani gerçek dünyayı değiştiren yaratıcı faaliyetleri yanında, büyük vilâyet aydınlarının yaptıkları bir şey değildir. Büyük vilâyetlerde asıl yapıcı olan devlettir. Aydın, devletin memuru olarak iş görür. Yahut o, şahsi çıkarını düşünen bir özel teşebbüs veya meslek adamıdır. Büyük vilâyetlerde aydınlar, kendilerini şehrin bir uzvu olarak hissetmezler, ferdi hayatları içine gömülü yaşarlar. Bundan dolayı isteseler de, kendi dar muhitlerinin dışına çıkmazlar.

Büyük vilâyetlerde, Gökalp'ın deyimi ile "câmia" hayatı kaybolmuş, onun yerini, herkesin kendi dar çevresine kapandığı "ferdi" hayat almıştır. Bir köyde herkes birbirini tanıdığı, birbiri ile münasebet kurduğu halde, büyük şehirde aynı apartmanda oturanlar bile birbirlerine yabancıdırlar. Büyük şehirlerde "cemiyet" yok "yığın" vardır. Burada sosyal duygular son derece mücerret, soğuk ve resmidir. İnsanları asla içten kavramaz. Bir köy veya kasabadaki beşeriliği büyük şehirlerde bulamazsınız.

Herkesin birbirini tanıdığı, kolayca münasebetler kurduğu Anadolu'da, aydınların çevrelerine tesir imkânları daha çok fazladır. Orada iyilik de, kötülük de çarçabuk duyulur küçük vilâyet, kasaba ve köylerin âdeti müşterek bir ruhları, vicdanları ve şuurları vardır. Buralarda fertleri harekete getiren kolektif çalışmalar fevkalâde neticeler verir.

Türkiye'nin asıl problemleri büyük şehirlerden ziyade memleketin kasaba ve köylerine yayılmış durumdadır. Merkezdekiler bunları yakından tanımazlar. Gazetelere uzaktan uzağa, sönük, eksik, yanlış haberler gelir. Resmî makamların kötü bir üslûpta özet olarak yazdıkları resmî evraktan veya doğruluğu şüphe götürür mücerret rakamlardan, Anadolu insanların kalbini cayır cayır yakan gerçekleri tanıyamazsınız. Biz gerçeği bizzat görmek, yaşamak, yoklamak, denemek suretiyle tanırız. Memleket gerçeklerini büyük şehir aydınları, gazeteciler, yazarlar, profesörler değil, bizzat onların içinde yaşayan, ıstırabını yakından hisseden halk tabakası ile onların yanı başında bulunan aydınlar tanır. Çarelerini de onlar bilir. Çünkü neyin mümkün, neyin hayal olduğunu onlar görürler.

Bundan dolayı ben diyorum ki, Anadolu'nun kalkınmasında Anadolu aydınlarının rolü, mesuliyeti ve payı çok büyüktür. Onlar

isterlerse, yolunu ararlarsa, birleşirlerse, harekete getirecekleri kolektif enerji sayesinde bütün sosyal meseleleri halledebilirler.

İstiklâl Savaşının kazanıldığını unutmayalım. Merkez, yabancı kuvvetlerin esareti altına girince, Anadolu halkı, birbirinden habersiz, yer yer teşkilâtlanmış ve ayaklanmıştı. Mustafa Kemal, nutuk'unda da söyler, Anadolu'ya gittiği zaman, orada savaşa hazır bir millet bulmuştu. Kalkınma meselesinde neden aynı yoldan gitmeyelim?

Türkiye, memleket sathına yayılmış binbir enerji merkezinin birleşmesiyle yükselecektir.

Hareket, Nisan 1967, Sayı: 16

BÜLENT ECEVİT

Aydın ve Halk

Aydın insan herşeyi bilen insan değildir. Aydın insan bildiklerinin yetersizliğini bilen ve ömrü boyunca o yetersizliği aşmağa uğraşan fakat ömrü boyunca aşamayacağını da bilen aydındır.

Aydın insan gerçeğe eren insan değildir. Aydın insan yaşadıkça gerçeği arayan ve bu arayışı sonu gelmeyeceğini bile bile de arayışı sürdürülebilen insandır.

İnançları katılmış insan aydın değildir. Aydın insan inançlarından kuşku duyabilen ve inançlarını sürekli sınavabilen insandır.

Kendini üstün gören insan aydın değildir. Herkesten öğrenebileceği şeyler olduğunu içine sindirebilecek kadar alçakgönüllüdür aydın insan.

Herşeyi bildiğini herşeyin doğrusuna erdini sanan insanın kafası ışığın sızamayacağı kadar kapalıdır. Kafasına ışık sızmayan insan aydın olamaz.

Aydın insan kafasındaki aydınlığı çevresine yayan insandır. Kendi içine kapanır da çevresini aydınlatmazsa üstü örtülen alev gibi söner aydın ve karanlıkta kalır.

* * *

Osmanlı Devletinin Anadolu Türk kesiminde sınıflaşma üretim ilişkilerinden çok yönetim ilişkilerine göre oluşurdu.

Devletin geleneksel düzeni ve kurumları çökmeğe ve yönetim biçiminde büyük değişiklikler yer almağa başlayınca bir aydınlar sınıfı oluştu toplumda.

Yeniçeriler ortadan kalkmıştı. Şeyhülislâm bürokrasi çarkının içine çekilmiş ve Batıdan alınan kurumlara din adamlarının yönetimdeki etkisi eksilmişti. Timar ve zemet dönemi kapanmıştı. Öylece bir iktidar

boşluğu belirmişti Osmanlı Türk toplu-
munda.

Ekonomide değil fakat yönetimde Batıya yönelişle birlikte beliren bu boşluğu yeni Osmanlı aydını doldurmağa başladı. Aydınların toplumdaki ağırlığı arttı.

Boşlukta bir ağırlıktı bu. Bir ekonomik güce de örgütlenmeye de dayanmıyordu. Yönetim biçimindeki değişimin ortaya çıkardığı iktidar boşluğunu hava gibi dolduran temelsiz bir ağırlıktı.

Eski bilgilerin, görgülerin yönetimde geçirliği azaldıkça Batıdan birşeyler kapan aydının aktarma görgüsüyle köksüz bilgisi gerçek boyutlarının üstünde bir önem kazandı.

Herşeyi bildiğini, gerçeğe erdiğini ve bir üstün sınıf olduğunu sanmağa başladı yeni Osmanlı aydını.

Yüzeysel yeniliklerin altında kalan ve binlerce yılın oluşturduğu görgüsü gözden ve değerden düşen halkı güdülecek bir sürü gibi görür oldu.

Kafasını topluma kapattı. Ne toplumdan ışık aldı ne de ışık verdi topluma.

Devletin sınırları daraldıkça elde kalan toprağımıza doluyorlardı bürokrat aydınlar. Devlet yönetimine bir sınıf bilinciyle sınıksı sarılıyor, Babıâliye kapılanıyorlardı.

Kendi başlarına egemen olmuşlardı geleneksel kurumları yıkılan devletin iktidar boşluğunda. Bu egemenliğin esiriliğine (sarhoşluk) kapıldılar.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde artarak sürdü bu esrilik.

Yeni bir dünya görüşüyle yeni bir toplum yaratmağa çalışılıyor.

Bu yeni kuruluşda Atatürk'ün halkla ilişkiye ve bütünleşmeye verdiği önemi kavrayamadı aydınlar. Kavrasalardı da bunun zahmetine katlanamazlardı.

Değer ölçülerini koyan kendileriydi. Güç kendilerindeydi. Devlet ellerindeydi. Din adamlarının engeli büsbütün kalkmış gibi görünüyordu önlerinden. Büsbütün egemen diler.

Herşeyi bildiklerine, gerçeğe erdiklerine büsbütün inandılar. Aydın olabilmenin gereği olan alçakgönüllülükten de kuşkuculuktan da yoksundular.

Bir modele bakarak bir heykel yapmağa girişen sanatçı gibiydiler. Fakat ellerindeki malzemeyi bilmiyorlardı. Yeni bir biçim vermek istedikleri Türk toplumuydu o malzeme. Oysa kendi toplumlarıyla yabancılaşmışlardı. Kendi toplumlarını tanımıyorlardı.

Sessizce direniyordu toplum.

Özentici ve yetersiz bir sanatçının hoyrat ellerine malzemenin direnişiydi bu.

"Sanatçı" kızgınlıktan çekicini vurduka parça parça oluyordu yaratmağa çalıştığı yapıtı.

"Bağnaz" dediler, "yobaz" dediler, "gerici" dediler halka... Halk onlara "yaban" dedi... Halkla aydının böylesine yabancılaştığı bir ortamda aydınlar ne kadar egemen de olsalar önderlik ödevini yapamazlardı. Yapamadılar.

Demokrasiyle birlikte toplumun direnişi seslendi ve güçlendi.

Halk yobaz olduğundan değil, fakat yobazı kendine aydından daha yakın gördüğü için toplumda yobazın etkinliği artmağa başladı. Yoksul halkı "kader"e razı etmekte yarar gören çıkarıcılar da desteklediler yobazın etkinliğini.

Düzensiz ve dengesiz de olsa ekonomi geliyordu. Ekonomi geliştikçe yönetim ilişkilerinden çok ekonomi ilişkilere göre sınıflaşma sürecine giriyordu toplum. İktidar boşluğunu yeni güçler dolduruyordu:

Bir yandan genel oyun halka verdiği güç... Öbür yandan ekonomik gelişmenin iş adamlarına kazandırdığı güç...

Bir ölçüde uzlaşarak bir ölçüde çelişerek iktidarı bölüşmeğe başladı bu güçler.

Aydınlar iktidar boşluğunda ellerine geçmiş olan egemenliğin ellerinden kaçıp gider olduğunu ve toplum yapısına diledikleri biçim vermenin büsbütün güçleştiğini gördüler.

Aydınlardan bir bölümü gerçeği kavıyıyorlardı. Zaten artık süresi dolan "eski Osmanlı aydını" tipinin yanı sıra demokrasi döneminde yetişen ve halkın içinden gelen veya halkla bütünleşebilen bir yeni aydın kuşağı da boy vermeğe başlamıştı.

Hele son yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi kendi içindeki direnişie rağmen bu yeni halk aydınının dünya görüşünü oluşturmağa koyulmuştu.

Fakat toplumdaki değişime ve aydındaki yenileşmeye kafalarını ve yüreklerini uyduramayan bir bölüm aydın gitgide hırçınlaşıyordu.

Halka kızıyorlardı. Cumhuriyet Halk Partisine kızıyorlardı. Hınçlarını demokrasiden almağa kalkışıyorlardı.

Rejim değişir de demokrasi öncesine geri gidilirse eski egemenliklerine yeniden kavuşabileceklerini sanıyorlardı.

Oysa Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısı artık hiçbir alanda eskiye dönülemeyecek kadar değişmişti.

Egemenlik ve iktidar hayallerini demokrasinin yıkılmasına bağlayan bir bölüm aydın, daha demokrasiden bir adım uzaklaşıncaya kadar yanıltıldığını anlamaya başladı.

Demokrasiden uzaklaşıldıkça halkın yönetimdeki ağırlığı azalıyordu. Halkın ağırlığı azaldıkça da ekonomik gelişmenin güçlendirdiği büyük çıkar çevrelerinin yönetimdeki ağırlığı artıyordu.

Bu ağırlığın altında yalnız halk değil, halkla yabancılaşmış aydınlar da eziliyorlardı. Nefes bile almakta zorluk çekiyorlardı aydınlar. Etkinliklerini büsbütün yitiriyorlardı. Bir büyük yalnızlık duygusuna kapılıyorlardı.

***

Yalnızlıktan ancak halk kurtarabilir aydınları.

Halkla bütünleştikçe ve halk-aydını oldukça güçleneceklerdir aydınlar.

Bildiklerinin yetersizliğini anlayacaklardır.

Aydında bulunması gereken alçakgönüllülüğü edineceklerdir.

Katılmış inançlarını gerçek aydın kuşkuçuluğuyla sınamasını öğreneceklerdir.

Kafalarına toplumdan ışık girecektir ve kafalarındaki aydınlığı topluma verebileceklerdir.

Kendileri daha aydın olacaklardır. Toplum daha aydınlık olacaktır.

Özentilikten aktarmacılıktan kurtulacaklardır.

Saksıdan ayrılmış toprağa kök salacaklardır.

Devrimcilikleri seradan güneşe çıkacaktır ve güçlü bir ağaç gibi yükselen bir toplum doğacaktır halkla aydının bütünleşmesinden.

Özgür İnsan, sayı 2, Temmuz 1972.

CEMİL MERİÇ

“Müstağrib” miyiz “Entellektüel” mi?

Belli bir iklimde boy atan bitkiler vardır; BELLİ BÖLGELERDE YETİŞEN HAYVANLAR... Medeniyetler de kucaklarında gelişen insanları ve müesseseleri biçimlendirir. Baobab Hindindir, zeytin Akdeniz'in. Sosyalizmi, demokrasiyi, anarşiyi çeviremeyiz Türkiye. Entellektüel, sınıflı toplumların farikası olan bir Batıdır. En eski ceddi sofist. Her çağda ayrı isimlerle sahneye çıkmış,

Orta çağda rahiptir, XVI. asırda hümanist. XVII. de liberten. “Aydınlıklararası”nda filozof... Filozofların torunları XIX. yüzyılın sonlarında yeni bir ad takarlar kendilerine: Entellektüel. Bu mahlukun ayırıcı vasfı: bir sınıfın temsilcisi olmak. Başka bir deyişle, entellektüel her devirde ideoloji ifraz eder. Müslüman doğu, sınıf çatışmalarının dışında yaşadığı için böyle bir sözcüğe ihtiyaç duymamış. Bizde fikir adamı ya âlimdir, ya arif, ya fazil. Tanzimattan sonra kendilerine isim bulmaya kalkışın müstağriblerimiz bu kaypak lafzı da Türkçeleştirmek istemişler. Önce “efkâr-ı münevverre eshabı” hoşlarına gitmiş. “Aydınlıklar çağı”nın ilatıması... Sınır düpedüz münevver kelimesi uydurulmuş. Her tarife yan çizen ve milli tarihimize hiç bir örneğe, hiç bir müşahhasa raptedilemeyen bir sıfat... Münevver kimdir? El Biruni mi? Taşköprülü zade mi? Kâtip Çelebi mi? Dil devrimi, bu özentî kelimeyi de ölüme mahkum etmiş. Bu kere de bir garibe yerine daha köksüz bir garibe uydurmuşuz. Aydın. Hakikatte ise Türk entellektüelini ifade edecek tek kelime vardı: Müstağrib. Sağcı ülemamız, münevverin feda edilmesine katlanamamış, Münevver başkadır, aydın başka diye tutturmuş, kıstas istenince Tanzimatla Meşrutiyet intelijansiyasını göstermiş, yeni harflerle yetişen Cumhuriyet okur yazarlarına da aydını yakıştırmış. Böylece birinci zümre daha bizden, daha şuurlu, daha az yabancılaşmış bir insanlar topluluğu olarak takdim edilmiş. İkinciler ise bir zipçıktılar tayfası.

Biz, böyle bir tasnifin lüzumuna da, isabetine de inanmıyoruz. Batı, kendi topraklarında yetişen bu uçarı mahluku çeşitli tariflerle anlatmaya çalışmış. hülâsa edersek Batının anladığı mânâda entellektüelin şu vasıfları olacak: 1- Zamanın irfanına sahip olmak; ülkesinin dilini, edebiyatını, tarihini bilmek; dünyadaki belli başlı düşünce akımlarına yabancı olmamak. 2- Peşin hükümlere iltifat etmemek; olayları kendi kafasıyla inceleyip değerlendirmek.

Bir iktisat hocası (Toker Dereli), entellektüelleri liberal ve radikal diye ikiye ayırıyor. a- Liberaller, geniş düşünceli, tenkitçi, hürriyetçidirler. b- Radikaller, umumiyetle sosyalist, komünist, anarşist gibi ihtilal taraftarı.

Bu tasnifin umumi bir kabule mazhar olacağı söylenemez. Avrupalı her mefhuma ideoloji adesesinden bakar. Her ülkenin, her çağın, her sınıfın, her ideolojinin entellektüel anlayışı başka. Dünyaca benimsenmiş bir

entellektüel kıstası yok. Kurulu düzenin savunucuları için entellektüel şüpheli bir mahluktur. Çok defa karışıklık çıkarmaktan hoşlanan, huysuz, hırçın, ukalâ bir zıpcıktı: şarkı söyleyeceğine bildiriler imzalayan bir ağustos böceği... Sol için sağcı entellektüel olamaz. Kurulu düzenden yana olan herkes tutucudur. Tutucuya uygun görülen vasıf ise çoban köpekliliği. Entellektüel, yükselen bir sınıfın şuuru, yani bir devrimcidir.

Bize gelince... Tanzimattan sonra münevver ve aydın hilatı giydirilen sadece müstağribler. Shils, entellektüel faaliyet iki merhalede tecelli eder diyor. a) Mevcut bilgilerin (tarihî ve anıî) tekrarlama. b) Mevcut bilgilerin aşarak yeni terkipler, bâkîr düşünceler bulmak.

Tekrarlamak belki entellektüel bir faaliyetti ama her tekrarlayıcıya entellektüel demek çağdaş Avrupa'nın kamuoyuyla alay etmektir.

Osmanlıda sınıf-ı ulema tekrarlayıcıtı. Tanzimattan sonraki yazarlar da tekrarlayıcıdı. Avrupalı üstadlarının tekrarlayıcıtı. Birinciler buna mecburdurlar. Karşılıklı mutlak hakikat vardı. Olsa olsa birikmiş bir irfan yayabilirlerdi. Kabiliyetlerini gösterebilecekleri iki saha vardı: tefsir ve şerh. İkincilere gelince... Onlar da başka ülkelerde gelişen yabancı bir kültür karşısındaydılar. Bu mağuş kültürü ayıklamak hakkı batıldan ayırmak, tenkid kabiliyeti gelişmemiş nesillerin başa çıkacağı iş değildi. Kırk Haramların mağarasını ele geçirmiş toy bir delikanlı heyecanı ile her bulduklarını ülkesine taşıdılar. Bu şaşal bir hayranlıktı. Şaşal ama kaçınılmaz. Seleflerin taşıdığı malzemeyi bir bir elden geçirmek, istirdiye kabuklarıyla incileri birbirinden ayırmak, yaşıyan ve yaşayacak olan nesillerin görevi... Müstağrib, gergin bir dikkat ve şaşmaz bir tenkit sayesinde entellektüelliğe yükselebilir, inşallah!...

Yeni Devir, 20 Temmuz 1981.

AZİZ NESİN

Ah Biz Ödlek Aydınlar

"Halk iyidir, aydınlar kötüdür." Bu yargıyı ortaya atanlar yine aydınlar. Halkı tavlama için, özellikle politikacı ve yönetmen olan aydınların büyük kandırmacası bu. Bu yanlış yargıdaki "halk" yerine "işçi sınıfı"nı da koyabiliriz. Örneğin KANLI PERŞEMBE olayını yaratanlar, nedense halk sayılmaz

da, o Kanlı Perşembe'nin kurbanları halk sayılır. Oysa, ikisi de bizim halkımız, iyisiyle kötüsüyle. Aydınlar dönemlik, kaypaklık eder de, işçiler etmez mi, etmemiş midir? Ancak, halkın -kötü olması değil- kötülük yapmasını sayılamayacak kerte de nedenleri, gerekçeleri vardır: Eğitilmemiştir, öğretilmemiştir, bilgisiz bırakılmıştır, gerici bir kimle koşullandırılmıştır, aldatılmıştır, sömürülmüştür vb. Ya aydınların kötü olmaları, kötülük yapmaları için gerekçeleri ne? Hiçbirşey yapmamış olmak da, yapılabilecek kötülüklerin en kötüsüdür. İşte aydının sorumu da, suçu da burada: Halka olan borcunu ödünmemek...

Türk aydınları olarak durumumuzu ötedenberi düşünmüşümdür; ama özellikle son üç-dört yıldanberi Türk aydınının niteliği, karakteri, durumu beni her zamankinden daha çok düşündürüyor; yani bir bakıma kendimi de düşünmüş oluyorum. Bizler ne tür bir aydınız? (Burda aydınların çoğunluğunun bileşkesi sözkonusudur; yoksa, diyelim binde üç - beş oranındaki ayrıcalardan söz etmiyorum.) Bu yazının dar sınırı içinde, saptayabildiğim niteliklerimizden -Türk aydınının niteliklerinden- üçüne değineceğim.

Kısagörüşlülük, dar çevrenlilik

Tastamam ellibeş yıl oldu ben o karikatür görelî, ama unutamıyorum. Bir geminin burnu karaya iyice girip saplanmış; o denli ki, bir ağacın dalları, geminin burnunda gözcülük yapan denizcinin kafasına çarpmış. Ancak kafasına ağacın dalları çarptıktan sonra gözcü haykırıyor:

— Karaaaa!

Bu öyle bir aptalca haykırış ki, ben o karikatürdeki gözcünün boğuk, korkak, kısık sesini ellibeş yıldanberi hâlâ duymaktayım. Unutamadım, çünkü aydınlarımızın ancak iş isten, atı alan Üsküdar'ı geçtikten, Üsküdar'da sabah olduktan, kafasına dank dedikten sonra gerçeği görüp haykıran o aptal ve korkak sesleri, hep sürüyor.

Günün verilerine dayanarak geleceği sezmek yada bulgulamak sonra da bunu duyurup halkı uyarmak aydının asıl göreviyken, ne 27 Mayıs'ı, ne 12 Mart'ı, ne de 12 Eylül'ü önceden görüp halka duyurabildik.

Gönlüne göre gerçek

"Şu yazımda da söylediğim gibi" demek hiç hoşuma gitmez, ama beni lütfen başışlayınız, ilk kez bu yazımda bir eski öykümü özetleyeceğim. Öykünün adı "Ah Biz İşşekler".

Eskiden eşeklerin kendilerine özgü zengin bir dilleri varmış. Kendi ülkelerinde eşekçe konuşurlar, yazışarlarmış. Günün birinde kurt sürüleri, eşeklerin ülkesine saldırmış. Eşekler, kurtların saldırıya geçtiği haberini almışlar ama “Yok canım, kurtlar ne diye bize saldırırsın...” diye kendilerini avutmuşlar. Kurt sürüleri yaklaştıkça kurt kokusunu da almaya başlamışlar ama, “Yok canım, kurt değildir, inşallah kurt değildir,” diye yine kendilerini avutmuşlar. Kurtlar daha da yaklaşmış, ayak sesleri duyulmaya başlamış, eşekler yine kendilerini avutmuşlar: “Kurt değildir... Ne diye kurt olacakmış...” İyice yaklaşan kurtları gözleriyle görmüşler, ama gönülleri elvermediği için “Bunlar kurt değil, kurda benzer bişeydir...” diye avunmuşlar. Sonunda kurtlar dişlerini sağrılarına geçirince eşekler de gerçeği anlayıp can acısından haykırmaya başlamışlar: “Aaaaa! Oooo!” Korkudan dilleri tutulduğundan başka bişey konuşamıyor, salt “Aaa, oymuş, kurtmuş...” anlamına salt “Aaaa! Oooo...” diyebiliyorlarmış. O zamandanberi eşekler dillerini unutmuşlar “Aaa- ooo” diye anırmaya başlamışlar.

Biz aydınlar, kurdun pençesi yakamıza yapışınca, dişleri ensemize geçince korkudan dilimiz tutulup haykırıyoruz. Daha önceleriye gönlümüze göre gerçek uyduruyoruz: Yok canım değildir, ne diye o olsun... İnşallah değildir.

Üstelik bu avuntunun adını da “iyimserlik” koymuşuz; Gerçekçi iyimserlik.

Biz ödlekler

Yine eski bir öykümün özeti. Adı “Padişaha Giren Kazık”. Bir zamanlar bir ülkede bir kişi “Aman bana kazık giriyor!” diye bağırmaya başlamış. Başkasına giren kazıktan bana ne deyip kimse aldırmamış. Derken “Bana kazık giriyor” diye bağırانların, acıdan kıvrانانların sayısı artmaya başlamış. Önceleri halktan kişiler kazık giriyor diye bağırırırken, sonraları üst düzeydekiler de başlamışlar bağırmaya: “Aman yetişin, kurtarın... Bana giren kazığın acısına dayanamıyorum...” Bir zaman sonra, başkalarına kazığın girdiğine inanmayan ya da aldırmayan nazırlar (bakanlar), vezirler de yedikleri kazığın acısından kıvrانarak, kazık giriyor, diye haykırmaya başlamışlar. O ülkede kendisine kazık girmeyen tek kişi padişah kalmış. Ama o da günün birinde kazık yemekten kurtulamayıp “Amanın...bana dahi kazık girmektedir” diye inleyip kıvrانıp haykırmaya başlamış.

Türkiye’de kazık kendisine girmedikçe, başkalarının yediği kazıkla ilgilenilmediğini anlatan yüzlerce olayı örnek olarak gösterebiliriz. En sonuncusu şudur: Ancak yeni basın yasası tasarısından sonra, dördüncü kuvvet denilen (gerçekte üçbuçukuncu kuvvet) basınımız bağırmaya başlamıştır.

***

Her dönemde, o dönemin koşullarına göre aydınların yapması gereken görevleri vardır. Düşünmeliyiz: Halkımıza olan borcumuzu ödüyor, görevimizi yapıyor muyuz?

Büyük yurtsever Namık Kemal, çağdaşları olan aydınların kısıgörürlülüğünü, solumsuzluğunu, ödlekliliğini görüp dayanmamış da şöyle haykırmış:

*“Ne utanmaz köpekleriz
Kimi görsek etekleriz”*

Sabır, taşı bile çatlatır. Ama gün gelir, aydının vurdumduymazlığı karşısında sabırın kendisi bile çatlar.

Namık Kemal, salt çağdaşları için söylememiş bu taşlamayı, ne uzakgörürlüğü ki, daha o zamandan bizi bile görmüş.

11 Ekim 1983

Ah Biz Ödlek Aydınlar, İstanbul, Adam Yay., 1985.

TANIL BORA

80’lerde Sağ Entelijensiyanın Gelişimi

1970’lerde (sol hüviyetli) Türkiye entelijensiyası “sağcı aydın olabilir mi?” sorusunu tartışırken; evrensel bir insanlık idealine, o insanlığın sürekli değişmesi ve ilerlemesi fikrine itibar etmeyen, devletten/düzenden bağımsız davran(a)mayan sağcı okumuşların, ne denli bilgili olurlarsa olsunlar “aydın” sayılamayacakları kanaati yaygındı. Sağ entelijensiya olarak tanımlanabilecek yazı ve söz erbâbı da –yalnızlaş(tırıl)mış iştişnalar dışında– devletin/rejimin bekası teyakkuzu içinde, kaba anti-komünizme kayıtlanmış, kısır bir karalama edebiyatına sığınmış haliyle, bu yargıyı doğruluyordu.

1980’lerde ve 90’larda bu yargı sarsılmış, sağ entelijensiya nüfuzlu bir kimlik edinmiştir. Bu değişimde, sağ entelijensiyanın performansı ile dönemin ‘ruhu’nun bileşik etkisi vardır.

Dönemin ‘ruhu’yla kastedilen öncelikle sağ zihniyetin 1980’lerde dünyada ve Türkiye’de kurduğu hegemonyadır. Türkiye’de 80’lerin

ilk yarısında 12 Eylöl askeri yönetiminin otoriter-faşizan ideolojisinin, ikinci yarısında ise ANAP icraatı altında neo-liberal ideolojinin baskın hale geldiği söylenebilir. Emekçileri baskılayan, hatta kriminalize eden neo-liberal uygulamanın temelleri 12 Eylöl yönetimi altında atıldı; ANAP'ın has neo-liberal çizgisi de 12 Eylöl rejiminin otoriterliğinin ve organizmacı toplum tasavvurunun kuvvetli damgasını taşıyordu. Neo-liberal ideolojik söylemin 80'lerin ikinci yarısında berraklaşması ve bas-
kılanması, piyasa toplumu yapılarının örgünleşmesiyle ve Yeni Sağ ideolojik hegemonyanın yeniden üretiminin sivilleşmesiyle ilgilidir. Sağ entelijensiyanın temayüz etmesi de, bu süreçte neo-liberal söylemin olgunlaş(tırıl)ması pratiğine bağlıdır. 1980'lerin ilk yarısında gerek entelektüel ortamda gerekse siyasal kamuoyu ve medya nezdinde nüfuzlu bir sağ entelijensiyadan söz edilemez. Askeri yönetimi meşrulaştıran 'toplumsal'ı kutsallaştırdığı devlet kavramı etrafında inşa eden, dini otoriteye itaat ve muhafazakâr ahlâk ilkesi olarak işlevselleştiren geleneksel milliyetçi-muhafazakâr entelijensiya – Aydınlar Ocağı'nda cisimleşmiştir. Resmi nitelikli/metinlerin imalinde ve bürokraside epeyce etkili oldu, fakat sivil ve popüler bir etkinlik kazanamadı. Bu entelektüel bürokrasiye müstakil bir aydın kimliği atfetmek uygunsuzdu.

Resmi ideolojiden ve hükümet politikasından görece özerk olması anlamında müstakil bir sağ entelijensiya, 80'lerin ikinci yarısında serpilip, 90'larda açığa çıktı. 80'lerdeki birikim, modernleşme-kapitalizm ikilisine bakışın olgunlaşmasıyla oluştu. Solidarizm ve popülist kaygılarla gemlenmemiş, iktisadi akla biat eden kapitalizm telâkkisi güçlendi. Modernliğin kültürel Batı-merkezciliğini sorgularken reddiyeciliğe sıkışmayan, ananeci kısmici (biçimci, teknoloji) modernleşme tasarımının ufku genişleten –kimi örneklerde aşan– modernliğin bilgi donanımını –ve formatını– kullanabilen bir literatür gelişti. Batı dünyasında gerek yeni-muhafazakârlık söyleminin Aydınlanma'yı itibardan düşürmesi gerekse düşünce yelpazesinin her köşesinde geliştirilen çok boyutlu modernizm eleştirileri; Türkiye'de de sağ kaynaklı modernizm eleştirisini "arkaik" ve "geri" bir tutum sayılmaktan çıkarttı. Türkiye'de 90'larda etkisini hissettiren "kültürel kimlik" ve "kültürel fark" tartışmalarının kültürel özgünlük izleğine kazandırdığı itibar, sağ aydınların yerlilik/millilik vurgusuna evrensellik/ "globallik" vasfı kazandıracak; hatta sağ, solun "arkaikleşen" evrensellik iddiası karşı-

sında globalleşmenin getirdiği 'sahih' evrensellik temsil etme iddiasını sahiplenecekti. Böylelikle Türk muhafazakârlığı, bir ezeli-ebedi Gelenek inşa etme ve modernleşme sürecini o Gelenek'i tahrip etmeyecek biçimde idare etme misyonunu üstlenmesi anlamında, modern bir muhafazakârlığa dönüştü. Gelenekselci/özcü (milliyetçi-dinci)/romantik sağ ideolojileri kapitalist modernleşme/ 'ilerleme' mantığıyla teğellenen Yeni Sağ dal-gaya ayak yuduran aydınlar Türkiye'nin yeni sağ entelijensiyasını teşkil ederken; üretimleri devletin millî güvenlik bürokrasisi etrafında 'konuşlanmış' iç çekirdeğinin talim ettiği müfredâta inhisar eden geleneksel milliyetçi-muhafazakâr aydınların sağ kamuoyu nezdindeki etkinlikleri dahi çok aza indi. Yeni sağ aydınının en tipik örneği olarak, 12 Eylöl öncesinde MHP'nin günlük yayın organı *Her gün*'ün başyazarlığından neo-liberal çizginin saygın bir temsilcisi konumuna gelen Taha Akyol anılabilir. Yeni sağ entelijensiyanın birçok önemli ismi, 80'lerde yazı hayatına başlayan daha genç kuşaklardan çıkmıştır. Geleneksel milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanın birçok önemli ismi, 80'lerde yazı hayatına başlayan daha genç kuşaklardan çıkmıştır. Geleneksel milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanın etkinlik yitimi ise, Aydınlar Ocağı ve çevresindeki isimlerin 90'larda önemsizleşmesinde gözlenebilir.

Sözkonusu çizginin ve izleklerin oluşturularak sağdaki entelektüel gündemin zenginleşmesinde İslâmcı aydınların oynadığı rol, 80'lerin ikinci yarısındaki tablonun başlıbaşına önemli bir motiftir. 80'lerde yoğun bir çeviri ve yayın faaliyetleriyle canlanan İslâmcı düşünce, modernleşmeye ve Batı'ya/Batılılaşmaya yönelik eleştiri mezhebinin kurucusu oldu. Bu eleştirinin kanavası olan hararetli anti-Kemalizm, sözkonusu entelektüel çabanın siyasallaşmasına, popülerleşmesine zemin sağladı – aynı zamanda onu demagojik ve vulger bir mâhiyete büründürdü. İslâmcı aydınlar, sağ düşünce gündemini tayin etmenin yanında sağdaki entelektüel ortamın koordinatlarını çizdiler. Üslup ve 'derinlik' bakımından gazeteci ölçeği'nin hâkimiyet kazanmasında, özellikle 80'lerin ikinci yarısında sayıları alabildiğine kabilan İslâmcı aylık dergilerin payı büyüktü. Bu gazeteci-yazar söyleminin menzili, örgün bir panel ve konferans sistemi aracılığıyla genişledi. (Bu dönemde 'panel kültürü' sol entelektüel ortamın da omurgasını teşkil ediyordu.) 90'larda özel televizyonlar ve radyoların çıkışıyla, aşağıda da değinileceği gi-

bi, gazeteci-yazar tipolojisinin faaliyet alanı iyice genişleyecekti. İslâmcı yeni kuşak entelektüellerin genişleyen hayat sahasına somut bir örnek, *İslâm* dergisi editörlerinden Hasan Hüseyin Ceylan'ın ve *Girişim* dergisini çıkartan Mehmet Metiner'in 1990'larda "aydın" kimliklerini RP'de etkili konumlara tahvil etmeleridir. İslâmi kesimde siyasal ajitasyondan/angajmandan ve reel politika-dan uzak, gazete ölçeğini aşan fikir dergisi etkinliği adına ise, akademi ağırlıklı genç bir grubun çıkarttığı *Tezkire* (Ankara, 1991-) ile Ali Bulaç'ın yönettiği *Bilgi ve Hikmet* (İstanbul, 1993 -) kaydedilmeli. İslâmcı yeni entelijensiyanın sağ entelektüel ortama çerçeve çizen bir başka etkisi, gelişkin bir okuyucu/'izleyici' kamusunu oluşturmastır. Tahsilli (kayda değer bir kısmı akademisyen) ve modern bilime vâkıf yeni entelektüel tipolojisinin zuhuru, okur kamusunda buna tekabül eden bir formasyonun gelişmesine koşuttur. Ancak bu niteliksel gelişmenin görürlüğünü vurgulamak gerekir; yine 80 sonrasının bir ürünü olan, söz kalıplarına ve belâgate meftun bir 'pseudo-entelektüel' okur/'izleyici' kitlesi, baskın tipolojidir.

İslâmi entelijensiya ile ilgili önemli bir gelişme, müstakil bir "İslâmcı aydın" kimliğinin gelişmesine bağlı olarak, sağcılık/milliyetçi-muhafazakârlık şemsiyesinin dışına çıkma eğiliminin belirmesidir. Bu eğilim, İslâmcı hareketin sağ-sol ötesi bir üçüncü yol olma iddiasının uzantısıdır. 80'lerde/90'larda İslâmi kimliği öne çıkartan ancak sağcı/milliyetçi-muhafazakâr üst kimliğini terketmeyen aydınların (örneğin Ahmet Kabaklı, Nevzat Yalçıntaş) merkezi, 90'larda ülkede en çok satan üç gazete arasına giren *Türkiye* gazetesi olmuştur. İslâmcı aydınlar arasında 80'lerin ikinci yarısında daha güçlü olan müstakil ideolojik kimlik iddiasının, -RP'yle aralarındaki mesafeyi de kapatmalarına koşut olarak- 90'larda lâfzen sürmekle birlikte pragmatik güncel nedenlerle zayıfladığı söylenebilir. İslâmcı entelijensiyanın sağ entelijensiya ya nispeti ne olursa olsun, İslâmcı entelektüel üretimin ve ortamın, sağ entelektüel üretimi ve ortamı belirleyici etkisi kendirdir.

80'ler/90'lar dönümünde SSCB odaklı sosyalist sistemin çöküşüyle komünizm heylülâsının ortadan kalkması, sağ düşünce ortamını birçok saplantılarından kurtararak 'ferahlattı'. Verili dünya düzenini (kapitalizm) ebedileştiren belâgatiyle "tarihin sonu" /"ideolojilerin sonu" kampanyasının rüzgârı, ideolojik statükoyu/merkezi, dolayısıyla sağ sol-sağ kutupsallığından 'arındırarak'

mutlaklaştırdı. Kendisini "serbest piyasa, demokrasi, sivil toplum, insan hakları" ilkelileriyle kutsanan globalleşmenin mümessili sayan yeni sağ entelijensiya, yukarıda Türk muhafazakârlığının modernleşmesi bağlamında değinildiği gibi; "gericileştiğini", "arkaikleştiğini" ilan ettiği sola karşı "modern dünya"nın ve "evrensel insanlık değerleri"nin temsilcisi sıfatıyla psikolojik üstünlük kazandı. Bu ferahlama ve 'galibiyet' duygusu, sağ entelijensiyanın 80'lerdeki birikimini 'değerlendirmesi' için güçlü bir teşvik oldu. 1960'lardan beri sola itirazla kitlenmiş negatif sağ söylemin kısırlığının özeleştirisini yapan kimi sağcı aydınlar, pozitif ve iddialı bir duruş edinme çabasına girdiler. Bu özgüvenli yönelim içinde dahi, "tercümeçi" zihniyet ve kendi gerçekliğine/ülkesine yabancılaşma motifleriyle çizilen sol aydın karikatürünün karalanması, sağ aydın kimliğinin bir dayanağı olmayı sürdürdü.

Kazandığı özgüvenin yanı sıra sağ-sol şemasının aşıldığı vaazı, sağ entelijensiyanın solcu veya "kozmpolit"/Batıcı sayılan aydınlarla iletişim kurmasını kolaylaştırdı. Nur Vergin gibi sağ gelenek dışından gelip sağ entelijensiya ya dahil olan veya Nilüfer Göle, Şerif Mardin -bir dönem için Murat Belge- gibi Türk sağının düşünce ve maneviyat dünyasına ve bilhassa İslâma empatiyle yaklaşan figürler büyük rağbet gördüler. Ancak sağ ve sol eğilimli aydınlar arasında artan alışveriş, verimli bir tartışma meydana getiremedi; hoşgörü ve çoğulculuk ritüeli olmaktan, veya sağ entelijensiya açısından bir hegemonya tecrübesi -ayrıca belki 'transfer' çalşması- işlevi görmekten ibaret kaldı.

80'ler/90'lar dönümünün bu ruh hali içinde, iktisadi aklın gündelik hayattaki güçlü nüfuzu ve liberalizmin söylemsel egemenliği, bütünlüklü bir liberal entelektüel mahfil oluşumunu teşvik etti. Cengiz Çandar, Asaf Savaş Akat gibi evvelce -hatta kimisi 1980'ler boyunca- solda konumlanmış birçok aydının, ayrıca birçok etkili köşe yazarı gazetecinin liberal kimliğini benimsemeleriyle; entelektüellik 'vasatında', zaman zaman buyurgan bir edâyla birleşen bir liberal hegemonya oluştu. Buyurganlık çoğu kez edâ düzleminde kalmadı; gerek kültürel muhafazakârlık ve devletçi otoriterlik gerekse iktisadi rasyonalite taassubu üzerinden, -yine Yeni Sağın evrensel tecrübesi doğrultusunda- liberal-otoriteriyizm kılıfına büründü. Öte yandan liberalizmi entelektüel ve ahlâki bir öğreti olarak benimseyen bir aydın zümresi de ortaya çıktı. Kâzım Ber-

zeg, Atilla Yayla, Mustafa Erdoğan, Coşkun Can Aktan 1992-94'de "Liberal Düşünce Topluluğu" adıyla bir çevre teşekkül ettirdiler. Liberalizmin hukuk ve insan hakları/özgürlükleri teorisinde de derinleşen bu çevre, tutarlı bir siyasal liberalizm çizgisini oturtma gayreti içinde görünüyör.

Sağ entelijensiyanın 90'lardaki gelişmesinin aynası olarak, 1989'da Ankara'da yayınlanmaya başlayan *Türkiye Günlüğü* dergisi anılmalıdır. Yayın Kurulu'nda Ahmet Turan Alkan, Nabi Avcı, Beşir Ayvazoğlu, Vedat Bilgin, Mustafa Çalık, Erol Göka, Öner Kabasakal, Mehmet Öz, Mehmet Özden, Ahmet Nezihi Turan, Mümtaz'er Türkön'e'nin bulunduğu derginin, Türkiye'nin sağ düşünce geleceğinde en muhtevalı ve etkili fikir dergilerinden birisi olmayı başardığı söylenebilir. "Rengi Müslüman, kaynağı yerli, zeminini milli ve perspektifi evrensel" bir kimlik tarifi yapan *Türkiye Günlüğü*, Türk Mufazakârlığını ve Türk milliyetçiliğini modernleştirmeye dönük bir üretim yaptı. 1994/95'de Deniz Gürsel'in ortaya attığı "gelenekselci liberalizm" tasarımı, bu üretimin, muhafazakârlıkla liberalizmi kuvvetli bir şekilde lehimleyen Yeni Sağ ideolojiyi güçlü solidarist katkıyla özgülleştiren/yerlileştirilen bir çıktısı oldu. Deniz Gürsel'in bu davayı yüklediği "milletin organik aydını" öznesi; *Türkiye Günlüğü*'nün 80'lerin/90'ların sağ eğilimli tahsilli kuşakları nâmına ifade kazandırdığı, dar reel politika-yapılara bağımlı olmayan, müstakil, "pedagojik" bir mihrak olarak işlev gören entelijensiya oluşumu yönündeki arzuyu yansıtır.

Sağda 90'larda billurlaşan yeni-modern entelijensiya mihraklarından sözederken, 'eski' milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanın belirli bir rehabilitasyonuna da değinmek gerekir. Yiten anti-komünist teyakkuzun yerini Kürt meselesi dolayısıyla bölücülük heylülâsının alması ve devlete otoriter bir milliyetçiliğin hâkim olması, reaksiyonlar sağ entelijensiyanın itibarını artırdı. Milliyetçi yazı ve söz erbâbının etkinliği çoğaldı: Türkçü fikriyat yeniden zuhur etti. Türk Ocakları ve bu dernek tarafından çıkartılan *Türk Yurdu* dergisi, sağ entelijensiyanın otoriter ve milliyetçi-muhafazakâr kesimlerine milliyetçiliğin hegemonik olduğu bir çatı sunan bir merkez olarak anılabilir.

"Aydın sosyolojisi" bakımından, 90'larda mesafe kaydeden müstakil sağ entelijensiya oluşumunun, bir bürokratik-teknokratik elit 'lobisinin' oluşumuyla içiçe geliştiği gözlenebilir. Bu noktada, sağ entelijensiya yapısındaki bir başka önemli değişime değinebi-

liriz. Gerek bilişim/enformasyon sektörünün pentleşmesine gerekse siyasetin artan oranda ideolojisiizleşmesine/pragmatistleşmesine bağlı olarak siyasal ve kamusal alan-da "projecilik ve danışmanlık" hizmetleri Türkiye'de de önemli bir çapa erişti. Bu faaliyet, entelijensiyaaya önemli bir istihdam, etkinlik ve prestij sahası açtı. Projeciliğin ve danışmanlığın "profesyonel"/ 'teknisist' et-iğinin, entelektüel uğraşı bürokratik-teknokratik araçsal akla yakınlaştıran bir tesiri oldu. Siyasal ve kamusal güç ve para kaynak-larına büyük ekseriyetle sağ iktidar(lar)ın hükmetmesine de bağlı olarak, bu yönelim-den en çok sağ entelijensiya etkilendi ve ne-mâlandı. (Aslında hiç de sadece sağa inhisar etmeyen genel bir gelişmeden söz ediyoruz.) Siyasal ve stratejik konularda karar üretimi-ne yol göstermek üzere farklı alanlardan uz-manlar arasında "beyin fırtınası" düzenleyip rapor üreten think-thank (düşünce küpü) faaliyetine talep oluşması da bu gelişmeye bağlıdır. Sağ entelektüel mahfiller -hem dergiler, dernekler, sonraları şirketler gibi kurumsal yapılar hem de esnek ilişki ağları-'think-thank'leşme eğilimi de gösteriyorlar.

Entelijensiyanın profesyonelleşmesine ciddi katkısı olan medya, sağ entelektüel ortamın İslâmcı aydınların öncülüğünde kazandı-ğı bünyevi özellikleri pekiştirmesiyle önemlidir. 90'larda bilhassa özel televizyon-ların faaliyete geçmesi sonrasında, konu tü-ketkim döngüsü fazlasıyla hızlanan medya-nın spektaküler nitelikli söze olan ihtiyacı çoğaldı. Geniş ve kazançlı bir istihdam alanı sunan medya faaliyetine giren veya demec-verenliğe celbedilen aydınlar, hızlı ve vurucu olma gereği altında, sözü/düşünceyi sloganlaştırmaya ve fragmanlaştırmaya (böl-ülk-pörçükleştirmeye) itildiler. Entelektüel çokyönlülüğün simülasyonu olarak medya-tik malumatfuruşluk gelişirken, ünlenen pek çok yazarın/düşünürün/akademiyyenin aydın kimliği demec-verene irca oldu. Med-yanın etkisi, yukarda değindiğimiz, okur/iz-leyici kamusundaki pseudo-entelektüelliğin pekişmesine katkıda bulundu. Metaforik ve aforizmacı üslubuyla Cemil Meriç'in ele alın-nam dönemde sağ okur kamusunda gördüğü büyük ilgi de bu eğilime uygundur. Gerek evrensel gerek "yerli" düşünce birikimini eleştirel bir işleminden geçirmeye hevesli ve yetenekli entelektüel girişimler ise -solda ol-duğu gibi sağda da- gayet mahdut...

Cumhuriyet Dönemi, Türkiye Ansiklopedisi C. 11, İletişim Yayınları, 1995.

Alternatif: Aydın

Yalçın Küçük “aydınımız Tercüme Oda-sı’nda doğmuştur” diyor. Buna, belli ton farklılıklarıyla Attilâ İlhan’dan Cemil Meriç ve Ece Ayhan’a uzanan genişçe bir yelpaze içinde katılanlar olduğunu görüyoruz öteden beri. Ben bu yaklaşımı benimsemiyorum. Aydınımız ‘Doğu-Batı’ kavgasını yaparken ne Doğu’yu, ne de Batı’yı yeterince tanımayı denemiştir. Hakkıyla Swift’i ya da Rabelais’yi tanımış olsaydı bunca ‘humour’ yoksunu ve eleştiri düşmanı; Erasmus’u ya da Attar’ı tanımış olsaydı bunca ‘kör pozitivist’; Feyerabend’i ya da Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi’yi tanımış olsaydı bunca ‘fanteziden uzak; ‘Kara’! ‘Kara-uss’u ya da Sade’i tanımış olsaydı bunca devlet, parti, kişi ya da töre fetişisti olmazdı. Zola’yı ya da Sartre’i *gerçekten* okusaydı kavganın bunca dışında, bunca pısırık, bunca gemisini kurtaran kaptan olmazdı. Aydınımız , çoğu kez, Mete Tunçay’ın son derece doğru bir gözlemle saptadığı gibi Batı’nın yalnızca işine gelen yanını görmüştür; onun için de Marx’ı benimseyince Popper’i yakmaya, Popper’i benimseyince Marx’ı yasaklamaya kalkışmış; Aragon’un karşısına Barbusse’ü dikmiş; inandığını yüceltip inanmadığına bir daha dönüp bakmamıştır bile. Dahası: Batıyı tanıma uğraşında yaya kalınca ona köktenci izlenimi uyandıran bir üslûpla karşı çıkmış ve seçeneği göstermiştir: Doğu.

Yüzelli yıldır uğraşıyor gözükmesine karşın, bu seçeneği açıklıkla tanımlamış değildir aydınımız. Nedir Doğu, neresidir? Nerede başlamakta, nerede sona ermektedir? En önemlisi: Farkı, özgül yanları nedir? Aydınımızın bütün bunlara doğru dürüst karşılık bulamamış olmasının basit bir nedeni vardı aslında: Araçları yoktu elinde, açıkçası araç edinmek için de çırpınmadı: Arapça, Farsça, Sanskritçe, Çince ya da Japonca öğrenemedi aydınımız; bunun için de Batı’nın tanıttığı oranda Doğu’yu görebildi. Bu da onu anlamasına yetmedi.

Denilebilir ki, Doğu seçenek gösterildiğinde Osmanlı kastediliyordu. Ne yazık ki aydınımız, genellikle, Osmanlıyı birinci elden okuyacak kadar da kafa yormak istemiştir: “Tercüme Odası”na öfkelenenlerin kitaplarına bakacak olursanız, çoğunun eski yazı bile öğrenememiş olduğunu hemen anlarsınız. Ama, trajedinin son perdesi henüz devam etmektedir: Aydınımız kendi dilinde

yazılanlara da yeterince açılmamakta; Ataç’ı, Aziz Nesin’i, Nermi Uygur’u, Sabri Altunel’in şiirlerini, *Bir Çağ Yangını*’nı, Cahit Zarifoğlu’nun günlüğünü ya okumadan ‘bilmekte’, ya da farkına varamayacak kadar meşgûl, çünkü mesih olmaktadır.

Çok okumakla aydın olunmaz şüphe yok ki. Ama, az okuyarak da aydın olmak zordur. Sorun bir ‘miktar sorunu’ olmaktan çok bir ‘ufuk sorunu’dur elbette. Ufuksa, *öteki*’ne açılmak demektir; ötekine açılmak kişioğlunu aydınlatır, farklı kılar, yumuşatır. Ona, inandığını sarmayı, gerektiğinde şüphelenmeyi, gerektiğinde de değişmeyi öğretir. Kendisi gibi düşünmeyenleri mühürleyip, etiketleyip bir daha onların sözüne dönmemenin yanlışlığını kavratır.

Ötekini, yani *faikliği*, kurtuluşu, kurtulamadan yapamayan kişiler aydın olabirirler. Ama öteki’nin yeri belli değildir: Batıda da, Doğuda da rastlanabilir ona; burada da, yanbaşımızda da. Her yerde aramayabiliriz onu, bizi dörtbir yana bakmaktan araçlarımızın sınırlılığı alıkoynabilir; ama her yerde olduğunu, olabileceğini bilmek zorundayızdır. Gölpınarlı “Hâfız Divanı”nı, Hilmi Ziya Spinoza’yı, bir başkası Castaneda’yı çevirdiğinde; İlhan Güngören bizi Zen Budizm metinleriyle, Berke Vardar bizi Sausure’un *Genel Dilbilim Dersleri*’yle, bir başkası İbni Haldun’un *Mukaddime*’siyle buluşturduğunda öteki’nin artık burada oluşudur önemli olan: Bunun için de “Tercüme Odası” iyidir.

Temelde, soruna içtenliği elden bırakmadan bakılacak olursa, düğümün “Tercüme” ya da “Telil” odasında oluşmadığı kesin gibidir: Düğüm, her iki oda konusunda da “Çifte standart” anlayışının egemen olmasından çözülemez bir hal almıştır, bu olguya da başka bir platforma kayarak bakmakta yarar vardır.

Türkiye’de son çeyrek yüzyıl içinde resmi iktidarı kim elinde bulundurmuş olursa olsun, düşünce ve kültür alanında iktidar tartışılmaz biçimde *solda* kalmıştır. Resmi iktidarın soyut ve somut baskısı yoğunlaştığında da durum değişmemiştir: Düşünsel ve kültürel evrim çizgilerinde devlet himayesinin ve desteğinin (neyse ki) gücünün ve öneminin bir hayli azalmış olması bunun gözle görülür nedenlerinin başında gelmiştir. Ama asıl neden, sol düşüncenin ve kültür anlayışının dışındaki yaklaşımların ya zayıflamış, ya da gelişmemiş olmalarında aranmalıdır. Düşünce ve kültür alanında kalacak olursak: Türkçü hareketin en etkili

dönem olduğu 1970-1980 yılları arasında, düşünsel ve kültürel düzlemde Türkçülük, Ziya Gökalp'ten Atsız'a gelen çizgide birikmiş olanın hayli altında kaldı; Hümanist-Liberal çizgide 1970'lerden sonra büyük ölçüde gevşeme oldu (oysa, tek parti döneminden sonra ilk kez CHP kitle-sel boyutta reel tırmanma gösterdi bu yıllarda). Bu çerçevede, solun iktidarına alternatif olarak gösterilebilecek tek cephe İslâm kanadıdır. Solcu aydınımız, sanatçımız son yıllarda bu konudaki sağırlığını bir ölçüde kırmış olsa bile, genel çizgilerinde İslâm kanadının birikiminden bihaber kalmayı yeğlemiştir. Özetle söylenecek olursa: Liberal kaygıyla, demokrasiyle uzun uzadıya ilgisi olmayan bir 'sol' anlayış, düşünce ve kültür dünyamızla neredeyse bütünüyle ağırlığını duyurmuştur.

Batı toplumlarında, özellikle de sivil toplum modelinin bütün bütüne oturmuş olduğu ülkelerde aydın'a gereksinme olup olmadığı tartışılıyor nicedir. Soruna Türkiye açısından bakacak olursak: İçinde bulunduğumuz toplumsal düzen düzeyinde, aydının aşılmış, gereksiz bir kimlik olduğunu ileri sürmek olanaksız olmasa bile hayli güçtür. Bu yolda toplumdaki bir talep gelmesi gerektiği düşüncesi varsa, ki vardır, bu bütünüyle yanlış bir inanıştır: Aydın, varolmak için toplumsal dokunun talebine de, onayına da gereksinmesi yoktur. Genel hatlarında çoğunluğun onayını alan kişi değildir aydın: Yapıp-ederken onaylanmaz o, talep de görmez; yapip-ettikten sonra, genellikle de epey sonra onay görür, görebilir.

Demek ki aydının Türkiye'deki açmazı toplumsal bağlamdan çok varlıksal bağlamda değerlendirilmesi gereken türdendir, bunun en somut göstergesi de, siyasal alanda apaçık azınlıkta olan bir görüşün düşünce/kültür yaşamına egemen olabildiği olmasıdır. (Nitekim, bu azınlık, siyasal iktidarı ele geçirmek için sık sık 'tepeden inme' tavrı benimsemektedir). Varlıksal bağlamdaki açmaza gelince: *Doğal yeri* muhalefet olan aydın, iktidarı ele geçirdiği anda aydın olma koşulunu sürdürmemekte, sözelimi Türkiye'de olduğu gibi düşünce ve kültür alanında kendi kendini koruma güdüsüne ve buna koşut olarak gelişen konumunu koruma güdüsüne kapılarak "biçim"ini yitirmekte, kendisini yeniden üretmeden öteki'ne set çekmeye çabalamaktadır. Özellikle son dönemde özgü bir karakteristik, aydınlar düzleminde yaşanan olumsuz hareketlilik değil midir?

Tabii kavgacıdır aydın – ama bu, onun neredeyse şiddet yüküyle, kendi kendisine yönelttiği bakışı, değerlendirme biçimini yıkıcı bir hale getirmesi anlamına gelmemelidir. Oysa bizde, en sık rastlanan manzara "ötekini susturma" tavrından kaynaklanmakta ve bu konuda da, başka konularda olduğu gibi "çifte standart"a başvurulduğu göze çarpmaktadır. "Benim düşüncelerimin, söz almamın yasaklandığı ya da sınırlandırıldığı yerde özgürlükten söz edilemez" diyen kişinin başkalarının düşüncesinin kısıtlanmasına duyarsız kaldığını, hatta bizzat kendisinin böyle bir tavra önyak olduğunu öyle sık görüyoruz ki. Peyami Safa, otuz yıl önce, bir köşe yazısında, düşüncelerini benimsemediği halde Şevket Süreyya Aydemir'i ne denli önemsedini belirttiği bir yazı yazabilmişti. Bugün, sözelimi bir İlhan Selçuk'un Sabri Ülgener'i önemsemesi için mucize gerekmektedir.

Çeyrek yüzyıla yakın bir süredir iktidarda olan 'sol' düşüncenin aydınımızın gelişmesine, düşünce ve kültür yaşamımızın gelişmesine set çeken zihniyetine de ışık tutmak; onun denetleyici, hoşgörüsüz, karaçacı ve ufuksuz yanlarını açık seçik ortaya çıkarmak gerekmektedir. İmdi, bunu yapmak *şimdi* çok güçtür: "Geçiş dönemi"nde konuyu açmak neredeyse 'kalleslik' sayıldığı için bir şey söylenemiyor, söylense de saptırılıyor, 'esas'tan uzaklaştırılıp izole ediliyor eleştirel söz. Oysa, Emre Kongar'ın dediği gibi, "geçiş dönemi" kavramı artık içeriğinden boşalmıştır ülkemizde: Bir türlü geçemeyişimizin önemli bir nedeni de, demokrat aydınların alenen iktidarda olan zihniyetle pusuda bekleyen zihniyetin ortak direnciyle susturulmasından kaynaklanıyormu?

Türkiye'de yarım-aydın zihniyeti kolay altedilemeyecektir. Gerçek aydınlar, sağda ya da solda olmaları hiç önemli değil, eninde sonunda azınlıktadırlar. Ama, bu kasvetli görünümün yumağını çözebilecek tek alternatif, gene de yaptıkları sessizlikle ya da öfkeyle taçlandırılrsa da, geceleri geç saate kadar odalarında ışık yanan; değiştirmekten ve değiştirmekten kendisinden ve öteki'nden korkmayan; unvan, alkış ya da çıkar uğruna eğri yola sapmayan aydınların varlığıdır. Asaf Savaş Akat'ın sözlerine katılıyorum: "Kendi cenahımda, değer verdiğim çok sayıda aydının, üretim güçlerinin gelişmesini birincil, demokrasiyi ikincil kriter aldıklarına rastlıyorum. Bence sıralama tersine olmalı;

demokrasi birincil, üretim güçleri ikincil alınmalı. “İşin zor yanı sıralamanın tersine çevrilmesinden çok sıralamayı kendiliğinden böyle yapan kafa yapısının susturulmasını engelleyebilmektir. Alternatif aydındır: Ama dünyagörüşüne, üslubuna mührünü vuran buyrukçu tortuyu, yani babalık kurumu’nun damgasını üzerinden silmedikçe; Demokrasiyi Devlet’in, Parti’nin, kısacası Erk’in üzerine koymadıkça, Tercüme ya da Telif odasında üretileceklerin bugün için uzun uzadıya bir anlamı olmayacaktır.

1985

Enis Batur, *Alternatif Aydın*, ARK, Nisan 1995.

CEVDET İŞİK

Aydın ve Entellektüel

İnsan, doğuştanlığındandır ki, sonsuz arzular ihtirasına sahiptir: Küçüklüğünden başlamak üzere, bazı önerilerin olması koşuluyla, muhayyilede dizdiği sebepler, halita (bileşim)sıyla, herhalde büyük fonksiyonlara haiz konumları düşlemiştir: “Şu kadar param olsa, şöyle bir iş yapsam, şu-nu bunu alsam, şu mevki, şu makama,... geçsem,” Hep mutluluktur, huzurdur, bununla sahiplenilmek istenen. Bu duyguların dürtüsü, alçak gönüllülük veya gurur neticesinde, toplum içindeki “gözde” insanların sahiplendikleri vaziyettir. Yalnız bu mu? Değil elbet başlıbaşına bir sebep olarak. Buna insanların yönlerini belirlemesinde, dünyaya, insana ve bütün kainata perspektifini kazandıran, “eğitim” faktörü de bir etken olarak katılınca, toplum içindeki “gözdelik” çarkına ayarlanmak vazgeçilmez bir prestij olur. Gözdağı sonucundaki prestij. İnsanların, zekaca, güççe... farklılığı, makam, mevki, mal, mülk, zenginlik... olgularını oluşturup insanı değerlendirmede öncülük eden yargılar olacaktır. İşte küçük bir kesit toplum anlayışından. Nice farklılıklar sözkonusu daha. Şuna da inanıyorum ki farklılıklar kaygıların oluşum kaynağı. Farklılıkların had safhada olduğu toplumlara kaygılı toplum demek yerinde olsa gerek.

Öteden beri bizim kesimde (İslami kesim) tartışılan çok şey oldu: Edebiyat, entellektüelizm, cuma, darülharp-darülislam... Tartışmak, fikir teatisinde bulunmak, aydın bir zemine kavuşmak açısından kaçınılmazdır. Tabi, tartışmalarda karşıt değer yargıla-

rı, iyi ve güzel olanı tespit amacıyla karşı karşıya geleceğinden, önşart karşılıklı saygı ve tolerans (hoşgörü)dir.

Aydın ya da entellektüel, batıya meylettigimiz günden beri, birtakım şekli tezahür ve konuşmalara dayalı olarak, tekamül ede ede günümüzdeki konumuna kavuştu. “En uzak cedit, Sofist” ve “filozofların torunu”. “Entellektüel ülkeden ülkeye, yazardan yazara, değişen bir mefhum. Her taraf aşağı yukarı. Ya bir önyargıya dayanır ya belli bir döneme. Kelimenin vatani Fransa. Entellektüel bugünkü manasını Dreyfüs davasıyla kazanmış.”¹ Sözlük anlamı, “merak neticesi veya meslek icabı; fikri meselelerle uğraşan kişi, münevver aydın”². “Merak ya da mesleği gereği düştün sorunlarıyla uğraşan kişi”³. Entellektüel nice boşaltılmış ya da yeni manalarla yüklenmiş kelimeler gibi, elastikiyet kazandırılarak, türlü maksatlarla söyleneğelmış, buram buram batıcılık kokan albenili bir kelime. Entellektüel pozisyonlu kimseler, her zaman her yerde, kendilerine yüksek havalarda payeler biçmiş olarak izhar olurlar. Aslında entellektüel kaygılarla mücehez kimseler görünmez bir kompleks prangasının tutsağıdır. Sözkonusu kişilerin konuşmalarında batıya özeni havasında “bizler entellektüel olmak zorundayız, daha bir aydınca düşünelim, entellektüel olmalı...” söylendiğine şahit olmuşuzdur. Artık konuşmalarda, tartışmalarda, başkalarını tuşa getirmenin yolu “aydın değilsin, çağa uymalısın, geçmişini terk et ve nefret ederek an...” paradoksunda ihtiyatla yürümendir.

“Batı toplum yapısında özellikle kültür ve sanat alanlarında, çokça örneklerine rastladığımız elit bir tabakanın sınıksız sarıldığı entellektüelizm ile islami mücadeleyi kitlelerle bütünleştirmek ve islami hareketi her bakımdan yüklenecik öncü bir kadro oluşturmak tamamen izlediğimiz yöntemin dışında ve karşısında bir tutumdur”⁴. Toplumdan soyutlanmak.. Seçkin bir sınıf olmak.. İslamın ruhuna aykırı. Eşittir herkes. Allah’dan (c.c) korkmak.. çok korkmak. İşte üstünlük burada. Peygamber (S) günahsız ve herkesden üstün olduğunu bildiği halde, gururlanarak kimseden üstün olduğunu söylememiştir. Çünkü O’nun ahlakına, Kur’an ahlakına aykırıdır. O (S), önceki hayatını hesaba katmaksızın bütün mü’minleri kardeş bellemiştir. Zaten ilahi buyruk da bu meyandadır: “Muhakkak mü’minler kardeşdir.”⁵

Aydın, entellektüel başka başka şeyler, Şeriatı'ye göre. "Entellektüel beyni ile çalışan kimse." Olarak tanımlanırken "... aydın kendi insanî durumunu tarihsel yer ve zaman içinde kavrayan, toplumsal yer ve durumunu idrak eden kimsedir"⁶ şeklinde tanımlanıyor. Entellektüele göre aydın, devingen, aydına göre entellektüel karmaşık bir fabrika. "Entellektüel kaygıların ürünü olan eserler, şerhe şerhler haşiyelere, haşiyeler hamışe, hamışler de zeyil'lere muhtaçtır."⁷ Sürekli bir hareketlilik ve donukluk, aydın ve entellektüele koşut. Efendimiz (S) sürekli bir öğrenim ve bu öğrenimin pratikteki hareketliliği içindedir. Yükarıdaki tanım içinde, aydını müslim ve gayrimüslim diye tasnif etmek mümkünken, entellektüel için bunu düşünemiyorum. Bu bağlamda müslüman aydının görevi nedir?

Müslüman aydının "... görevi, çağının peygamberi olmadığı halde, Peygamberlerin yaptıkları gibisini yapmaktır, o halde onun işi ve görevi de çağın mesajlarını halk yığınlarına iletme, sağırlaşmış ve dondurulmuş kulaklara, bilgi ve kurtuluş mesajını seslenmek, gözlerin önüne durgun toplumun hareket dinamizmini sermek ve bu dinamizmin fitilini ateşlemektir."⁸ "... İslam aydını, her şeyden önce kendini bilmek zorundadır. Kendini bilmek, yani islamı kaynaktaki en duru haliyle bilmek, islamdan uzaklaşış sebeplerini araştırmak, bu gün bu dünya ve öte dünya önünde nerede durduğumuzu düşünmek, islam ruhunu yeniden canlandırmanın çilesini çekmek. Çağın aynasında yansıyan kendi gölgesini görmek, kendini hesaplarını en incesiyle hesaba çekmek. Geçmiş zamanı tanımak, taklitten kurtulmak, alışkanlık yerine canlı inancı yürekte kökleştirmek. Gelecek zaman adına şiddetli bir ülkü ateşi tutuşturmak. Hayatla ölüm arasındaki sırrı dert edinmek."⁹

Aydın dedik ve entellektüel. Toplu veya dağınık, bu dolaylarda birşeyler yazdık. Şuna kaniyim: Aydın ve entellektüel ayrı şeyler. Desinler için bunlar adına kaygılar taşınabilir. İşte ısrarla parmak basıp eleştirdiğimiz nokta budur. Bir de şu var: Müslüman aydın olmak için, yani kamil İnsan olmak için kaygılar taşınabilir, taşınmalıdır.

Ennihayet, müslümansak kulluk görevimizi, kelimeler kargaşasından, her türlü elastikiyetten ve çok renklilikten uzakta, kavramların gerçek manasına nüfuzla ifaya

işçiyiz, maddi manevi güç ve kuvvetimizle. Bunca şeyin söylenmesine, aydın ve entellektüel dolaylarında yer yer gezintiler yapılmasına, değişik kapıların aralanmasına... ne hacet denebilir. Sadedim Şu: Düşünce ufkumuzun genişleyerek, daha bir duru olması, olaylara değişik zaviyelerden bakılması için, girift de olsa bazı konuları irdeleyip eksik -fazla doğru- yanlış sergilemek, böylece yararlı şeylerin oluşumuna katkıda bulunmaktır.

1 Cemil Meriç, *Mağaradakiler* s: 380.

2 D.Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*.

3 Ali Püsküllüoğlu, *Çağdaş Türkçe Sözlük*.

4 Ali Bulaç, *İslamın Anlaşılması Üzerine*, s: 67.

5 *Kur'an-ı Kerim*.

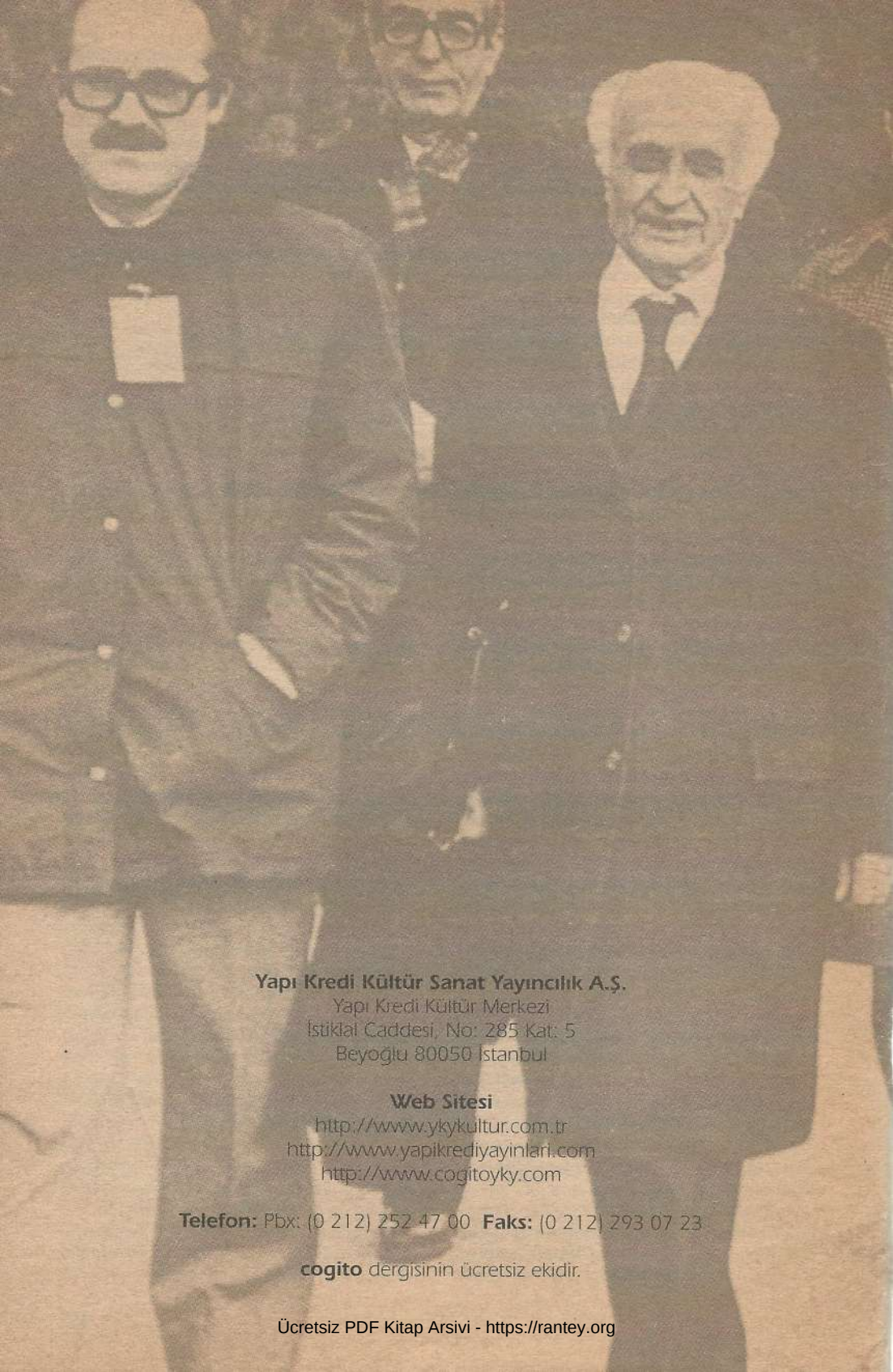
6 Ali Şeriatı, *Medeniyet ve Modernizm*, s: 127-128.

7 Ali Bulaç, *a.g.e.* s: 68.

8 Ali Şeriatı, *a.g.e.* s: 130.

9 Sezai Karakoç, *Sütun* s: 398.

Girişim, Kasım 1986, No: 14, s. 37-38.

Yapı Kredi Kùltür Sanat Yayıncılık A.Ş.

Yapı Kredi Kùltür Merkezi
İstiklal Caddesi, No: 285 Kat: 5
Beyoğlu 80050 İstanbul

Web Sitesi

<http://www.ykykultur.com.tr>
<http://www.yapikrediyayinlari.com>
<http://www.cogitoyky.com>

Telefon: Pbx: (0 212) 252 47 00 **Faks:** (0 212) 293 07 23

cogito dergisinin ücretsiz ekidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>